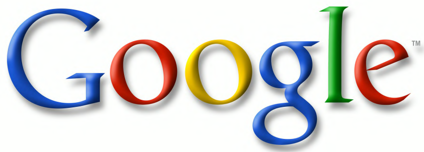


This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

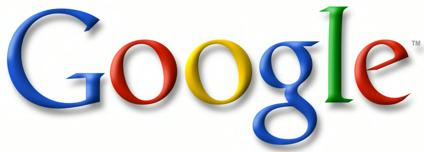
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/



Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

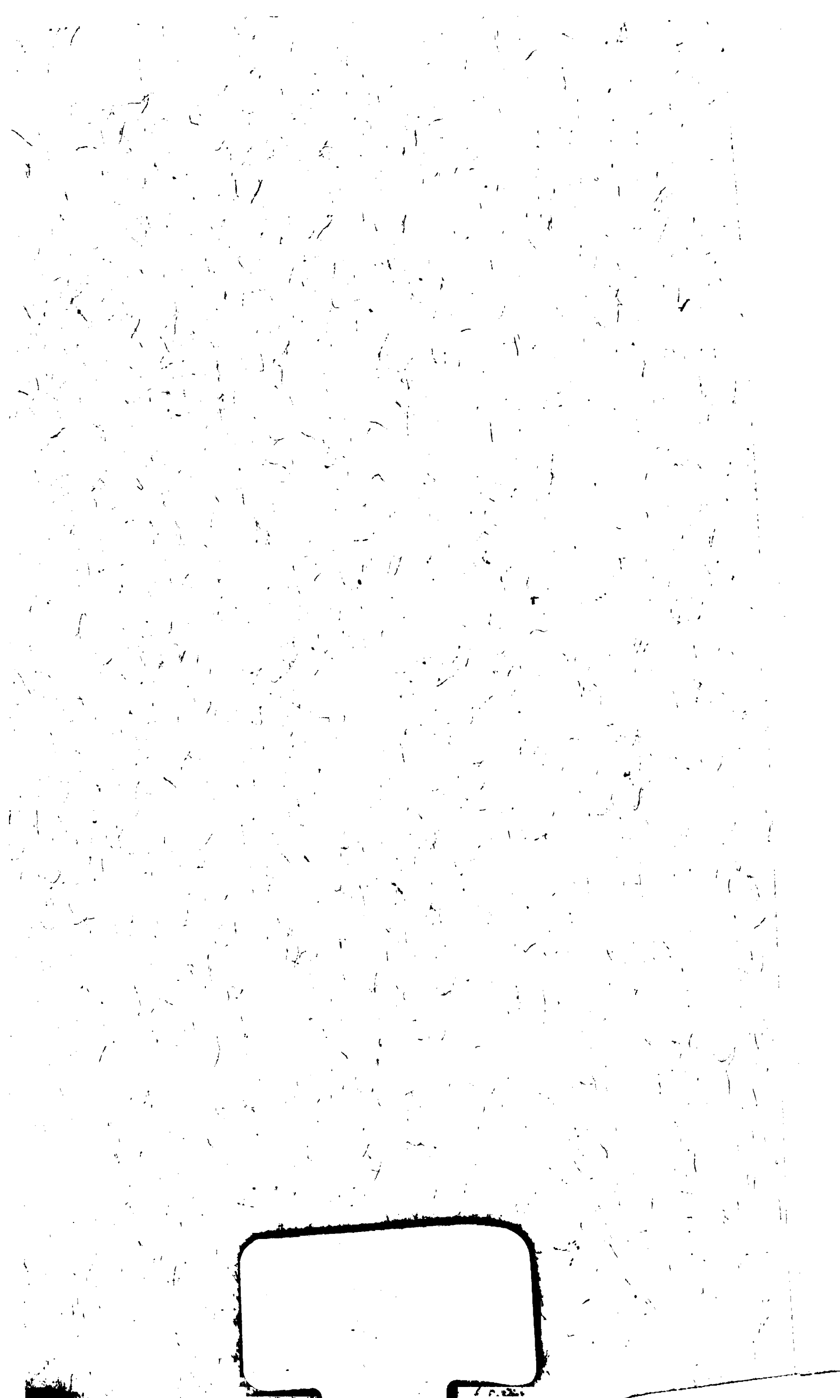
Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`


NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08163689 0



ETHISCHE FRAGMENTEN

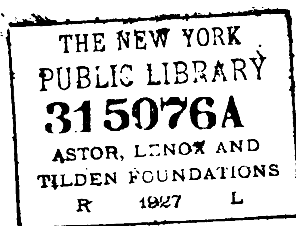
DOOR

DR. P. H. RITTER

VIERDE DRUK



UTRECHT
J. L. BEIJERS
1896



TYP. — P. A. GEURTS — NIJMEGEN.

VOORBERICHT BIJ DEN VIERDEN DRUK.

Met groote erkentelijkheid voor de goede ontvangst, die ook den derden druk van dit werk mocht ten deel vallen, heb ik deze nieuwe uitgave gereed gemaakt.

Voor de geschiedenis van deze opstellen zij hier vermeld, dat de eerste druk den 19*en* *November* 1891, *de tweede den* 6*en* *Maart* 1892 *en de derde den* 14*en* *Januari* 1893 *verscheen.*

P. H. R.

AMSTERDAM, 16 Augustus 1895.

INHOUD.

Laat ons naar zulk een volzin zoeken.

Maar om niet in den blinde rond te tasten nemen wij den leiddraad in de hand, die ons gegeven is door Schiller. „Wanneer gij het hoogste en grootste zoekt" — zoo zegt hij — „leer dat dan van de plant. Wat zij is, zonder het zelf te weten, wees gij dat, maar met uw volle bewustzijn."

Daar bloeit in al haar eenvoud en schoonheid de roos. Maar zij bloeit niet voor zichzelf. Hare geuren houdt zij niet in zich besloten, de pracht van hare kleuren verbergt zij niet. Zij siert geheel de gaarde — zij *geeft* zich. En wanneer wij ons nu voorstellen, dat dit met bewustheid geschiedt, dan hebben wij reeds aanstonds den éénen volzin, waarnaar wij zochten; den volzin, die het hoogste en grootste menschelijk streven aangeeft:

ONS LEVEN BESTA IN TOEWIJDING.

Laat ons nagaan wat die toewijding in- en wat zij uitsluit.

Vooreerst sluit zij in, dat de mensch voor iets anders leve dan voor zichzelf. Is ons streven op onszelf gericht, dan kunnen wij dit moeielijk toewijding noemen.

Zich toewijden is: zich geven.

Natuurlijk ontstaat hier de vraag: waaraan zal de mensch zich dan wijden? Maar even natuurlijk moet

op die vraag het antwoord volgen: „aan de menschen."

Wil iemand verder gaan en vragen: „wat moet ik dan onder die menschen tot stand brengen?" — wij antwoorden: „al wat rein menschelijk is."

Gaat men zoo ver mogelijk door ook nog te zeggen: „hoe zal ik te weten komen wat rein menschelijk is?" wij verwijzen dien vrager naar zichzelf. Zetten wij de oogen wijd open; lezen wij wat zij, die voor de besten worden gehouden, onder het rein menschelijke hebben verstaan, en trekken wij daarna zelf een slotsom. Zoo doe ieder voor zich. Gerustelijk kunnen we dit aan iedereen — nadat hij de besten heeft geraadpleegd — overlaten. Verschillen zullen er ongetwijfeld zijn tusschen wat de een goed noemt en wat de ander daarvoor houdt. Maar in de hoofdzaken zullen allen het eens zijn.

Maar al waren niet allen het eens in die hoofdzaken — wie naar zijn beste weten heeft gezocht en gehandeld, die is verantwoord. Bovendien: vooronderstel, iemand dwaalt in zijn opvatting van wat echt menschelijk is. De toewijding beveelt hem toe te passen in de practijk, wat hij zich verwierf in theorie. En nu brengt niets de fouten der theorie spoediger aan het licht dan juist de practijk.

De toewijding sluit nog iets in. Toewijding is niet slechts zich *geven*, toewijding is: zich *geheel* geven. Zij laat geen plaats voor uitzondering of beperking.

Zij is de jaloersche godin, die alles voor zich alleen vraagt, die niemand naast zich dulden kan.

Volkomen toewijding — ziedaar een pleonasme. Halve toewijding — ziedaar een contradictie. Waar de mensch zich slechts ten deele geeft, daar moge men spreken van belangstelling, van medewerking — maar van „toewijding" spreke men daar niet.

Geheel gaf zich de Jezuïet, toen hij — naar de schoone beschrijving van Macaulay — ten tijde dat een vreeselijke ziekte den aardbol langs trok en in sommige groote steden alle maatschappelijke banden door vrees ontknoopt waren; toen de wereldlijke geestelijkheid hare kudden verlaten had; toen de sterkste natuurlijke gevoelens voor de zucht tot zelfbehoud hadden plaats gemaakt; toen hij zich te dien tijde bij het ziekbed, dat door bisschop en kapelaan, geneesheer en ziekenoppasser, vader en moeder verlaten was, vinden liet, zich buigende over de besmette lippen, om de flauwe klanken der laatste biecht op te vangen en tot aan het laatste oogenblik aan den stervenden boeteling het beeld voor te houden van den stervenden Verlosser.

Geheel gaf zich in de Grieksche spelen de wedlooper, die, noch rechts noch links ziende, zich uitstrekte naar den prijs.

Geheel geven zich: alle waarachtige moeders, alle waarachtige vaders, alle waarachtige geleerden, alle

waarachtige kunstenaars. Nooit kwam iets, dat den tand des tijds kon weerstaan, iets groots en iets goeds, tot stand of een mensch had er zich geheel voor gegeven. Wie deze waarheid eenmaal heeft leeren inzien, gaat nooit meer een kunstwerk voorbij, of hij ziet er de belichaming in van een offer. Wie jong is en deze waarheid nog niet verstaat, grijpt zonder nadenken in zijne boekerij en daagt naar welgevallen de groote mannen voor zich. Maar is men ouder geworden en tot het besef gekomen, welk een schat van levensovergave, geheele levensovergave, in elk werk zijn uitdrukking vindt, dan komt er eerbied in den greep der hand: men daagt de groote mannen niet meer voor zich, maar men plaatst zich nederig aan hun voeten.

Dit: iets anders zoeken dan zichzelf, en dat geheel — die gansche levensovergave, kenmerk van wie algemeen voor de besten uit alle tijden gehouden worden, ziedaar wat wij moeten verstaan onder TOEWIJDING.

Door die toewijding wordt nu ook iets uitgesloten, en wel: het *egoïsme.*

Dit spreekt zoo van zelf, dat het hier niet ter sprake zou gebracht zijn, indien ten opzichte van dat egoïsme niet eenige redeneeringen in omloop waren, die niet onbesproken mogen blijven.

Men zegt: „Toewijding is in den grond der zaak zelf egoïsme. In egoïsme vindt eigenlijk alle mensche-

lijk handelen zijn grond. De laatste oorzaak, de ware drijfveer van alles wat de mensch doet, ook van zijn edelste daden, is immers, dat aldus te handelen hemzelf het aangenaamst is, m. a. w. egoïsme. Maar wie aldus redeneert, speelt met woorden.

Die behagen schept in het zoeken van zichzelf, is egoïst.

Die behagen schept in het zoeken van anderen, is *geen* egoïst.

Deze onderscheiding bestaat. Wie den laatste nu toch egoïst wil noemen, doe wat hij niet laten kan, maar geve ons voor die onderscheiding dan andere namen.

Mag de mensch dan niet voor zichzelf zorgen? zoo luidt eene andere bedenking. Maar het antwoord daarop ligt voor de hand.

Wie voor de menschheid leven en werken wil, leeft en werkt toch ook voor zichzelf, want hijzelf behoort ook tot die menschheid. Hij leeft en werkt evenwel niet voor zichzelf, alsof hij het middelpunt der wereld ware, maar voor zichzelf als deel van het geheel. Het rein menschelijke, dat hij wil brengen aan de wereld buiten hem, moet hij ook brengen aan zichzelf. In het geheel der dingen is hij niet meer dan een atoom, maar dat atoom is hij dan toch.

Daar is nog iets. Een goed werkman is zeer zorgvuldig voor zijn gereedschap. Niet om dat gereedschap, maar omdat hij alleen met het beste gereedschap het beste werk leveren kan.

Nu is ons lichaam, onze gansche persoonlijkheid het gereedschap, waarmede wij arbeiden. Onze toewijding zelf eischt dus, dat wij voor onszelf zullen zorgen. Hoe scherper de beitel van den beeldhouwer, hoe fijner hij het ornament zal steken. Hoe scherper onze geest is en hoe gezonder ons lichaam, des te beter kunnen wij voor de menschen arbeiden. De plant kan het ons leeren — Rückert heeft het juist ingezien: hoe schooner de roos zelve is, des te meer siert zij de gaarde.

Er is nog meer, en hieraan zullen wij later een hoofdstuk wijden: de arbeid der toewijding keert tot onszelf terug. Echt geniet de mensch — juister: dan eerst geniet hij waarlijk, wanneer hij anderen doet genieten. In het maatschappelijk leven behartigt men eigen belang niet beter dan door het behartigen van de belangen van anderen. Wie zich toewijdt aan het schoeisel der menschen; zich met alle kracht beijvert hun zoo goed mogelijk schoeisel te verschaffen — tot hem zullen de menschen om schoeisel komen.

Niet altijd strekt de toewijding ons tot stoffelijk voordeel. Dikwijls voert zij ons langs steile paden en ongebaande wegen. Maar altijd loont zij ons met

I

TOEWIJDING

DAS HÖCHSTE.
Suchst du das Höchste, das Grösste,
Die Pflanze kann es dich lehren.
Was sie willenlos ist,
Sei du es wollend — das ist's!
SCHILLER.

Als de zoon het ouderlijke huis verlaat voor de Academie, voor een verblijf in het buitenland, voor de wijde wereld, – is er dan een enkele volzin, dien de vader hem in het laatste oogenblik nog in het oor kan fluisteren als kort begrip van alles, wat hij voor hem op het hart heeft? Een enkele volzin, welks inhoud te vervullen het leven schoon, welks inhoud te hebben vervuld het sterven zacht maakt? Een voorschrift, waarvan de naleving nooit berouwen kan?

zelf stelt. Zelfvolmaking wordt dan niet doel, maar vrucht van zijn streven. Wat hij niet zoekt, wordt hem toegeworpen als in den slaap.

In de gemoederen der menschen is veel onzekerheid, veel twijfel. Onzekerheid verzwakt. Twijfel verlamt. Wanneer evenwel de toewijding als levensbeginsel zich van den mensch meester maakt, twijfelt hij niet meer. Dan doorleeft hij een dier oogenblikken, die in zijne inwendige levensgeschiedenis met vlammend schrift blijven geschreven staan.

Eene andere wereld gaat voor hem open.

Aan het dralen is een einde — hij grijpt den arbeid aan.

Hij gevoelt wat Dante gevoelde, toen hij de Godin van zijn gansche leven voor het eerst had aanschouwd: Incipit vita nova....

HIER BEGINT HET NIEUWE LEVEN.

II

METHODE

en zeker mensch is met zichzelf alleen.

Door allerlei ervaringen is hij gekomen tot een breuk met het oude. Nieuw leven is in hem geboren. Heerlijk blinkt hem het doel voor de oogen. Zichzelf vergetend zal hij voortaan het goede en het reine aan de menschen brengen, met al de kracht der toewijding.

Nu rijst evenwel bij hem de vraag: hoe zal ik dat aanvatten?

Zoeken wij met hem een antwoord, en gaan wij daartoe, getrouw aan ons voornemen, ter schole bij de plant. Naar het ons voorkomt, zijn het dan vooral zeven trekken, die wij te aanschouwen krijgen. Bespreken wij er zes van. Den zevenden bewaren wij voor later.

Ten eerste merken wij dan op, dat de zaadkorrel, vóór zij zich aan de oogen der wereld als plant vertoont, in de aarde gaat. In strenge afzondering bereidt zij zich daar voor tot de taak, die haar wacht.

Velen achten dit geen ideaal. Hooger dan wie behoefte heeft aan voorbereiding, staat, naar de meening der onkundigen, hij, die aanstonds gereed is. Gij, die dit beweert,

zoekt gij het hoogste, het grootste —
ga bij de plant toch ter schole.

Misschien bereikt gij iets, gij, die aanstonds gereed zijt. Maar dat, waarom het ons heden te doen is, het hoogste en grootste, dat bereikt gij zeker niet. Gelijk de plant in de aarde, zoo vormt „het talent zich in de stilte" — en wel: elk talent. Afzondering, eenzaamheid, stilte, die zoekt de hooggrijpende mensch, en in den tijd dier eenzame, stille afzondering arbeidt hij om zich voor te bereiden. Die afzondering zoekt hij *welbewust*. Als de dingen der wereld hem overstelpen, ***maakt*** hij zich ruimte, in den avond, in den vroegen morgen en, als het niet anders kan, in den nacht ten koste van zijn slaap. Zoo staat de koopman, die niet alleen koopman, maar ook mensch wil zijn, eenige uren voor de opening van zijn magazijn op, om alleen te zijn, als de zaadkorrel in de aarde.

Geen woord of daad trede van den mensch naar

buiten zonder in de stilte te zijn gereed gemaakt. Geen dag worde aangevangen zonder eenige oogenblikken van eenzaam nadenken. Geen loopbaan worde begonnen aan het voetlicht en aan het leven in de maatschappij ga een jeugd van arbeid in de stilte vooraf.

Zoo hebben de besten van alle tijden het dan ook begrepen. Allen, die het anders hebben verstaan, moesten dit boeten met hun ondergang, al waren zij met den uitstekendsten aanleg toegerust. In de wereld der wetenschap en der kunst zien wij dit elken dag. Deze gevierde muziek-onderwijzer, van leerlingen omstuwd, heeft de kracht niet gehad, bewust te doen, wat de zaadkorrel onbewust doet: tijd te nemen tot voorbereiding, tot arbeid in de afzondering. Op zekeren tijd bemerkt hij, dat van dit concert de snelle passages hem uit de vingers zijn gegaan. Iets later ziet hij er reeds tegen op, zich te laten hooren — nog iets later en men fluistert elkander toe, „dat de fijnste puntjes er af zijn," en nu is de man bijna niet meer te redden.

Deze gang van zaken is overal waar te nemen. Niet alleen de musicus, ook de geleerde, de daglooner, de huisvader, de onderwijzer, de geneesheer kan ondervinden, dat daling volgt op onvoorbereid handelen.

WIE ZIJN EIGEN DOODVONNIS WIL TEEKENEN, DIE LEVE BIJ IMPROVISATIE.

Maar die zaadkorrel sterft daar in de eenzaamheid

en uit haar dood verrijst een levende halm. Ziedaar de tweede trek.

Er is een algemeen gangbare deugd. Van een vergadering, van de maatschappij is iemand een „geacht lid" zoolang hij die algemeen gangbare deugd maar niet in het aangezicht slaat. Evenwel, hoe nuttig het is voor de maatschappij en hoe bevorderlijk voor de aangenaamheid van ons eigen bestaan, dat wij „geachte menschen" zijn — wij vragen thans naar iets anders. Thans vragen wij naar het ideaal. Dat ideaal eischt meer dan braafheid, meer dan gehoorzaamheid aan de eischen der algemeen gangbare denkbeelden van zedelijkheid, het eischt: *dat er iets in ons sterve.*

Of, juist bezien, het eischt meer. Er sterft nl. in den mensch veel *vanzelf*, door verzadiging, door oververzadiging en door ouderdom. Die doen de prikkels verstompen. Wie uitgenooten heeft, is *blasé.* Met de jaren vermindert het vuur van den hartstocht. Doch niet uit dezen dood ontspringt het ideale leven. Indien ergens, dan moet hier op den tweeden regel van Schiller's gedichtje de nadruk vallen! Wat *on*bewust geschiedt bij de plant, moet *be*wust geschieden bij u. Niet vanzelf, niet door uw ouderdom of uw oververzadiging moet uw hartstocht sterven; hij moet omkomen door een *gewelddadigen* dood; hij moet sterven, wijl gij hem hebt gedood.

In de derde plaats nemen wij in de plant iets zeer

opmerkelijks waar: *zij beweegt zich zelf.* Geen ander stuurt haar leven; *zij* doet het, zich ontwikkelend van binnen naar buiten, zich gevende, zooals zij is. Wat ze wezen moet, waartoe zij zich moet ontwikkelen, dat zegt haar geen ander; met die taak belast zij zichzelf, haar eigen wezen onwankelbaar getrouw.

Omkleeden wij naar Schiller's wensch deze zelfbeweging met bewustheid, dan ontstaat de zeldzame eigenschap der *zelfstandigheid.* Het feit, dat deze eigenschap zoo zeldzaam is, pleit er reeds voor, dat zij moet behooren tot het menschelijk ideaal.

Een geheel boek is te schrijven over de machten en invloeden, die van buiten op den mensch kunnen werken. Deze altijd vriendelijke mensch draait met alle winden. Menschenvrees, ijdelheid en eerzucht beheerschen de meesten. „Geef mij twee zakken" — zoo ongeveer zegt Hamerling — „den een ledig en den ander met goud, en voor uw goud breng ik u van den een zijn eer, van den tweede zijn gezondheid, van een derde zijn toekomst, van een vierde zijn kind." En naast al deze invloeden staat er een, aan welken zich misschien niemand kan onttrekken: de overlevering. Ach! kon de geworpen steen denken, hij zou meenen niet te *zijn* geworpen, maar de parabool te hebben beschreven uit eigen beweging. Zoo verbeelden ook wij, — Spinoza zei het reeds — kortzichtige menschen, ons, dat wij uit onszelf gelooven, spreken en handelen

zooals wij handelen, spreken en gelooven — terwijl wij inderdaad dikwijls slechts zonder nadenken de overlevering volgen.

Los te zijn van menschenvrees, van verlangen naar eer en voordeel, van de macht der overlevering, dat is: vrij te zijn in de hoogste beteekenis van het woord, zelf aan het roer te zitten van onze levenshulk — is dat niet mogelijk?

Moeielijk is het zeker. Vooral wat betreft het zich vrij maken van de overlevering, moeten wij er op wijzen, dat volkomen vrijheid gelijk is aan volkomen verantwoordelijkheid. Maar op de vraag of het *mogelijk* is, antwoorden wij, dat wij bezig zijn te spreken over... een ideaal.

Voor hare ontwikkeling heeft de plant voedsel noodig en nu heeft er bij de voeding dier plant iets heel wonderlijks plaats. In mijn tuin staan roos en lelie bij elkander. Met aarde, lucht en water voeden beiden zich, maar de eene zet dit voedsel om in rozen en de ander vormt van datzelfde voedsel lelies. *De plant zet het ontvangen voedsel in haar eigen wezen om.* Ziehier de vierde trek, waarop wij wilden wijzen.

Een zaligspreking voor den mensch, die er den zin van verstaat niet alleen, maar die hierin de plant met bewustheid ook volgen kan. Wat is, in den uitgebreidsten zin, het voedsel, waarvan wij leven? Ons lot, ons gansche lot. Zalig wie zijn gansche lot weet om te

zetten in de ontwikkeling van zijn eigen hoogste wezen, zooals de roos water, lucht en aarde dwingt zich om te zetten in rozeblad en rozeknop.

Dit is moeilijk, maar het kan. Wie verbittering zet tegen armoede, verliest zijn pleit. Wie haat zet tegen haat, verliest zijn pleit. Wie toorn zet tegen toorn, verliest zijn pleit. Wie wrok zet tegen smart, verliest zijn pleit. Wie ongeloof zet tegen rouw, wordt door dien rouw verpletterd. Maar wie zijn lot weet te onderwerpen aan de ontwikkeling van zijn wezen, heeft karakter-adel. Die karakter-adel uit zich in arbeid, en arbeid lenigt den nood. In liefde, en liefde overwint den haat. In zachtheid, en zachtheid ontwapent den toorn. In stil-zijn, en stil-zijn zalft de smart. Karakter-adel gaat in het lijden van anderen in, en daardoor wordt balsem gedruppeld in de wonden van het eigen hart. Wie aan zichzelf het lot kan onderwerpen, wie dat kan, wie dat heeft geleerd in de school van strijd en lijden, die heeft op het brandende voorhoofd den kus ontvangen van het ideaal.

Ten vijfde: *elke plant draagt vruchten.* Zoekt gij het hoogste en grootste? Ga bij de plant dan ter schole, o mensch! en breng vrucht voort. Welk een schande, *mensch* te heeten en, niets verrichtende in de wereld, nog minder te zijn dan een grashalm!

Voor mij ligt Göthe's „Herman en Dorothea". „Wees

toch geen paddenstoel" — zoo lees ik daar — „die opwast uit den bodem, die verrot op de plaats, welke hem te voorschijn bracht en geen spoor van zijn werking achterlaat."

Dat beeld is schoon. Toch: die paddenstoel is niet geheel onnut, hij làat wel een spoor achter: met zijn lichaam mèst hij den bodem. Het ideaal nu vraagt, dat de mensch niet minder zij dan die paddenstoel.

Maar hierbij kunnen wij het niet laten. De plant brengt vruchten voort als het noodzakelijk slot van haar wezen. Aan den Kerstboom worden vruchten gehangen door vreemde handen — zoo lezen wij in „Vorstenschool" —, de plant brengt vruchten voort uit zichzelf. De rijke, die niets doet dan leven van zijns vaders kapitaal; de kunstenaar, die niets voortbrengt dan wat zijne meesters hem leerden; zij dragen als de Kerstboom.

Uit eigen wezen vrucht voortbrengen — dàt is het ideaal, en wel: geen andere vrucht, dan die men voortbrengen kàn. Die roos wil geen lelie, die lelie wil geen roos voortbrengen. Iedere plant brengt vruchten voort: *naar haren aard.*

Voeg er bij, wat Schiller er bijgevoegd wil hebben: bewustheid, en wij nemen bij de plant de hoogste wijsheid waar: zij kent zichzelf.

Wij zijn genaderd aan den zesden trek. Alle deelen van de plant: wortels, stengel, takken, bladeren, bloemen en vruchten behooren bij elkander, zijn op elkander berekend, zijn met elkander in harmonie. Toon den kenner een enkel blad en hij herkent er de plant uit als den leeuw aan den klauw. Kortom: in de plant heerscht eene bewonderenswaardige *eenheid.*

Eenheid — is de hoogste eisch der kunst. Eenheid is in de kathedraal, in al wier lijnen en bogen, zuilen en gewelven, vensters en torens een en dezelfde gedachte heerscht. Eenheid is in de volmaakte rede, die niet aan den worp van een hand met gruis, maar aan dien van een enkelen steen gelijk is.

Ja, wel mocht Schiller zeggen, dat de plant ons leeren kan, wat het grootste en hoogste is. Want het grootste en hoogste is EENHEID.

Als die kathedraal, zoo is het leven van den idealen mensch: een kunstwerk.

Eenheid, d. i. bij den mensch: waarheid, want de leugen is veelvoudig; alleen de waarheid is éen.

Eenheid, d. i. harmonie tusschen woord en daad, tusschen uiterlijk en innerlijk.

Maar eenheid is ook: zich inspannen tot het bereiken van één groot doel, dat alle krachten in zich opzuigt, dat alle handelingen en gedachten doordringt.

Elk kunstwerk, dat een rein geheel is, maakt den

indruk van gemakkelijk te zijn tot stand gekomen.

Deskundigen weten beter.

Zij weten, dat die oogenschijnlijke eenvoud juist de zwaarste inspanning heeft vereischt. Zoo weet ook de edele, die zijn leven trachtte te maken tot een rein geheel, welke strijd, welke arbeid, welke volharding, welke zelfverloochening daartoe noodig waren.

Hij weet het, maar hij zwijgt er over — als de plant.

III

MENSCHENKENNIS

Een goed landbouwer begint met den akker, dien hij zal bewerken, te onderzoeken. Desgelijks heeft hij, die tot het veld zijns arbeids de menschheid koos, behoefte aan kennis van dien akker, d. i. aan menschenkennis.

Het is merkwaardig, op hoe hoogen prijs menschenkennis wordt gesteld. Op geleerdheid wil men nog wel eens smalen, maar menschenkennis wordt begeerlijk geacht door iedereen. Als een redenaar eene opmerking maakt, die van menschenkennis getuigt, knikken de hoorders elkander goedkeurend toe, terwijl zij aandachtig verder luisteren, hopende dat hun nog zulk eene verrassing te wachten staat.

Deze onverdeelde achting geniet de menschenkennis niet zonder reden. Wees rijk, wees van goeden wille, wees verstandelijk ontwikkeld, en toch zult gij veel moeite hebben om in uw leven te slagen, wanneer ge geen menschenkennis daarbij bezit. Om tot de harten der menschen te komen, moet men de wegen kennen, die er heen voeren, en de menschenkennis leert ons welke die wegen zijn. Zij is het, die de ouders voorlicht bij de opvoeding hunner kinderen; die de methode aangeeft, naar welke ieders individualiteit wil behandeld worden; die den onderwijzer het geheim toefluistert, waardoor hij, naar de schoone, maar tegenwoordig nog maar weinig gebruikte uitdrukking, de *meester* kan worden zijner leerlingen; den werkgever leert omgaan met zijne arbeiders; den officier in staat stelt de grootst mogelijke orde te bereiken met de minst mogelijke straf; de vrouw des huizes leert van hare dienstboden te maken wat van haar te maken is; zij is het, die den bestuurder den juisten man leert kiezen voor de juiste plaats. Menschenkennis is het geheim van den kunstenaar, van dien kunstenaar vooral, wiens gereedschap het loutere woord is, daar zij hem zegt — noodige wetenschap voor iederen spreker! — waaraan de menschen behoefte hebben. Menschenkennis is noodig voor den voortdurenden omgang met menschen.

Er is een zekere techniek der samenleving, er zijn

gewoonten, zeden, vormen. Toch zien wij ons dikwijls in verhoudingen geplaatst, waarin wij moeten handelen, dadelijk handelen, maar voor welke verhoudingen geen gedragslijn is aangegeven, geen algemeen aangenomen vorm bestaat. Dan moet men zelf een gedragslijn bepalen, een wijze van doen scheppen. Wie in zulk een geval de juiste wijze van handelen weet te kiezen, bezit, wat men gewoon is *tact* te noemen. Deze tact is geen alledaagsche bezitting. Men gebruikt het woord dan ook bijna nooit zonder een vereerend toevoegsel: meest spreekt men van *fijnen* tact. Die tact nu is wederom vrucht van menschenkennis.

Gevleugeld is de uitdrukking van Wallis geworden: „Misverstand beheerscht de meeste levens." Misverstand heeft van elkander verwijderd: ouders en kinderen; broeders en zusters; echtgenooten, die voor elkander geboren schenen. Misverstand heeft van elkander verwijderd: vrienden, die elkander het leven hadden kunnen verwarmen en wier samenwerking groote dingen tot stand had kunnen brengen. Misverstand heeft bittere tranen doen schreien. Misverstand heeft banden losgemaakt, die nooit weder aaneengeknoopt; heeft harten gebroken, die nooit weder geheeld; heeft deuren gesloten, die nooit weder geopend kunnen worden. Het voorbehoedmiddel nu tegen misverstand heet: menschenkennis.

Zoeken wij thans een antwoord op twee vragen:

Wat is menschenkennis? en
Hoe kunnen wij haar verkrijgen?

Wat is menschenkennis?

Daar staat een mensch voor u. Wat houdt het nu in: hem te kennen? Gij weet hoe hij heet en wanneer hij is geboren; dat hij gehuwd is of celibatair, rijk of arm, vlug van begrip of traag van geest. Men zegt u bovendien of hij landgenoot is dan wel vreemdeling. Maar al deze wetenschap geeft u geen recht om te beweren, dat gij hem kent. Voor menschenkennis is dit alles de vraag niet. Om iemand te kennen moet ik zooveel mogelijk weten van zijn doen en laten, van zijne woorden, gebaren en handelingen. Dit is de stof, waarmede de menschenkenner heeft te arbeiden. Te arbeiden, want kennis van die stof alleen is niet genoeg. Woorden en daden maken slechts de buitenzijde van een mensch uit, en wie iemand wil kennen, mag bij die buitenzijde niet blijven staan. Hij moet van dat alles het *waarom* opsporen. Van het zichtbare moet hij besluiten tot het onzichtbare. Hij moet indringen *in den geest* der handelingen. Want als eenige menschen hetzelfde doen, is dit nog niet hetzelfde.

Drie wandelaars ontmoeten een bedelaar. Alle drie geven den man een zilverstuk. Wat weet gij nu van

deze drie? Dat zij barmhartig en weldadig zijn? Vergis u niet.

A. wilde zoo spoedig mogelijk ontslagen zijn van den lastigen vrager.

B. had met den man te doen.

C. kon niet achterblijven, nadat A. en B. waren voorgegaan en offerde welstaanshalve.

Hier hebt gij een en dezelfde daad: *het geven van een aalmoes*, maar gij hebt te doen met drie oorzaken: *ongeduld, deernis en valsche schaamte.*

Wie nu spoedig van iemands daad besluiten kan tot de oorzaak van die daad; wie snel en juist van iemands uitwendige zijde besluiten kan tot zijn inwendig bestaan, kortom: wie spoedig iemand doorgronden kan, die wordt gezegd menschenkennis te bezitten.

Maar menschenkennis heeft nog eene andere beteekenis. Onder menschenkennis verstaat men ook: kennis van het menschelijk hart in het algemeen. Wie de roerselen van dat hart kent; wie weet hoe hoog een mensch kan stijgen en hoe diep diezelfde mensch kan vallen; wie weet, hoe dezelfde man, die heden in het midden der felste verleiding vast staat als een rots, morgen misschien bezwijkt voor de onnoozelste aller verzoekingen; wie te huis is in den doolhof des menschelijken gemoeds als de gids in de straten eener

wereldstad; wie weet, hoe een bepaald karakter moet worden behandeld; wie de wetten kent — overal heerschen wetten! — waaraan ook het menschelijk hart gehoorzaamt, ook die wordt een menschenkenner genoemd. Menschenkenners in dezen zin waren Shakespeare en La Rochefoucauld. Maar nu is het mogelijk, men ziet het zelfs dikwijls, dat zulke menschenkenners, in de practijk optredende, slag op slag mistasten, bedrogen worden door hun jongsten bediende. Er zijn schrijvers geweest, die door hun diepen blik in de menschelijke ziel hunne lezers in verbazing hebben gebracht en die toch de levende personen om hen heen bijna geregeld verkeerd beoordeelden.

Om verwarring te voorkomen moeten wij daarom onderscheid maken tusschen mensch*kunde* en menschen*kennis*. Mensch*kundige* is hij dan, die het menschenhart met al zijn bewegingen en wetten kent, — menschen*kenner* hij, die den levenden mensch snel kan doorgronden.

Menschkunde leert ons dan: gegeven deze en die bepaalde gemoedsbewegingen; gegeven deze en die bepaalde omstandigheden, dan zijn deze en die bepaalde handelingen te verwachten en omgekeerd.

Menschenkennis weet dan die bepaalde gevallen, wanneer zij zich voordoen in de werkelijkheid, te *herkennen*.

Menschkunde is theorie, menschenkennis is practijk.

De vraag: „hoe is menschenkennis te verkrijgen?" wordt hierdoor eene dubbele. We gaan nu na, hoe wij in het bezit kunnen komen, *a.* van menschkunde en *b.* van menschenkennis.

a. Hoe kunnen wij ons menschkunde verwerven?

Ten einde hierop een antwoord te bekomen, moeten wij vragen: hoe komt men in het algemeen aan eenige kunde? En het antwoord daarop is: door *voorlichting* en door *ervaring*. Deze twee zullen ons dus ook moeten helpen aan menschkunde.

Door wie zullen wij ons dan laten voorlichten? Natuurlijk door de groote menschkundigen. Er bestaan thans twee Nederlandsche vertalingen van Shakespeare's dramatische werken. Van die rijke bron wordt dus niemand meer geweerd. Iedereen kan zich nu nederzetten aan de voeten van dezen Meester, die — naar Pierson's opmerking — „de ziel, haar roerselen en haar wonden heeft doorschouwd."

Ik noem geen andere namen. Ieder heeft de zijne. Alleen wil ik hierop nadruk leggen: wie leest, leze om menschkunde te verwerven. Als wij nog jong zijn, lezen wij om de intrige. Dan slaan wij bladzijden over om den afloop zoo spoedig mogelijk te weten te komen. Maar ouder geworden, zijn het juist die overgeslagen bladzijden, die ons belang inboezemen, omdat zij de inwendige levensgeschiedenis van een mensch blootleggen.

Naast die voorlichting is de *ervaring* van menschkunde een bron. Zelfs is zij de voornaamste. Uit boeken moge veel te leeren zijn, menschen van ondervinding mogen ons een licht doen opgaan over het duistere menschenhart — de voornaamste bron blijft de levende mensch zelf.

Maar hier doet zich eene moeielijkheid voor. Die mensch zelf komt nooit onder ons bereik. Wij zien hem handelen, wij hooren hem spreken, — maar het gemoed, waarin die woorden en daden wortelen, blijft voor ons een gesloten boek, blijft ons ontoegankelijk, en om dat gemoed is het den zoeker naar menschkunde juist te doen.

Werden wij maar toegelaten in het hart van slechts één enkelen mensch, het zoude reeds voldoende zijn. Wie een enkele plant, welke dan ook, goed bestudeert, dringt daardoor reeds in het leven der planten in; wie een enkel dier goed kent, dringt daardoor reeds in het dierlijk leven in. Wie een enkelen mensch goed leert kennen in zijn woorden en daden en in de beweegredenen van die woorden en daden, dringt daardoor in het gansche menschelijk leven in. Welnu — wel niet meer dan een, maar éen mensch is er dan toch, wiens binnenste voor u open ligt: GIJZELF.

Van ons eigen gemoed liggen de roerselen voor ons bloot. De motieven van onze eigene woorden en daden

kennen wij, kunnen wij althans kennen. Daarom kun· wij onszelf dienen tot studie-exemplaar:

ZELFKENNIS IS DE WEG TOT MENSCHKUNDE.

Zelfkennis leert ons welk een groot aandeel de om· standigheden hebben aan de menschelijke deugd; leert ons, dat drift en oploopendheid worden neergelegd door zachtheid en grootmoedigheid; dat vertrouwen het goede naar boven drijft en dat wantrouwen den mensch slecht maakt; dat het goede in den mensch op te zoe· ken voorwaarde is om hem te behouden; dat wij den mensch eerst voor ons moeten gewonnen hebben, wil· len wij iets kunnen doen voor zijne bekeering.

b. Hoe verwerven wij ons menschenkennis? Ook zij wordt door voorlichting en ervaring verkregen, maar zij door ervaring vooral. Hier is de stof zoo rijk, dat de oudste en wijste menschen u ervan zeggen: „Dage· lijks leer ik nog."

Maar er zijn menschen, die nooit leeren. Waarnemen is dan ook zulk een eenvoudige zaak niet. *Juist* waar· nemen is moeielijk op ieder terrein, maar heel moeie· lijk is het hier.

Vooreerst moet de waarnemer zelf aan zekere voor· waarden voldoen. De eerlijke onderzoeker stelt niet

vooraf de uitkomsten vast, waartoe zijn onderzoek leiden zal. Hij heeft ook geen wenschen omtrent die uitkomsten en zoo hij die heeft, hij waakt, dat zij zonder invloed blijven op zijn voorstelling van de zaak. Hij wil waarheid en waarheid alleen. En daarom wacht hij onbevooroordeeld de uitkomsten af.

Ach! wie is tegenover de menschen geheel zonder vóoroordeel, hetzij ten goede, hetzij ten kwade?

De blik van den ijdele wordt beneveld door den vleier, — en toon mij de ziel, door wier weefsel geen enkele draad ijdelheid loopt.

Wantrouwen begint met een slechte uitkomst te vermoeden — en er is veel wantrouwen in de wereld.

Wangunst wil neerhalen wat uitsteekt en legt daarom den klemtoon op de gebreken — en Kaïn was de laatste niet, die ontroerde toen hij bemerkte, dat zijn broeder meer geliefd was dan hij.

Domme liefde wil de fouten niet zien van het verwende kind — en niet alle liefde is even verstandig.

Wie de menschen wil kennen, zooals zij waarlijk zijn, moet vrij zijn van blinde liefde, van wangunst, van wantrouwen en van ijdelheid, en daartoe moet hij zichzelf kennen.

ZELFKENNIS IS VOORWAARDE OOK VAN MENSCHENKENNIS.

Zien wij, aldus gewapend, de menschenwereld aan, waarin moeten wij dan — dit in de tweede plaats — den mensch waarnemen?

Een beroemd natuuronderzoeker heeft eens gezegd, dat de mensch alomtegenwoordig is. Wat hij daarmede bedoelde, is voor den natuurkundigen lezer duidelijk. Maar ook hij, die naar menschenkennis streeft en dus de menschen wil waarnemen, moet iets van die uitspraak begrijpen.

Wij bezoeken, terwijl er geen dienst is, een kerkorgel. Wij zien knoppen, ivoren toetsen en houten toetsen — het pedaal. Boven het pedaal is een plankje, waarop de voeten van den orgelist rusten, wanneer hij het pedaal niet gebruikt. Dit plankje is uitgesleten en het pedaal is nog gaaf en nieuw. Aanstonds maakt gij de opmerking, dat de orgelist dezer gemeente — ofschoon gij zelfs zijn naam niet kent — een leek in het vak is, daar hij het pedaal niet bespelen kan.

Bezoek een school. Hier zit een meisje in de klasse, van wie de onderwijzer u vertelt, dat zij altijd nieuwe kleederen aanheeft. Deze wetenschap is u voldoende om, zonder veel kans op mistasten, het verleden en het heden te beschrijven van de moeder, en ook hare toekomst, die treurig zal zijn. Zelfs zeggen die gestadig nieuwe kleederen u iets van de moeder der moeder.

Bezoek nu nog eens eene school, maar nu wanneer

zij door leerlingen en onderwijzers verlaten is. Dan zijn de onderwijzers er toch nog. Wij wandelen door de ledige lokalen en zien zeven groepen banken. Bij een dier groepen staan wij stil. Hier is de grond bedekt met papieren. Het bord is slordig beschreven. Aan den wand hangt een kastje. In een van de hokjes ligt een pijp, waarvan de asch zich met de schrijfvoorbeelden vermengt. Wat dunkt u, leeren wij, ofschoon hij thans afwezig is, den man niet kennen, die hier elken dag arbeidt?

In alles, waarmede hij in aanraking komt, legt de mensch zijn geest.

Waarop zullen wij dan voornamelijk acht moeten geven om iemand te leeren kennen? Göthe deed altijd deze drie vragen:

waarmede houdt deze mensch zich bezig?

en hoe?

en met welk gevolg?

Wie dit van iemand weet, weet veel van hem. Datgene, waarmede iemand zich bezighoudt, zegt ons in vele gevallen iets omtrent zijne geaardheid. *In vele gevallen*, want niet altijd heeft de mensch zelf het bestek van zijn leven geteekend. Dikwijls ging hij niet uit zichzelf daarheen, waar hij nu is, maar werd hij er

gebracht. Toch is het ook waar, dat niemand zou gebracht zijn, waar hij nu is, indien hij niet de persoon was, die hij is.

Verder zegt ons de wijze, waarop iemand zijn taak vervult, veel omtrent zijn verstand en zijn plichtbesef en doet het gevolg van zijn arbeid ons iets weten, vooral omtrent zijn wil. Maakt hij iets af, dan is ons oordeel zeer gunstig over hem. Want om een rein geheel te leveren moeten zóóveel moeielijkheden worden overwonnen, dat hij, die dit bereikt, over meer dan gewone eigenschappen moet kunnen beschikken.

Maar niet alleen in het groote, ook in het kleine kunnen wij den mensch leeren kennen, vooral in die omstandigheden, waarin hij vrij is. Daarom openbaart hij zich in zijn vermaken en in zijn lach. Men wil, dat gevangenen en krankzinnigen altijd of nooit lachen. Zij willen zich niet blootgeven. Ook achterdochtige en gesloten menschen beheerschen hun lach. Wie hartelijk lacht om een onschuldige aardigheid, heeft nog een kinderlijk gemoed, en wie in de tegenwoordigheid van vrouwen lacht om eene dubbelzinnigheid, weiger dien de hand uwer dochter.

In nood leert men zijn vrienden kennen, en er is ook vriendschap, die uw voorspoed slechts verdragen kan op de wijze, waarop de zonnewarmte wordt verdragen door de sneeuw.

Om iemand te leeren kennen is het oordeel, dat anderen over hem vellen, een troebele bron; meer wordt hij gekend uit het oordeel, *dat door hem wordt geveld over anderen.*

Maar het groote middel om den mensch te leeren kennen ligt in de „toewijding" zelf. Zij zijn de menschenkenners niet, die den mensch haten en verachten, maar zij, die hem liefhebben en in hem gelooven. Dit geloof, dat iedere mensch een beter ik heeft, is het eenige vóór-oordeel, waarmede wij de menschen mogen beschouwen, meer: waarmede wij hen moeten beschouwen, willen wij hen leeren kennen. De directeur eener gevangenis heeft eens, op grond van veeljarige ondervinding, beweerd, dat er menschen zijn, bij wie nooit eenig zedelijk gevoel aanwezig is geweest. Maar een Engelsch geestelijke heeft in de gevangenissen de grootste moordenaars en inbrekers, in wier ziel de dikste duisternis heerschte, bezocht en niet opgehouden, voor hij ze in tranen had gebracht. Ik heb meer vertrouwen in de menschenkennis van dien geestelijke dan in die van den directeur.

Waartoe zal ons nu die menschenkennis — dit woord thans in de dubbele beteekenis genomen — moeten dienen? In den aanvang van dit hoofdstuk gaven wij dit reeds aan. Thans vestigen wij nog de aandacht op twee zaken.

Vooreerst zal zij ons moeten helpen bij ons oordeel over de menschen. Hier ziet zij ons aan met een vraag op het gelaat. Immers zij leert, dat het vellen van een zuiver oordeel niet mogelijk is. Zij leert, dat er zooveel schijn is. Slechtheid weet zich te verbergen achter het masker van vroomheid en deugd; warmte is dikwijls verborgen achter een koel uiterlijk.

Daarenboven leert zij, dat verschillende karakters zich uiten op dezelfde wijze. Gij brengt iemand een eerste bezoek en ge wordt zoo koel en uit de hoogte ontvangen, de woorden worden u zoo toegemeten, dat gij u voorneemt het bij dit eerste bezoek te laten. Maar later komt gij toevallig weder met hem of haar in aanraking en nu bemerkt ge te doen te hebben met den beminnelijksten mensch van de wereld. Wat gij voor trots hadt gehouden, was niets dan verlegenheid geweest. Verlegenheid en trots uiten zich op dezelfde wijs.

Insgelijks is het dikwijls moeielijk prikkelbaarheid te onderkennen van fijngevoeligheid, onverschilligheid van moed.

„Wilt gij oordeelen?" zoo roept de menschenkennis ons toe. Om te kunnen oordeelen moet gij de motieven kennen — en die zijn slechts te raden.

Gij wilt oordeelen? Om te oordeelen moet gij ook de wordingsgeschiedenis der daden, het verleden van den

mensch kennen en de omstandigheden, waaronder hij verkeert, al hetwelk u verborgen is. Deze man heeft een onbegrijpelijken trek in zijn karakter, vertoont een bijzondere eenzelvigheid, is op vreemde wijze ompantserd. Hoe is hij zoo geworden? Is het zijn schuld? Toen hij jong was, werd hij elken avond overgelaten aan zichzelf of aan eene slechte dienstbode, — zijne ouders waren elken avond te vinden in concertzaal of schouwburg. Hij gevoelde toen reeds, dat zijn bestaan zijn ouders stoorde in hun genot en in hun jeugd.

Die vrouw vertoont schuchterheid, bloòheid, vrees om zich te verspreken en zich te uiten. In haar jeugd werd voor haar, wees, gezorgd door haar moeders vader, die haar liet opvoeden door een zijner zonen. Daar gevoelde het kind zich beklemd, — zij, het vreemde kind. Elken Nieuwjaarsdag, wanneer kinderen en kleinkinderen zich vergaderden om den grootvader, moest zij, zij alleen, grootvader hardop bedanken voor wat hij dit jaar weder aan haar had gedaan. Die andere kleinkinderen, die hunne ouders nog bezaten, hadden *recht* op voedsel, kleeding, dekking. Zij alleen niet: zij moest bedanken, zij alleen. Neen, die grootvader, die zich openbaarlijk bedanken *liet*, en die oom, die het kind tot dien openbaren dank africhtte, zij wisten niet, dat het meisje 's avonds heete tranen schreide in haar bedje. Ach! wie haar later beoordeelden, wisten niet, dat die ziel, van nature fier, geknakt was in hare kinderjaren.

Gij wilt oordeelen? Maar, zoo leert de menschenkennis, gij kent de omstandigheden niet, en die zoudt gij moeten kennen. Deze phlegmatische mensch is deugdzaam zonder strijd. Zult gij dat ook zeggen van zijn broeder, wien enkel vuur door de aderen stroomt? Is de deugd even gemakkelijk voor de bewierookte vrouw als voor de vergetene Martha? Even gemakkelijk voor den koningszoon als voor den zoon van den handwerksman? Gij, die wilt oordeelen over anderen, wat zou van u geworden zijn, wanneer gij hadt blootgestaan aan andere verleiding, omgeven waart geweest door andere menschen, begiftigd waart geweest met ander bloed, geboren waart met een anderen schedel, in een anderen tijd, uit andere ouders? Al die omstandigheden kennen wij niet en kunnen wij niet kennen. Menschenkennis vraagt: „wilt gij oordeelen?"

Soms *moeten* wij oordeelen. Maar — zoo zegt zij — doe het nooit dan wanneer het moet. Onttrek u aan het gezelschap, dat den tijd doodt met oordeelen over den afwezige.

Als gij oordeelen moet, doe het dan zoo zacht mogelijk. De menschenkennis zal u voorzichtig doen zijn en u eene zachte verklaring aan de hand doen voor het te beoordeelen feit. Groot is de weelde, die men geniet, wanneer later de uitkomst bewijst, dat onze

zachte verklaring de juiste was en schaamrood moet hij worden, wiens booze uitlegging later door de feiten wordt weersproken.

Ten tweede:

Nog eenmaal bezoeken wij het kerkgebouw, van welks orgel het pedaal niet en het plankje daarboven wel versleten is, maar nu gaan wij er heen op een Zondagmorgen, terwijl er dienst is. Het orgel begint te spelen en allen zien naar boven. Wat zij nu hooren, hebben zij nog nooit gehoord. In volle stroomen wordt de muziek over hen uitgestort. Zij zweeft als een fee, loeit als een storm, ruischt als het golvend graan, kronkelt zich als een slang, en door alles heen zingt de *vox humana*, de menschelijke stem. Wat is er gebeurd? De gewone orgelist is heden vervangen door een ander — een Meester bespeelt het orgel. Deze haalt registers open, die tot heden gesloten bleven, combineert registers, die tot heden niet werden gecombineerd. „Het orgel is wel goed" — zoo zegt men — „als het maar goed wordt bespeeld."

Als die orgelist is de menschenkenner, die de toewijding maakte tot de leus zijns levens.

Napoleon kende de menschen. Om hen te gebruiken voor zijn eigen oogmerken, werkte hij op hun vrees en eerzucht.

De edele mensch doet anders. De kennis, die hij zich door studie en ervaring van het menschenhart en zijn wetten verworven heeft, gebruikt hij om de menschen, met wie hij omgaat en die hij heeft leeren doorgronden, te brengen tot het rein menschelijke. Uit kinderen en volwassenen, met wie niemand kon omgaan, brengt hij het goede te voorschijn. Hun gemoed is als een orgel, tot hiertoe bespeeld door onervaren handen.

De meester legt de handen op de toetsen — hoor, daar zingt de vox humana!

IV

ZELFKENNIS



Een kind knipt blik met de schaar zijner moeder en bederft daardoor blik en schaar beide. Daarom vangt de leerling, die voor het eerst de werkplaats binnentreedt, aan met de gereedschappen, hun doel, hun gebruik en hun kracht te leeren kennen. Merkwaardig is het hoe zorgvuldig een goed werkman met die gereedschappen omgaat. Dat, wat voor de bewerking van hout is bestemd, gebruikt hij niet voor ijzer.

Binnenkomende in de groote werkplaats van het leven, is het eveneens noodig het gereedschap te leeren kennen, waarmede wij daar werken. Dat gereedschap is de mensch zelf. Kennis er van is zelfkennis.

Van hoe groot belang deze kennis is, willen wij thans nagaan.

Breedvoerig behoeven wij niet meer te omschrijven wat onder zelfkennis moet worden verstaan. Hij, die zichzelf doorgrondt, die eigen kracht en eigen zwakheid kent, die zijne handelingen en van die handelingen de roerselen klaar voor oogen heeft, die tegenover zichzelf waarachtig is — die kent zichzelf.

Reeds zagen wij hoe de kennis van onszelf een bron is van menschenkennis. En hierdoor is zij ook leermeesteres in die groote en moeielijke kunst, die „omgang met de menschen" heet. Zegt men van iemand: „hij kan met alle menschen omgaan," dan bedoelt men daarmede een lofspraak. Wie dit werkelijk kan, voortdurend kan, zonder het prijsgeven van beginselen, zonder het verloochenen van eigen waarde, zonder met iedereen mede te gaan — die bezit inderdaad eene benijdenswaardige gave. Maar hij bezit meer. Hij bezit een van de middelen om op de menschen te kunnen werken.

Welnu, wie zichzelf kent, en daardoor iets weet van het menschelijk hart, zal van niemand het onmogelijke vergen; hij zal bij zijn eischen zijn menschen aanzien en zoodoende de billijkheid betrachten; hij zal met niemand spreken over onderwepen, diens bevatting te boven gaande; hij zal niet langdradig zijn; hij zal

zich onthouden van onaangename toespelingen; hij zal laten rusten, wat liever niet moet worden wakker gemaakt. Zichzelf zal hij niet opdringen aan de menschen. Hij zal van niemand diensten ontvangen, zonder op de eene of andere wijze het evenwicht te herstellen. Voor zijn eigen kleine persoonlijkheid zal hij vooral niet meer aandacht en belangstelling vragen, dan waarop ieder gewoon mensch recht heeft, en hij zal er voor waken, dat hij nooit *à la suite* komt van iemand ter wereld. Hij zal zich beijveren strikt zijn woord te houden en, zelf zich toeleggend niemand te kort te doen in eerbewijs, dankbaar zijn als men hem plichtplegingen heeft bespaard. Kortom: de zelfkennis leert ons — onmisbare wetenschap voor den omgang met onze medemenschen — in alles de *grenzen kennen.*

Maar zij leert ons meer. Wij kennen niets tenzij door vergelijking. Wie zich neerzet tot zelfonderzoek, legt zichzelf een maat aan, plaatst zich in het licht van een ideaal, en wel van het hoogste ideaal, dat hij kent. Immers: zou iemand zich een lager ideaal tot maatstaf aanleggen dan hij kent, dan moeten wij eer van zelfmisleiding spreken dan van zelfonderzoek. Nu is het onmogelijk, dat de mensch het bij dat zelfonderzoek laat. Wie de nevelen, waarin hij tot hiertoe wandelde, heeft weggevaagd: wie zijn eigen rekening in

nuchterheid heeft opgemaakt, die *moet* dan verder. Vrede te hebben met onze fouten, die ons als fouten bekend zijn geworden, is niet wel mogelijk. Zoo voert zelfkennis tot zelfverbetering.

Tot die zelfverbetering wijst ze ons den besten weg. Het beste middel om gebreken weg te nemen is ze aan te tasten in hun wortel.

Een kind wordt geruimen tijd slecht onderwezen in de muziek, in het rekenen, in de taalkunde. De ouders bemerken dit en geven het een anderen onderwijzer. Wee den leerling, indien die nieuwe onderwijzer nu begint, waar de vroegere gebleven is. In dit geval toch zal de kunst of de kennis van den leerling nooit anders dan gebrekkig blijven. Is de nieuwe onderwijzer verstandig, dan begint hij nog eens bij het begin, al was de leerling reeds tamelijk ver gevorderd. Op verkeerde grondslagen bouwt men nooit een goed huis.

Bij gebreken komt geen loven en bieden, geen meer of minder te pas. Wie op een verkeerden weg is, wordt maar door één enkel middel gebaat: hij moet van dien weg *af.*

Juist de zelfkennis is het nu, die ons niet alleen onze gebreken, maar ook van die gebreken *den grond* doet kennen.

Maar naast onze fouten openbaart zij ons ook onze

vermogens, onze krachten, onzen aanleg, en van dat alles *de maat.* Uit die kennis ontstaan zelfvertrouwen, beslistheid van handelen en zelfbeperking.

Wie weet wat hij kan, laat den kostbaren tijd niet verloren gaan, maar vat den arbeid, waarvoor hij zich berekend weet, onverwijld aan.

Ook weet hij maat te houden in zijne begeerten. Hij is niet gelijk aan het kind van zooeven, dat blik knipte met eene damesschaar. Deze kunstenaar blijft bij het kleine, die handwerksman begeert geen meester te worden, gindsche componist bepaalt zich bij het koper, en de schoenmaker, wat verder, houdt zich bij zijn leest. Zichzelf kennende, beperken zij zich tot den kring, waarop zij zijn aangelegd, waarbinnen zij veel goeds kunnen doen en waarbuiten zij zouden mislukken.

Trekken wij een en ander samen, dan hebben wij gezien, dat de kennis van onszelf ons drijft in de richting van ons ideaal, d. i. naar het beste doel; dat zij de gebreken, die ons daartoe in den weg zijn, leert aantasten in den wortel en ons aan den arbeid zet op de plaats, waar wij behooren; dat zij ons dus tot ons doel voert langs de beste wegen.

Daar hij nu wijs is, die met de beste middelen het beste doel tracht te bereiken, zoo is ZELFKENNIS DE HOOGSTE VAN ALLE WIJSHEID.

Toch is hiermee nog niet alles gezegd. Nog op drie

schoone vruchten van dezen gezegenden boom moet gewezen worden.

Vooreerst maakt de zelfkennis ons ***bescheiden.*** De vergelijking van onszelf met ons ideaal doet ons in die mate onze kleinheid gevoelen, dat er voor zelfophemeling geen plaats overblijft. Wie weet wat hij is, en daarnaast weet wat hij zijn kon, dien kan zelfs de wierook van den lof niet bedwelmen, maar hem kan die wierook slechts het leedwezen vergrooten, dat hij dien lof niet beter heeft verdiend.

Boven spraken wij van den omgang met de menschen. Niets neemt de menschen meer tegen iemand in, dan dat hij zijne persoonlijkheid te breed ontvouwt, zichzelf te veel op den voorgrond plaatst. Dit feit is bekend en daardoor zijn ontstaan: de hoogmoedige nederigheid en de nederbuigende vriendelijkheid. Deze twee laten zich evenwel spoedig onderkennen. Maar hij, die omtrent zichzelf in de waarheid wandelt, is bescheiden *van nature* en verwerft zich daardoor de hoogachting en toegenegenheid van velen.

Een *tweede* vrucht van de zelfkennis is: ***herstel van veerkracht.*** In onzen tijd van examens is het getal dergenen, die een ongunstig oordeel vernamen omtrent hunne kennis, niet klein. Velen worden door zulk een vonnis geknakt, soms voor goed. Geen beter raad voor dezulken dan deze: onderzoekt uzelf. Want dat

onderzoek zal doen blijken, dat men niet geheel en al onwaardig is, zal toch ook wel de aanwezigheid van iets goeds bewijzen.

Het te licht bevonden worden bij een wetenschappelijk onderzoek is evenwel het eenige niet, dat een mensch aan zichzelf kan doen twijfelen. Iedereen had zijn zwakheden, zijn dwaasheden, zijn inzinkingen. Allen, die deswege moedeloos zijn, die wanhopen aan zichzelf, zij toegeroepen: leert uzelf kennen! Want die kennis voert ons tot de slotsom, dat wij niet enkel zwakheid, niet enkel val en tuimeling zijn. Dit besef doet de veerkracht terugkeeren. Aan het vernederend gevoel van onwaardigheid, van onmacht zal dan een einde komen. Wij zullen ons dan hernemen en het gevoel van wat wij overhielden aan geestelijk kapitaal zal ons het hoofd doen opbeuren — ons de fierheid hergeven.

Ten derde schenkt zelfkennis rust. Het leven heeft dikwijls veel van eene worsteling. Over rozen gaat het pad van slechts weinigen. De meesten hebben hun verdriet: stil verdriet of openbaar verdriet, hun verstoorde verwachtingen, hun ontluisterde idealen, hun onbeantwoorde genegenheden. Misschien is het niet te veel beweerd, wanneer wordt gezegd, dat ieder mensch zijn éene teere punt heeft. Wie zichzelf kent en weet eerlijk het zijne te hebben gedaan in de worsteling met het lot, kan, wat dat lot hem heeft be-

schikt, eerst gerust en straks ook blijmoedig dragen.

Daar is meer. Hoever de mensch het ook hebbe gebracht in de kunst van om te gaan met de menschen, hoe groot zijn bescheidenheid en zelfverloochening ook mogen zijn, mogelijk blijft het, dat hij met de menschen eene worsteling heeft. Wie door aanleg of omstandigheden verplicht is de menschen te storen in hun rust, maakt zich vijanden, en niet alle vijanden kiezen edele wapenen.

Het leven is samengesteld, en daardoor zijn verwikkelingen, waarin men geraakt buiten eigen schuld, niet zeldzaam. Gelukkig de man, die onder zulke omstandigheden zichzelf kent.

Hij toch draagt het bewustzijn bij zich, dat niemand beter weet wie hij is, dan hijzelf. Onder goed en kwaad gerucht, onder lof en blaam, onder vergoding of onder smaad, gaat hij kalm zijns weegs. Nooit is hij zonder zijn ideaal. Dat licht hem altijd voor. Dat geeft hem altijd troost. Wie het op hem gemunt hebben, zouden het wel willen, maar dat ideaal maakt, dat hij niet ondergaan kán. Op dat ideaal gaat hij af in rechte lijn.

De zelfkennis geeft den mensch in den strijd met lot en menschen *een vasten geest.*

Over de groote waarde der zelfkennis zijn allen, die er maar even over hebben nagedacht, het eens. Dat iemand omtrent zichzelf in dwaling verkeert, zal nie-

mand loven. Maar even algemeen als haar waarde wordt erkend, even weinig wordt zij-zelf aangetroffen. De meeste menschen wandelen in een nevel.

In de eerste plaats zien zij de gebreken hunner kinderen niet en in de tweede plaats hebben zij geen oog voor hunne eigen fouten. A. brengt ons een bezoek en spreekt over de zijnen en over zichzelf, en als hij vertrokken is, zijn wij verbaasd over zijne blindheid. Wat heeft hij gedaan? Hij heeft toegegeven aan de gewoonte om over de voortreffelijkheid van eigen kinderen te spreken. Die gewoonte is.... onverstandig. Wie dit wil gevoelen, vrage zich eens ernstig af, of hij zelf zooveel belang stelt in de kinderen van anderen en in dezer voortreffelijkheid. Hij heeft daarenboven schoon genoemd wat ons smakeloos toeschijnt; den lof zijner vrouw verkondigd, naar aanleiding van door haar getroffen maatregelen, die ons juist de onverstandigste der wereld dunken; eigen handelingen verdedigd met redeneeringen, die niet anders waren dan de grofste sophismen; wat door een eerlijk gemoed niet te verdedigen is, gesteund met voorbeelden van groote mannen. Wij meenen: deze man is niet te redden; hij heeft oogen maar hij ziet niet.

Mijn lezer! Gelijk wij menschenkennis kunnen putten uit de kennis van onszelf, zoo kunnen wij zelfkennis verwerven uit de kennis van de menschen. Als wij wijs zullen handelen — wij zullen na het bezoek van

zoo even ernstig tot onszelf de vraag richten: *Zoude ik nu in de oogen van anderen zijn gelijk deze is in mijn oogen?* Ben ik soms ook blind? Vergeet ook ik, dat fouten fouten zijn, al worden zij ook begaan door buitengewone menschen? Heb ook ik wel eens sophisme gegeven voor redeneering? In de mijnen geprezen wat ik liever van hen had moeten verzwijgen? Andere menschen met lange verhalen omtrent mijne eigene kleine zaken verveeld? Schoon genoemd wat strijdt tegen den goeden smaak? Ken ik mijzelf wel?

Wie van de menschen leert deze vragen te stellen — en wat is natuurlijker dan dat? — is op den goeden weg. Want

WANTROUWEN IN EIGEN DEUGD IS AANVANG DER ZELFKENNIS.

Hoe zullen wij nu met onszelf in het reine komen, als wij dezen schok eenmaal hebben ontvangen? Bij het onderwijs in de welsprekendheid wordt den leerlingen wel eens de raad gegeven om, wanneer zij zich tot een voordracht moeten voorbereiden, zich neer te zetten met gesloten oogen en zoo te trachten als toehoorder zichzelf de voordracht te zien en te hooren houden. Van dezen raad moet ieder gebruik maken, die zichzelf wil leeren kennen. Wij moeten onze eigene toeschouwers worden.

Wat zouden velen van zichzelf schrikken, als zij dat eens deden. Als zij zichzelf eens zagen loopen, handelen, arbeiden. Als zij zichzelf eens hoorden spreken. Wie dan vragen zou: „maar hebben de menschen mij nu zoo gezien en gehoord, als ik mijzelf nu hoor en zie voor het eerst," dien moet worden geantwoord: „Zonder eenigen twijfel. Hij misrekent zich, die rekent op de blindheid der menschen *omtrent hem.*"

Een andere weg, die tot zelfkennis voert, is de *vergelijking*. Wij moeten ons vergelijken, vooreerst *met onszelf, zooals wij waren in vroeger tijd*. Dit kunnen wij op verschillende wijzen. Wij kunnen ons onzen smaak van vroeger herinneren en zullen dan niet kunnen begrijpen, dat er een tijd is geweest, waarin wij in die kleeding, deze muziek, deze vermaken behagen konden scheppen.

Ten einde een goed beeld van onszelf uit vroegeren tijd te bekomen, is het ook nuttig de brieven, die wij schreven en ontvingen, na te lezen. Wel is deze arbeid pijnlijk. Ach! hier zijn brieven, wier schrijver reeds is heengereisd. Daar zijn er van een, wien wij nooit ons vertrouwen hadden moeten schenken. Deze brief werd geschreven door iemand, die altijd behoefte had aan nieuwe vriendschap. Maar hoe pijnlijk een uur, aan het doorlezen dier oude handschriften besteed, ook moge zijn, voor de kennis van onszelf werpt het vruchten af.

Met verbazing vraagt men dan: ben ik dat nu inderdaad zelf geweest? Dan ondervindt men, dat er een tijd was, waarin wij meenden onszelf te kennen, en zie, hoe dwaalden wij daarin! Waarin wij meenden nog al iets te beteekenen, en zie, hoezeer vergisten wij ons! Soms is de vergelijking zeer teleurstellend. Aan menigeen herinnert zij een tijd, waarin zijn conscientie nog zoo eng was, dat hij er zelfs niet aan dacht de hand uit te strekken naar deze of die verbodene vrucht; dat er daarna een tijd gekomen is, waarin hij schoorvoetend en met kloppend hart de bevende hand werkelijk uitstak; dat, wederom daarna, die vrucht herhaaldelijk genomen werd en de hand telkenmale minder beefde en het hart minder klopte; — en dat hij nu op dat punt van beving der hand noch van klopping des harten iets meer weet. Wanneer aldus het „toen" en het „nu" onmiddellijk naast elkander worden geplaatst, dan ontwaakt het geweten. Dan klaagt de mensch over verloren reinheid, over de ruimte van zijn eigen conscientie. Dan komt hij tot heilzame kennis van zichzelf.

Dan wordt ook het wantrouwen, waarmede hij begon, grooter. Zien wij thans in, dat wij, wijzelf, vroeger dwaas waren; dat wij te hoog grepen; dat wij geen blik hadden op onszelf; — dan moeten wij de mogelijkheid erkennen, dat wij over tien jaren juist zoo zullen oordeelen over onzen toestand van heden. Dit

zal onzen blik verruimen. Wij zullen begrijpen, dat de dingen moeten worden beoordeeld op een afstand. Wij zullen omtrent onszelf voorzichtig worden.

Vergelijking bron van zelfkennis. Vergelijking van onszelf *ook met anderen.*

Hoe de dingen er uitzien hangt af van den kant, dien de toeschouwer afkomt. De Rijn ziet er geheel anders uit voor wie uit Nederland komt, dan voor wie komt uit Zwitserland.

Daarom vergelijken wij ons gaarne met wie minder zijn dan wij. Wie viel, wijst u op wie nog dieper viel. Zoo is de mensch. Zelfbedrieger van den beginne, zoekt hij bij voorkeur die gezelschappen, waarin hij schitteren kan.

Tot de bevordering onzer zelfkennis moeten wij omgang zoeken met wie in elk, maar vooral met wie in zedelijk opzicht onze meerderen zijn. Met dezulken te *mogen* omgaan, moeten wij ten alle tijde als eene weldaad en als een groot voorrecht beschouwen. Wie zijn eigen belang kent verkleint de deugd, de reinheid, de meerderheid dier anderen niet, maar laat zich er door louteren.

Toch moeten wij niet alleen met wie verder zijn dan wij omgaan. Wie altijd is met meerderen in kennis en deugd, kan onder het gewicht dier meerderheid worden verpletterd. Trouwens, laat hij, die den Rijn

niet anders heeft gezien dan komende van Zwitserland, toch nooit zeggen, dat hij den Rijn kent.

Hoe hooger de mensch staat, hoe moeielijker het voor hem zijn zal, menschen te vinden, die hem overtreffen. Hoe hooger zoo eenzamer. De musch heeft in de takken der boomen duizenden gelijken om zich heen en tienduizenden meerderen; maar de adelaar is op de toppen der bergen in eenzaamheid.

Vergelijking van onszelf met anderen — een weg tot zelfkennis. Maar die omgang met meerderen is velen niet weggelegd. Gelukkig is er een middel om daarin te voorzien: het lezen van biographieën. Daardoor kunnen wij met de allerbesten van ons geslacht omgaan. Voor ons open ligt het leven der groote strijders voor recht en waarheid, der groote leidslieden in godsdienst, wetenschap en kunst. Voor weinige stuivers zijn ze te koop, de brieven, waarin de edelste mannen hun hart hebben uitgestort, aan vertrouwde vrienden de trekken hebben geschetst, die het ideaal hun vertoonde.

Sprekende van het ideaal, zijn wij als vanzelf gekomen tot *het derde*, waarmede wij ons moeten vergelijken: *het schoonste beeld, dat wij ons van den mensch kunnen vormen*. Tot aan zijn uiterste grens van span-

ning moeten wij ons begrip van het rein menschelijke rekken. Staat het dan voor ons, het reinste menschenbeeld, dat wij ons denken kunnen, dan plaatsen wij onze eigene deugd daarnaast, en wij aanschouwen onszelf als in een spiegel.

Maar aan de vorming van dat beeld moeten wij voortdurend arbeiden. Wel is die arbeid zwaar, maar wij worden er in geholpen. De schilder bestudeert de groote schilders; de musicus de beste composities; wie wil leeren stellen, ontleedt de werken der beste schrijvers, prent de schoonste gedeelten daarvan in het geheugen en schrijft geheele boekdeelen over. En dit doen zij voortdurend. Zoo zetten wij ons neer aan de voeten der zedelijke kunstenaars, om van hen de grondstof te ontvangen voor den opbouw van het menschelijk ideaal.

Dat woord: „ideaal" is afgeleid van een ander woord, dat *zien* beteekent. Wij moeten zien, elken dag zien, hoe wij eigenlijk moeten zijn. Dan zullen wij ook te weten komen hoe wij zijn in werkelijkheid, maar tevens zullen wij niet kunnen nalaten eerbiedig de handen naar dat beeld uit te slaan, om, zij het ook een weinig, ons er aan op te halen.

Zelfbeschouwing en vergelijking noemden wij als wegen tot zelfkennis. Wij zullen het onderwerp niet uitputten, maar willen toch kortelijk de vraag bespre-

ken, in hoeverre het oordeel der menschen over ons in het belang onzer zelfkennis kan worden gebruikt.

Met het oordeel van onze vrienden over ons moeten wij voorzichtig zijn. Ik herinner mij van een beroemd kanselredenaar gelezen te hebben, dat hij aan ieder die hem zijne bewondering over een gehouden rede te kennen gaf, antwoordde: „Mijn goede Heer! Datzelfde heeft de Satan mij, sedert ik het „Amen" uitsprak, elke vijf minuten ook al gezegd."

Groote verplichting hebben wij evenwel aan hen, die kwaad van ons spreken. Al is daarvan alles louter verdichtsel, toch bewijzen zij ons een dienst. Ieder mensch heeft van alle kwaad de kiem in zich. Wij dragen dus ook van het kwaad, dat men ons toedicht, het beginsel in ons om. Daarop te worden gewezen is voor hem, die ernstig zoekt zichzelf te kennen, een hulpmiddel in zijn streven. Hem, die het als zoodanig weet te gebruiken, komt ten bate wat de boosheid der menschen ten kwade heeft gedacht.

Dit opstel kunnen wij niet eindigen zonder te wijzen op het groote gevaar, dat hem dreigt, die in gemoede de aangewezen wegen wil bewandelen: het gevaar van te veel met zichzelf bezig te zijn. Wanneer wij eenmaal zijn gekomen tot wantrouwen in onze eigene

deugd; onze verstrooiingen hebben vaarwel gezegd; onzen geest hebben opgezweept tot den bijna altijd pijnlijken arbeid der zelfontleding, dan nog — zoo is de mensch! — kunnen wij van onszelf niet zeker zijn. Tot in het zelfonderzoek mengt zich de ijdelheid. Satan reikt ons het vernis voor onze gebreken — tot in het gebed.

Te veel omslag met zichzelf te maken is niet goed. Daarom is de gewoonte van een dagboek te houden niet aan te bevelen. Men komt dan in de verleiding over zichzelf bespiegelingen te houden, zich in zichzelf te verheugen. Er zijn van deze geschriften gedrukt. Het schoonste geschrift van dezen aard zal wel zijn: „De Bekentenissen van Augustinus". Maar van deze welaangename zelfbespiegeling — de opmerking is reeds door Schwarz gemaakt — is zelfs dit geschrift niet geheel en al vrij.

Hoe zal het dan moeten zijn? Wij moeten gelijk onze financieele zoo ook onze zedelijke rekening dikwijls opmaken. Geen dag mag voorbijgaan zonder een met stoute waarheidsliefde en koelen hoofde ingesteld zelfonderzoek. Maar daarna aan den arbeid, aan den heerlijken arbeid! En — wonderlijk! — die arbeid, waarbij wij onszelf vergeten om iets anders te zoeken, blijkt zelf een weg, en misschien wel de voornaamste weg tot zelfkennis te zijn. Hij immers leert ons waar onze kracht ligt. Hij leert ons wat wij kunnen, waar

wij zouden bezwijken, wat wij moeten laten varen.

De arbeid leert ons den akker kennen en ook het gereedschap.

Hem, die zich toewijdt aan de menschen, valt de blinddoek van de oogen.

V

IN HUIS



„Wijd u aan de menschheid toe!" zoo luidde het antwoord op de vraag naar een levensdoel. Maar waar is die menschheid? Staan wij niet tegenover haar als de Venus van Milo, met afgeknotte armen?

Ja, bereiken kunnen wij haar. Wie schoenen maakt, stelt daardoor een ander in staat zich te verplaatsen: die ander kan daardoor weder arbeiden voor anderen op zijne beurt, en zoo wordt de arbeid, aan dat éene paar schoenen besteed, voortdurend omgezet en komt ten laatste ten bate van allen of althans van velen. Het beeld, waaronder dit proces wordt gebracht, is

bekend: de steen maakt een kring in het water en deze weder een grooter kring.

Ieder, die iets goeds verricht, werkt langs dezen weg voor de geheele menschheid. Maar om onder den indruk daarvan te komen, moeten wij redeneeren en navorschen hoe die omzetting van onzen arbeid in het welzijn van allen in haar werk gaat.

Enkele gelukkige stervelingen kunnen onmiddellijk waarnemen, dat zij voor de gansche menschheid leven; geneeskundigen, die een tot dusver ongeneeslijke ziekte leerden genezen of voorkomen, als von Graefe, Pasteur en Lister; mannen, die uitvindingen deden, als Franklin en Edison. Maar wie door zijn arbeid niet onmiddellijk op het geheel werkt, moet aan het uitcijferen gaan, om te weten langs welken weg hij het geheel bereikt. En daar nu cijferen niet ieders zaak is, zoo is het nuttig om maar aanstonds voor de menschheid in de plaats te stellen: *de bepaalde levende menschen, die onder ons bereik zijn.*

Wil het levensdoel: toewijding aan de menschheid, voor ons beteekenis hebben; wil die uitdrukking meer zijn dan een schoone oratorische groep woorden, dan moeten wij ons hiervan doordringen, dat in iederen levenden mensch, dien wij ontmoeten, de *menschheid-zelf* voor ons staat:

IEDERE MENSCH VERTEGENWOORDIGT DE MENSCHHEID.

In den enkelen mensch komt de menschheid tot ons. In de eerste plaats zal onze toewijding zich dus moeten richten op den kleinsten kring van menschen, waarin wij ons bevinden — den huiselijken kring. Deze kring is het handvatsel, waaraan wij de menschheid vasthouden.

Met onze gaven werken wij in de maatschappij — maar in ons gezin werken wij met onze persoonlijkheid. In de maatschappij arbeiden wij als geneesheer, geleerde, handwerksman, fabrikant — maar in ons gezin houden we op dit te zijn: daar geven we ons als mensch. Hoe we ons daar kunnen geven, onderzoeken we aanstonds, maar vooraf maken we nog een opmerking.

Dat wij ons aan ons gezin moeten geven, spreekt zoo vanzelf, dat men zich bijna schamen zou het neer te schrijven, indien de droeve werkelijkheid niet zoo dikwijls het tegendeel te aanschouwen gaf. De beschonken man, die op een kermis een voorwerp van tien centen met een gulden betaalde en geen geld terug wilde hebben „omdat het maar éénmaal in het jaar kermis was", terwijl op datzelfde oogenblik zijn vrouw en kinderen te huis gebrek aan brood hadden, die man is geen op zichzelf staand voorbeeld. Laat ons alle uren, door huisvaders in koffiehuizen doorgebracht en aldus onttrokken aan hun gezin, met stilzwijgen voor-

bijgaan, dan kunnen we nog wijzen op de.... eigenaardigheid van velen, van vaders, van zonen en van dochters, om overal gedienstig, voorkomend, vriendelijk, geestig te zijn, behalve aan den huiselijken haard. Voor den huiselijken kring bewaart men zijn gemelijkheid, zijn ongeduld, zijn *humeur*, om de beminnelijkste van alle menschen te zijn.... bij vreemden.

Natuurlijk — die vreemden zullen helpen in den nood; als ge ziek zijt, zult gij ten hunnent worden verpleegd; wanneer pijn u kwelt, zullen zij uw klachten aanhooren met geduld. Als ge laat te huis komt, zullen zij voor u opblijven. Als ge u klein gevoelt, zullen zij u moed inspreken en met den balsem hunner liefde uwe wonden weten te heelen.

Natuurlijk — gij, oudste zoon, die uw moeder nog nooit een tiende van de voorkomende en gedienstige beleefdheid en gezelligheid hebt betoond, welke ge hedenavond bewezen hebt aan de gastvrouw, in wier huis gij een „avondje" doorbracht; — en wat zou uwe moeder met dat tiende reeds gelukkig zijn geweest!; — natuurlijk hebt gij zoo gehandeld. Die gastvrouw was het immers, die voor u leed, nog vóor gij het licht had aanschouwd; die nachten met u heeft getobd; die haar kracht, haar jeugd, haar levensrust heeft moeten inboeten, opdat levensrust, jeugd en kracht het deel zouden worden van u!

Och! och! och! Laat ons niet eens spreken van *toewijding,* want in toewijding is nog iets, dat naar onverplichte overgave zweemt. Laat ons spreken van *recht.* En *recht* op onze persoonlijkheid hebben zij, hebben zij allen, die onmiddellijk mede getroffen worden door het leed, dat ons treft. *Recht* hebben zij op onze beminnelijkheid, zij, die het allereerst getroffen worden door ons humeur. *Recht* hebben zij op de vonken van onzen geest, op de verkwikking, die ons vernuft kan aanbieden, zij, voor wie wij ons het minst ontzien, als van onzen persoon verveling uitgaat. *Recht* hebben zij op de opgewektheid onzer gezonde dagen, zij, die de lasten moeten dragen — en *willen* dragen — hun opgelegd door onze krankheden. En wanneer reeds het eerste beginsel van recht dit eischt — wat zal dan wel de taak zijn van hem, die zich heeft geplaatst op een standpunt, dat veel hooger ligt dan dat van het recht, het standpunt der „toewijding"!

Veroorzaak, ten eerste, *uw huisgenooten zoo weinig mogelijk iets onaangenaams.* Misschien glimlacht mijn lezer bij die woorden. Wij hadden even goed kunnen neerschrijven — zoo meent hij — tweemaal twee is vier. Maar men zie eens rond. Er zijn menschen, die al wat goed en edel is voorstaan, steunen en verbreiden — en inmiddels zelf hun huisgenooten het leven vergallen.

Wees niet slordig — het komt ten laste uwer huisgenooten.

Wees op uw tijd aan tafel. Laat de anderen niet op u wachten. Bederf hun maal niet.

Als ge pijn hebt, klaag zoo weinig mogelijk.

Vooral: *laat niemand lijden door uw humeur*. Waarom zullen wij elkander het leven, dat dikwijls reeds hard genoeg is, bederven door onze gemelijkheid, kortheid, prikkelbaarheid? Is er niet genoeg leed in de wereld, waaraan wij niets veranderen kunnen, waar wij machteloos tegenover staan, dat wij er nog noodeloos door ons humenr zooveel leed — en leed van de ergste soort -- moeten bijvoegen?

Hoe vreeselijk is de werking van het harde woord, van het harde woord, uitgesproken door den opbruischenden mensch! Het doet een koorts komen over al de aanwezigen. Het valt neer als een donderslag bij helderen hemel. Het jaagt het bloed van allen voor een oogenblik terug. Het brengt het gansche gezin met éen slag in de sfeer van het zeer bepaald onschoone; het vervult iedereen met gevoelens van weerzin, wrevel, vrees. Het richt verwoestingen aan in het edelste, in het samenzijn van ouders en kinderen, broeders en zusters.

En uit welke oorzaken ontstaan die woorden gewoonlijk? Uit oorzaken, die, met een koel hoofd beschouwd, het noemen zelfs niet waard zijn. Daaraan worden dan

opgeofferd: uren en dagen van vrede en geluk van een gansch gezin. Want na zulk een hard woord is het moeielijk, ja onmogelijk, aanstonds weder terug te keeren in den vertrouwelijken en gemoedelijken toonaard.

Aan den avond van zulk een mislukten dag komt de wroeging. Dan verbergt men het gelaat in de kussens en schreit tranen van berouw, omdat men het genot van een dag onherroepelijk heeft vergald. Maar dan is het te laat.

Maar is het woord van den opbruischende gelijk aan een donderslag of aan een ruwen steenworp, aan een dolkstoot gelijk is het woord van het *verwijt*. De menschen kunnen elkander pijn doen. Maar is het eenmaal vergeven — dan moeten de bewijzen worden verscheurd en gestrooid worden in de lucht. Dan moet de zaak voor goed en voor altijd u i t zijn.

En het woord kan nog fijner wonden dan de stoot van een dolk. Het kan wonden als de *els*. Zóo wondt de houw als in het voorbijgaan, de boosaardige toespeling, de hatelijke aanmerking. Maar laten wij ons niet langer verdiepen in de manieren, waarop menschen menschen onaangenaam kunnen zijn. Liever zoeken wij naar een regel, dien wij in alle gevallen kunnen volgen. Zulk een regel meen ik te hebben gevonden, dezen nl.:

SPREEK NOOIT EEN ONVRIENDELIJK WOORD, ALS GE ER BUITEN KUNT.

Wie zich dezen regel eigen maakt, hem schrijft in de palmen zijner handen, die zal ondervinden, dat de gelegenheden, waarbij een onvriendelijk woord *moet* worden gesproken, zeer zeldzaam zijn.

Toch — het opvolgen van dezen regel is moeielijk. Daarom moeten wij al het mogelijke doen om hem te kunnen opvolgen. Het beste middel daartoe is mij dit gebleken:

OEFEN U IN HET VRIENDELIJK DENKEN.

Als gij binnenkomt: denk vriendelijk. Als gij leest en den blik van uw boek afwendt voor een oogenblik, denk vriendelijk. Als iemand, wie dan ook, tot u het woord richt: denk vriendelijk. En maak u dit vriendelijk denken *tot gewoonte.*

Ja, daar zijn voor de meeste menschen namen, die slechts behoeven genoemd te worden, om geheel andere dan vriendelijke gedachten te doen ontwaken. Maar ook daarvoor is een raad te geven. Want onvriendelijke gedachten maken ons slecht, waarom wij ze moeten verbannen tot elken prijs. Zijn er dus menschen op de wereld, die wij eenmaal liefhadden, maar die ons daarna kwaad hebben bejegend, en wel

zóo kwaad, dat verzoening, op aarde althans, heden nog niet denkbaar voor ons is, welnu: kunnen wij met dezen niet leven in de toekomst, laat ons met hen leven in het verleden, toen alles nog goed was. Dan kunnen wij onze vriendelijke gedachten bewaren en zal de vriendelijke stemming van ons gezin niet worden verstoord door ons gefronst voorhoofd.

Ten tweede — och! in ons: „ten eerste" lagen zoo veel nummers opgesloten! — ten tweede dan: *neemt elkander zooveel mogelijk moeielijkheden uit den weg.* Ziehier een onderwerp voor een preek, die kan worden gehouden in alle kerken, van welke belijdenis ook, en die kan gehouden worden, zoowel buiten als in de kerk. Van die preek zou de text deze moeten zijn: veracht den dag der kleine dingen niet. Wat kunnen wij elkander geen moeite uitwinnen in die kleine maatschappij van het huisgezin! Hoevele trappen laten wij elkander wel zonder noodzaak beklimmen in een jaar! Hoevele malen de dienstbode de deur openen door onze vergeetachtigheid! Ja, vergeten, dat is de bron van veel kwaad, en vergeten ontstaat uit gebrek aan toewijding.

Maar dit: neemt elkander de moeielijkheden, de struikelblokken uit den weg, heeft nog een andere toepassing. Karakterfouten sterven bij gebrek aan voedsel, — de natuurkundigen onder mijne lezers zullen mij verstaan, — ATROPHIEEREN. Welnu — als wij van

elkander weten welke omstandigheden onze fouten, onze slechte eigenschappen prikkelen, laten wij dan die omstandigheden verhinderen te komen; laten wij de blokken wegnemen, waarover, naar de ervaring ons heeft geleerd, onze huisgenooten in het zedelijke plegen te struikelen. Meer dan vermaningen helpt dit middel voor de zedelijke verbetering der menschen. Waar allen in éen gezin dat voor elkander doen, daar kan het niet anders of het geheele gezin moet vooruitgaan in het goede.

Ten derde: deelen wij in elkanders smart en vreugde. Vooral de laatste dier twee wordt wel eens vergeten. En dat mag niet. Een goed afgelegd examen, een behaald succès, een verjaardag van éen moet een feest voor allen zijn. Wederkeerige bewondering, waar voor bewondering geen grond is, is laf. Maar waar voor die bewondering wel grond is, daar moet het applaudissement even goed door de huisgenooten en in huis worden aangeheven, als door de vreemden daar buiten.

Ten laatste — om het rijke onderwerp niet uit te putten — men zij *huiselijk*. Heb ik het wel, dan is het iets eigenaardigs van de Hollandsche taal, dat zij van het woord „huis" een bijvoeglijk naamwoord heeft afgeleid. De Fransche taal heeft *domestique* van *domus*, maar van *maison* heeft zij geen b. n. w. afgeleid.

Neen, ik wil geen kwaad spreken van die talrijke vereenigingen, die het goede bedoelen. Maar eene vereeniging is de moeder van vergaderingen, en „vergaderingen" onttrekken den man aan zijn huiselijken kring. Men mag zich niet aan alles onttrekken, maar men mag zich ook niet onttrekken aan zijn gezin.

Behalve die vergaderingen zijn het de vermaken, die de uithuizigheid bevorderen. Maar het einde draagt dikwijls den last. Wie avond aan avond in schouwburgen en concertzalen te vinden is, zoude daarvan later wel eens berouw kunnen hebben, als hij staat voor de bedorven ziel zijner kinderen, of door een of andere oorzaak gedwongen wordt in huis zijn genoegen te zoeken, wat hij dan niet kan, omdat hij, toen het nog tijd was, niet heeft geleerd het daar te zoeken.

Vooral voor de vrouw is die huiselijkheid plicht. En dat dit haar plicht is, is de grootste lof, dien wij haar kunnen geven. Inderdaad: een huis, waar de vrouw niet aanwezig is, is een orkest zonder directeur. Alles speelt door elkaar. De kinderen, uit de school komende, vragen het eerst naar „Moeder." De man, tehuis komende, zoekt het eerst zijne vrouw. Als de vrouw niet te huis is, dan gelijkt het gezin op een koralen ketting, waarvan men den draad doorknipt. De koralen rollen weg. Zoo verstrooien zich allen, wanneer de vrouw niet tehuis is.

Ons leven vloeit niet altijd even kalm daarheen. Wij moeten dikwijls miskenning verduren, moeielijkheden ondervinden, tegenwerking bekampen in de maatschappij. Zich staande te houden reeds is voor ieder, die iets wil, geen lichte taak. Maar nergens kunnen wij voor die taak, dien strijd, die volharding beter de kracht verzamelen, dan in ons eigen huis. Daarenboven: in dat huis ligt onze levensgeschiedenis en die der onzen, daar spreken de voorwerpen, daar spreken „de steenen" tot ons.

Aan dat huis — deze maal „huis" genomen in de wijdste beteekenis — al onze toewijding.

Arme stervelingen, die geen huis hebt, die in uw eigen woning om de eene of andere reden vreemdeling zijt!

Maar gelukkig hij, die, welke stormen hem gieren om het hoofd, eenige vierkante meters op aarde heeft, waar hij onder menschen is, die in den volsten zin *de zijnen* zijn, waar met hem wordt geleefd, gedacht en gevoeld. Gelukkig hij, die, als hij tehuis is, bij zichzelf is, voor wien „tehuis zijn" beteekent — en voor deze schoone uitdrukking breng ik het Fransche volk mijn hulde — voor wien „tehuis zijn" naar waarheid beteekent:

„Etre chez Soi."

VI

HUWELIJK

De formaliteiten waren afgeloopen. Men was aan den feestelijken disch gezeten, en nu stond de vader der jonge vrouw op en sprak de volgende woorden: „Kinderen! slechts één wensch heb ik voor u op het hart. Gij hebt dezen morgen hooren spreken van de „rechten en plichten” van man en vrouw. Dit was voor het eerst — ik hoop, dat het ook voor het laatst is geweest.”

Met één slag plaatsen de woorden van dezen vader ons in het midden van ons onderwerp. Het huwelijk is geen contract, geen uitwisseling van plichten en rechten. Die rechten en plichten zijn vastgesteld, om-

dat de harten der menschen boos zijn, en waar er van gesproken moet worden — de vader had gelijk! — daar is het huwelijksgeluk verloren, meestal verloren voor goed. Het ware huwelijk is daar, waar man en vrouw elkander vrij hebben gekozen, met het ernstige doel om met elkander te streven naar eenheid.

Om naar eenheid te streven — want de meening van jonggehuwden, dat zij op den dag van hun huwelijk een zijn, is valsch. Beiden hebben hun eigen karakter, stonden bloot aan verschillende invloeden, werden grootgebracht door verschillende menschen, leefden onder verschillende omstandigheden, verwierven zich verschillende beginselen, in het kort: hadden een verschillend verleden. Dat verschil nu wordt niet weggevaagd door het teekenen van een formulier op het Raadhuis.

Maar is die eenheid niet aanstonds ten volle aanwezig, zij moet door het ernstig streven van beiden tot stand komen, en wel in de hoogste mate, waarin zij voor beiden mogelijk is. En waar zij tot stand komt, waar zij al meer en meer de volkomenheid nadert, daar is, te midden van deze onvolkomene wereld, het huwelijk een heilstaat, dien de pen schier weigert te beschrijven.

De wijze zwijgt over zijn voorspoed. Uwe kinderlijk

naïeve vreugde over een ontvangen onderscheiding, een behaald succès, een wel volbrachten arbeid pleegt in de oogen der menschen een nijdige vlam te ontsteken en brengt u daarenboven in den reuk van verwaandheid.

De wijze zwijgt over zijn smart. Zoo vertroostend het is, dat ons leed door anderen wordt begrepen, zoo schrijnend is het, wanneer ons verdriet niet wordt verstaan. De smart behoort aan de heilige binnenkamer des harten. De wijze laat daar geen ongewijde binnen.

Heerlijk is het oogenblik, waarin een groot plan zich van ons meester maakt. Dan zien wij de spitsen van het gebouw zich reeds verheffen in de lucht, ofschoon we nog geen spade in den grond hebben gestoken. En dan zouden we wel aan de gansche wereld willen vertellen welk denkbeeld ons vervult.

Maar ook. de vruchtboom heeft een plan, wil een schoon werkstuk leveren: de vrucht. Zoolang evenwel dit werkstuk niet voltooid is; zoolang de vrucht nog *rijpt*, houdt de boom haar hoog boven het bereik der menigte. Eerst wanneer het oogenblik der rijpheid gekomen is, laat hij haar ter aarde vallen, zoodat zelfs een kind haar grijpen kan.

De wijze desgelijks. Hij houdt zijn plannen en zijn

arbeid buiten het bereik der menigte. Eerst wanneer het plan werkelijkheid is geworden, eerst wanneer de arbeid voltooid is, werpt hij de vrucht van zijn zwoegen der menschheid in den schoot.

Wie deze kunst van zwijgen *van nature* bezit, is meest geen beminnelijk mensch. Liefst kome zij *aangeleerd* voor. En aangeleerd moet zij worden door wie haar niet bezitten. Spreek zooveel gij moogt; wees onderhoudend, gezellig, geestig, maar bewaar uw smarten en nooden, uw streven en idealen in het binnenste van uw gemoed, opdat de menschen zich misschien niet omkeeren en u vertreden.

Toch — niet daartoe is de mensch geboren, dat hij alles zoude opsluiten in zijn binnenste. Naar buiten willen zijne aandoeningen, zichzelf een uitweg zoekend in lach of traan. Natuurlijk als het suizen van het loof is het weeklagen der menschelijke ziel; natuurlijk als het schijnen van de zon is het mededeelen van onze vreugde.

En daarom: wees ons gezegend, heerlijk huwelijk! Gij brengt twee menschen samen, die elkander kunnen gelooven met dat geloof, dat geen schaduw van twijfel kent; die elkander daarom alles kunnen openbaren: overwinning en teleurstelling, plan en arbeid, wel en wee, deugd en schuld. Gij voert den mensch terug in het paradijs der openhartigheid, waarin hij

woonde als kind, maar waaruit harde ondervindingen hem later verdreven. Gij vergunt den man het gloeiende hoofd te verbergen aan den boezem der beminde vrouw. Gij voert de vrouw in de sterke armen van den vriend, die trouw is tot in den dood.

Hoe heerlijk schijnt de zon des nachts! — alzoo Schefer. Want het licht der maan is het licht van de zon. Wij kunnen de zon niet in het aangezicht zien: daartoe is haar licht te scherp; maar wij zien dat licht in de maan.

Zoo kunnen wij ook God niet zien in het aangezicht. Dat licht zou den mensch verteren. Maar waar het waarachtige huwelijk is, daar ziet de man Gods aangezicht in zijne vrouw, de vrouw in haren man, als het licht der zon in het schijnen van de maan.

Want waar het huwelijk waarachtig is, daar zijn man en vrouw elkanders toevlucht, elkanders troost, elkanders.... geweten.

Hoe is dan deze eenheid te bereiken? Hoe kan men haar zoo na mogelijk komen?

Reeds zagen wij welk eene illusie de meening is, dat twee menschen reeds op hunnen trouwdag één zouden zijn. Hoe waar dit nu moge zijn, toch geeft het geen vrijheid het er in ieder geval maar op te

wagen met de gedachte, dat de tijd alle kloven wel overbruggen zal. Er zijn verschillen in godsdienstige overtuiging, in levensbeschouwing, in neigingen, in karakter, waarvan men vooruit kan weten, dat zij nooit zullen wegvallen. Menschen, die dit van elkander weten, moeten geen huwelijk aangaan, maar de kracht verzamelen om terug tè keeren voor het te laat is.

Dit terugkeeren is niet gemakkelijk. Eene verloving afbreken is gelijk aan het kerven van het eigen levende vleesch. Dan is het leven een tijd lang een puinhoop. Een nameloos ledig is dan in de borst en in de wereld. Het meisje is dan geknakt, een vertreden bloem gelijk. Is de bruidegom gestorven, dan heeft zij zijn peluw goed geschikt in de ure van den doodstrijd, den laatsten kus ontvangen van zijne lippen. Dien draagt zij mede, haar gansche leven door. Gestorven voor allen, blijft de geliefde leven voor haar.

Maar hij is niet gestorven. De belofte werd teruggenomen en de band doorgesneden. Het moest, o zeker, in beider belang moest het. En nu — nu is hij, omgekeerd, dood alleen voor haar, om te leven voor alle anderen.

De beste dichters hebben deze smart vertolkt in hunne klagendste liederen. Dit wee is dan ook zoo bitter, dat velen de kracht missen het te aanvaarden. Ofschoon zij weten hoe diep de verschillen zijn, sluiten

zij het huwelijk toch maar, het beste hopende van de toekomst. Daarom is een verloving een zaak van zoo groot gewicht.

Is nu eenmaal het huwelijk gesloten tusschen twee. die in de groote hoofdzaken het met elkander eens zijn, dan beijvere ieder zich om de eenheid volkomen te maken. En het groote middel is hier: leert elkander en elkanders taak begrijpen.

De man eische van de vrouw niet te veel. Wat wordt van haar niet gevergd! Het ideaal van den gang van een huisgezin is hetzelfde als dat van een feest: men moet niets kunnen bemerken van de voorbereiding. Alles moet gaan alsof het vanzelf spreekt. Maar om dit te bereiken, om dit slechts voor een deel te bereiken, wat is daarvoor niet noodig! Daartoe moet de vrouw diensten doen als soldaat, korporaal, fourier, alle rangen door, tot generaal toe. Nooit heeft zij rust. Elk uur moet zij denken aan het volgende, des morgens aan den avond, des avonds aan den morgen, die komen zal met alle behoeften van allen.

Niet op eenmaal is de vrouw in dit alles te huis. Dit leere de man begrijpen; dan zal hij zijne vrouw met geduld en zachtheid ter zijde staan.

En hij zal meer. Als in zijne afwezigheid de krachten zijn ingespannen om alles blinkend te maken en in dubbelen zin schoon, dan doe hij bij zijn tehuis-

komst niet of dat zoo behoort. Dan *prijze* hij zijn vrouw met zijn teedersten kus. Och, — en dit is aandoenlijk! — voor een vrouw is de lof van haar eigen man vaak, wat voor den man een decoratie is.

Als er geen hout op het vuur wordt gedaan, gaat het vuur uit. En kleine houtjes branden het best en het snelst. Het is natuurlijk, dat al de kleine attenties, die de jongeling aan zijne verloofde bewijst, niet kunnen voortduren. De ernst en de eischen van het leven laten daarvoor niet altijd ruimte. Maar geheel verdwijnen mogen zij niet. Dit is een van de schoonste vruchten der toewijding — daarover later meer — dat zij *vindingrijk* maakt, vindingrijk ook in die kleine bewijzen van liefde. Wie een paar dagen van huis moest en voor zijne vrouw niets meebrengt, handelt niet wijs. Men kan zijne vrouw wel liefhebben zonder dat, het is zoo — maar dat dergelijke kleinigheden groote gevolgen hebben, dat is óók zoo.

Deel uwe vrouw alles mede, ambtsgeheimen, dat spreekt vanzelf, uitgezonderd. Zij komt minder met de buitenwereld in aanraking, maar daarom heeft haar geest toch behoefte om te worden bevolkt met nieuwe denkbeelden en met kennis van wat er in de wereld omgaat. De man, die te huis komt en niets mededeelt, arbeidt niet aan het tot stand komen der

eenheid. Om daaraan te arbeiden, zij hij onderhoudend, geestig, boeiend; leide hij zijne vrouw binnen in de wereld, waarin hijzelf leeft.

En wanneer na den arbeid des daags het thee-uur geslagen is, het thee-uur, dat voor elken dag is wat de Zondag is voor de week, dan leze men samen een schoon boek. Als beiden dan, bij een treffend gedeelte elkanders oogen zoeken, wordt door dien oogen-blik de band, die ze verbindt, al weder nauwer toegehaald. Zoo komt er gezamenlijke ontwikkeling; wordt het terrein, dat beiden kennen, steeds grooter; vermenigvuldigen zich de onderwerpen voor het gesprek; zoo vooral wordt zij verdreven, die aan al wat goed is, zelfs aan de liefde, den dood aandoet, die de groote vijandin is van alle geluk, ook van dat des huwelijks – de verveling.

Maar ook de vrouw trachte de taak te begrijpen van haren man. Het heeft geheeten: de vrouw zal den man dienen. Vat men dit „dienen" op in den hoogsten zin, dan is het zoo. Maar dan moet de vrouw evenzeer gediend worden door den man. Toch ligt er eenige waarheid in, ook wanneer men „dienen" in den gewonen zin neemt. De man heeft in zijne maatschappelijke betrekking te gehoorzamen. Hij is gebonden b. v. aan tijd en plaats. De vrouw, die haar taak goed begrijpt, zal haren man dienen in al die omstandig-

heden, waarin hijzelf in dienst staat van zijne maatschappelijke betrekking. Daarom is de verhouding tusschen den man, die geen beroep heeft, en zijne vrouw eene geheel andere. Geen betere. — Hij zoeke beroepsbezigheid en alles zal dadelijk anders worden.

Hier opent zich een rijkdom van gelegenheden, waardoor de vrouw de grenzen van haar kleinen kring kan overschrijden en een grooten invloed kan oefenen op de maatschappij. Moet haar man vroeg op, zij make hem dit gemakkelijk. Komt hij vermoeid te huis, zij bereide hem eene verkwikking. Heeft hij ingespannen hersenarbeid te verrichten, zij beware rust in huis. Is hij bezig aan een groot plan, haar alleen — o, zoet geheim! — bekend, zij bewake zijn tijd en houde onbescheiden en tijdroovend bezoek van hem verwijderd.

Heeft hij eene betrekking, waar teleurstelling eene bijna dagelijksche ervaring is — ziehier uwe taak, echtgenooten van geneesheeren! — dan zorge zij dat in haar woning de blijheid heersche. Vooral de vrouw deele in de vreugde van haren man, als hij in de maatschappij *eer* ontvangt. Haar zij die eer niet onverschillig. Zij eere hem mede. Daardoor komt de eenheid tot stand. En — als zij met hem heeft gearbeid, het hare heeft gedaan, om hem den arbeid mogelijk en gemakkelijk te maken, dan is zijn eer immers door haar meê-verdiend!

Er zullen verschillen blijven. Maar zij zullen al kleiner en kleiner worden. Men berispe elkander weinig, en nooit dan in zachtheid, en nooit, wanneer een derde er bij is. Men zoeke in goeden wille de punten van overeenkomst op. Men vermijde zooveel mogelijk wat de verschillen naar buiten drijft.

Wij bezitten in onze taal het woord *heilig*. Datgene, van welks ge-*heel*-heid, van welks volkomenheid niets mag worden afgedaan; dat, wat niet mag worden aangeraakt, noemen wij heilig. Daarom noemen wij God, het vaderland, het recht, den eed: heilig. Tot dien kring van het heilige behoort ook het huwelijk. Er mag niet aan worden *geraakt*.

Zoodra de mensch schendt wat niet geschonden mag worden, zet hij den voet op een hellend vlak, dat naar een afgrond voert, waarin hij wordt verpletterd. Wee daarom den man, de vrouw, die het huwelijk aantasten.

Echtgenooten! Wat er ook tusschen u moge zijn: *haalt er nooit een derde bij*. Heel veel kan worden vergeven en vergeten, maar dat een van u een derde te hulp riep, — dat te vergeten en te vergeven is zeer moeilijk.

Wanneer een jongeling het waagt eene jonkvrouw te begeeren en zij zich aan hem verbindt, dan vaart hem eene diepe ontroering door de ziel. En aan eene

beschrijving van wat zij ervaart zal ik mij niet wagen.

In vele huwelijken worden deze heilige gevoelens door de macht der gewoonte ontwijd.

Maar aan die macht der gewoonte kunnen de tanden worden uitgebroken. Toenemen in reinheid en in adel kan zij, de verrukking van de eerste ure der verbintenis. Wanneer onder voor- en tegenspoed, in ziekte en gezondheid, in angst en zorgen, beiden elkander zoeken en elkander steunen; wanneer beiden elkander al meer en meer verstaan, elkanders zwakheden begrijpen en dragen, in elkanders kracht roemen, te zamen de diepten des geestes zoeken — dan wordt het huwelijk een voortdurend indringen in de mysteriën dier liefde, van welke Vader Vondel heeft gezongen, dat geen liefde Gods liefde nader komt op deze aarde.

VII

ONZE KINDEREN

Veertig eeuwen geleden ontving Israël tot richtsnoer van zijn handelen Tien Geboden, die bij millioenen in eere zijn gebleven tot op dezen dag. Maar bij een aandachtig lezen dier tien korte volzinnen missen wij iets. Wij vinden hier de plichten van den mensch jegens eene Hoogere Macht en jegens zijn medemensch; de plichten van echtgenooten jegens elkander; die van het kind jegens zijne onders — maar over de plichten van de ouders jegens hun kind vinden wij in die Tien Geboden geen woord, geen enkel woord.

Wat daarvan de reden mag zijn, onderzoeken wij thans niet. Maar één ding staat vast: met meer nadruk,

vlijmender maar ook fijner kan iemand niet aan zijn ouderplicht herinnerd worden, dan zooals dat hier geschiedt: tot de ouders zelf geen woord — en tot het kind: „eer uwen vader en uwe moeder!" Want dit gebod, aan de kinderen gegeven, wijst met één slag den ouders hunne taak:

MAAKT U DE EER UWER KINDEREN WAARDIG.

Inderdaad is die eer een onmisbare voorwaarde voor een goede opvoeding. Allerhande dingen kan een mensch nog wel goed doen zònder haar: piano-spelen, een leerboek over de wiskunde schrijven, bloemen kweeken. Maar een kind goed opvoeden, terwijl het ons niet eeren kan, dat is onmogelijk.

Wat is dan eigenlijk *eer?* Naam, roem, eer vormen eene reeks, afdalend in luidruchtigheid, maar klimmend in beteekenis. Naam en roem bestaan in de algemeene bekendheid, die men zich verwierf, hetzij door slechte of goede, hetzij alleen door goede daden, die buitengewoon zijn.

Maar de *eer* is niet luidruchtig. Zij wordt betoond door stille goedkeuring en achting; zij wordt verdiend, niet door schitterende daden, maar door een handel en wandel, die ontwellen aan reine bron. Roem is voor hem, die buitengewone dingen doet, maar de eer

kroont den man, die heeft leeren knielen voor het gewone, zoo, dat hij het vervult met buitengewone trouw. Is ons leven bekend als een leven van massief goud, dat, hoe ook uit elkander genomen, altijd weder als goud verschijnt, dan worden wij geëerd.

Nu is de stelling, die ik wil trachten te bewijzen, deze: dat de hoedanigheden, om welke het kind zijn ouders zal eeren, juist die zijn, door welke de opvoeding het meest wordt gebaat. Het kind eert zijne ouders om hun ernst; om het vertrouwen, dat zij inboezemen; om hunne zelfbeheersching en om hunne onderlinge eenheid. Beschouwen wij deze vier hoedanigheden nader, beginnende met de laatste.

I. *De eenheid van vader en moeder*, die wij als het ideaal van het huwelijk leerden beschouwen, boezemt het kind eerbied in. Verdeeldheid van de ouders doet minstens een van beiden de achting der kinderen verliezen.

„Mama!" — zei eens een aanvallig meisje van twaalf jaren tot hare moeder — „mijn vriendinnetje heeft mij verteld, dat haar vader en moeder twist met elkander hebben gehad. Kàn dat?"

Grooter lofspraak dan die lag in de vraag van dit kind, is er voor ouders wel niet mogelijk.

Welnu, deze eenheid van vader en moeder, om welke het kind zijn ouders, eerst zonder en later met bewust-

zijn, *eert*, is voor dat kind-zelf de grootste zegen.

Veel wordt er gesproken over karaktervorming; maar wat moet er worden van het karakter des kinds, dat getuige is van de verdeeldheid zijner ouders? Het trekt partij voor een van de twee, en de andere verliest vertrouwen en daardoor invloed. Wat moet er worden van het karakter des kinds, wanneer het verbod des vaders in zijne afwezigheid krachteloos wordt gemaakt door de moeder, of, omgekeerd, dat der moeder door den vader? Zal het karakter worden gevormd dan mag er voor het kwade weg noch uitweg zijn. Arm kind, dat dien weg of dien uitweg vindt bij een der ouders, buiten het weten en tegen het streven van den ander.

Verstaan wij elkander goed. Wijs is de beschikking, die het kind niet éen, maar twee menschen tot opvoeders gaf, d. i. niet éen maar twee temperamenten. Daardoor wordt de eenzijdigheid gebroken. Met eigen persoonlijkheid moet ieder van de twee werken op het kind. Maar dit moet geschieden naar éen plan en langs éen weg. Werken zoo de twee ouders samen, dan zullen zij in het naturel van het kind de lijnen van het karakter graveeren, niet met dubbele, maar met vierdubbele kracht.

Om in de opvoeding deze eenheid te verkrijgen moeten man en vrouw samen de zaak bespreken, samen overleggen, samen onderzoeken. En de uren, daaraan

besteed, zullen de slechtste van hun leven niet zijn.

II. *Eere voor hem, die zichzelf bezit.* Wie het wilde ros zijner aandoeningen en hartstochten met handen en voeten in bedwang heeft, die dwingt zelfs den tegenstander eerbied af.

Er wordt veel gedragen door de kinderen dier ouders, die zichzelf niet in hunne macht hebben. Dronkenschap, luiheid, verkwisting, slordigheid zijn zoovele oorzaken van hartbrekende tooneelen. Bij die tooneelen lijdt het kind zwijgend, zwijgend omdat het niet durft spreken. Dan wordt het verteerd van schaamte, schaamte voor zijn makkers, die wel goed gekleed en gevoed worden; die wel brave ouders bezitten. Zwijgend lijdt het kind -- maar wee! als het zoo oud geworden is, dat het spreken durft, en nog niet zoo oud, dat het zacht heeft leeren oordeelen. In dat levenstijdperk staat het op tegen vader en moeder en overlaadt hen met bittere verwijten.

De zonde der ouders ontrooft het kind zijn blijde jeugd — en wie geen blijde jeugd had, mist iets, dat nooit en door niets kan worden goed gemaakt.

Maar daarvan gezwegen, is er nog een ander zich te buiten gaan, ook van ouders, wier leven overigens onberispelijk is; ik bedoel: den wilden toorn, het koken van drift, het ongeduld, het razen zelfs om een klein vergrijp. Machteloos staat daar het zwakke kind. Ver-

gelijk met uwe handen die kleine handjes, met uwe schouders die teere schoudertjes, met uwe tot krijsching opgezweepte stem dat zwakke stemmetje, dat heden morgen zoo lief klonk, toen het u wekte uit den slaap.

Als de drift heeft uitgewoed, de toorn zich heeft neergelegd — aanschouw hoe groote verwoestingen de storm heeft aangericht. Alles zwijgt. Verslagenheid heerscht door het huis. Dikte is in ieders keel.

Dan zit des avonds de verbolgen vader of moeder in stilte neer en de wroeging komt. „Het kind wás ongezeglijk, wás ondeugend, maar was daarom dit tooneel nu noodig? Heb ik er wel aan gedaan? Had ik het niet kunnen voorkomen met een weinig meer geduld, met een weinig meer verstand? Had ik eigenlijk de kastijding niet verdiend, die neerkwam op het hoofd van mijn kind?"

„En als hij nu eens ziek werd, nu eens stierf, dezen nacht nog. Zou ik dan nog éen gelukkig oogenblik kunnen hebben in mijn leven?"

En dan kan men het niet langer uithouden. Men moet bij hem zijn en begeeft zich naar zijn bedje. Daar ligt de wildzang in diepen slaap. De natuur is bezig met den arbeid der genezing. Maar zij is er nog niet mede gereed. Het hoofdje, dat zoo gezwollen was van de koorts der vrees en van het geschrei, is nu bleek en ingezonken. Om de zes ademhalingen komt nog een snik. En men knielt neer en kust zacht die

bleeke wangen en die brandende oogleden — en vraagt fluisterend, door niemand beluisterd — *vergeving aan het slapende kind.*

„Wees meester van uzelf en gij zijt meester van de school" zegt van Koetsveld. Toorn en ruwheid wekken vrees en verbittering — en wij willen immers verbetering en liefde. Maar die twee behooren tot het *inwendige* leven van het kind, en het inwendige leven bereiken wij alleen door het zachte woord, door den stillen traan, door den blik der miskende liefde.

III. *Eere hem, dien men vertrouwt.* Of juister: dat vertrouwen zelf is een eerbewijs. En in de opvoeding is het vertrouwen der kinderen in hunne ouders van zoo groote waarde.

Wij maakten zelf zooveel fouten, waarvoor wij onze kinderen zoo gaarne bewaard zouden zien. Wij hebben zooveel geleerd door de ondervinding, waarvan wij wenschen dat ook zij het zullen leeren, maar zonder dit leergeld te moeten betalen. Wij willen hen zoo gaarne er voor behoeden, hierover te struikelen, daar in te loopen, zich ginder bloot te geven. En daarvoor is het zoo goed als ons kind ons *vertrouwt,* want dan zal het van ons aannemen op ons woord, wat wij zelf eerst leerden door de jaren.

Maar hiermede is niet alles gezegd. Grooter nog is de zegen des vertrouwens. Welke vader of moeder is

altijd meester van zichzelf? Wie verliest nooit zijn geduld? Wiens hoofd is altijd koel? Wie wordt *nooit* door het tegenstrevende kind buiten zichzelf gebracht? Wanneer het kind zijne ouders dan eenmaal vertrouwt, weet het met fijnen tastzin het tijdelijke te onderscheiden van het blijvende, vergeet het de uitbarsting van een oogenblik door de liefdevolle stemming, die in den regel heerscht.

IV. Ten laatste: eere is hem, die met eene zaak *ernst* maakt. Naast haar wangunst heeft de wereld toejuiching en roem voor den man, die in zijn pogen *slaagt* — maar aan het ernstig pogen-zelf, ook wanneer het niet met slagen wordt bekroond, valt de *eer* ten deel.

Ernstig is hij die handelt, en wel: die handelt naar beginselen. Wie het bij woorden laat, is niet ernstig; niet ernstig is hij, die handelt naar de opwelling van het oogenblik, naar ingevingen, naar inblazingen.

Indien ergens, dan moet in de opvoeding het handelen rusten op *gronden*. Men heeft beweerd, dat de liefde voldoende is. Maar bij de liefde is een weinig verstand toch niet overbodig en verstand plukt men niet als de appels van de boomen. Men moet zich verstand van de zaak verwerven, o. a. door nadenken en onderzoek.

Hiermede is de beteekenis aangewezen van werken over de opvoeding. Zeer geestig, maar ook zeer juist

heeft van der Palm in zijn „Spreukenschat" een boek over de opvoeding vergeleken met een boek over het schaakspel. Het geeft de algemeene regels aan en daarvoor is het onmisbaar. De positiën zijn evenwel zoo talrijk, dat de toepassing der grondregels voor ieder geval niet kan worden voorgeschreven, maar in de werkelijkheid altijd nieuwe en oorspronkelijke inspanning eischt.

Wie zich nu algemeene beginselen verworven heeft, moet — tweede eisch van den ernst — daarmede handelend optreden, en dit handelend optreden heet in de opvoeding *tucht*.

Deze t u c h t is gansch iets anders dan s t r a f. Straf volgt op de overtreding, tucht wil de overtreding voorkomen. Straf is een lijden, dat het kind wordt aangedaan, de tucht zet het kind aan tot inspanning en zelfbedwang en voert het zoo naar de vreugde der zelfvoldoening. Straf is de zaak van een oogenblik — de tucht is de voortdurende, nooit afgebrokene, immer vooruitziende arbeid aan de vorming van den jongen mensch. Het kind op te voeden door straf is daarom voor de ouders gemakkelijker dan het op te voeden door tucht. Wie des morgens vroeg opstaat en het geheele gezin zoo inricht, dat het kind vóor het ontbijt een uur kan arbeiden aan zijn huiswerk; wie het kind tijdig wekt en zorgt, dat het zich tijdig aan

dien arbeid zet, die voedt dat kind op door *tucht.*

Wie zich daarentegen om het huiswerk van zijn kind niet bekommert, maar op de klachten van den onderwijzer of bij niet-overgaan naar eene hoogere klasse het kind een genoegen onthoudt, die voedt zijn kind op door *straf.* Die straf is zeker gemakkelijker dan de dagelijks terugkeerende zorg voor het goed besteden der morgenuren. Maar het moeilijkste is gewoonlijk het voortreffelijkste — en helaas! ook het zeldzaamste.

Ja, voortreffelijk, heilzaam, weldadig is de tucht. Zij plaatst het kind reeds vroeg voor het heilige *moeten,* zij leert het kind buigen voor het noodzakelijke, maakt het goede tot gewoonte. Zij leert gehoorzamen.

Gezegend het kind, hetwelk dát mag leeren. Straks komt het leven met zijn verslagenheid, zijn verzoekingen en zijn smarten. Gezegend, wiens ziel nooit zoo ter neer kan worden gebogen, dat zij niet weder opveert; die geen miskenning zoo groot kan ondervinden, of hij weet haar te beantwoorden met moedigen arbeid; die geen steun kan verliezen zoo machtig, of hij behoudt nog genoeg steun over in zichzelf; van wiens hart geen zoo bemind wezen kan worden afgescheurd, of hij heeft nog genoeg levenskracht om zijn rouw om te zetten in liefdevolle daden. Vraagt gij aan een zoo sterken geest — want wie zoo is, *is* sterk — waar het geheim ligt van zijn kracht, van de tien

zullen negen eerbiedig het hoofd ontblooten en u antwoorden: „die thans reeds in hun graf rusten, hebben mij *gehoorzamen* geleerd."

Indien ergens dan komt in de opvoeding duidelijk uit, wat wij in ons eerste hoofdstuk beweerden: dat wie zich toewijdt aan de menschen voor zichzelf arbeidt, en dat wie in edelen zin arbeidt voor zichzelf, daarmede ook arbeidt voor de menschen. Voeden wij onszelf op, wij werken aan de opvoeding onzer kinderen, en wie dit laatste doet, wordt op zijn beurt opgevoed door hén. Onze kinderen maken ons, wanneer wij ons aan hen geven, ernstiger, wijzer, waakzamer. Vooral vermeerderen zij onze zelfkennis.

Geen beter middel om de gebreken eener schilderij te zien, dan die schilderij te laten photographeeren. Zoo zien wij ook onze gebreken duidelijker in de photographieeën van ons, onze kinderen. En geen photographie is ontroerender voor ons dan deze.

Zijn wij eerbiedwaardig, dan zijn wij goede ouders. Eerbied komt nog meer ten bate van dengene, die eerbied betoont, dan van hem, wien de eerbied betoond *wordt*.

Heerlijke kinderwereld! Wees mij gegroet! Klink om mij heen, lieve, blijde, zilveren kinderlach! Verruim onze harten, vervul ons gemoed met zachte aandoe-

ningen. Teere handjes! Strijkt ons de nevelen van het voorhoofd weg! Roep, o blijde jeugd, met uw onschuld, met uw naïeveteit, met uw vertrouwen, met uw geloof, onze eigene levenslente terug, opdat wij blijven gelooven en vertrouwen, opdat wij rein mogen zijn en waarachtig als gij!

Kinderloozen op aarde! wacht niet langer. Is uw huis zonder kinderen, er zijn in deze wijde wereld kinderen zonder huis. Gij behoort bij elkander. Neemt op in uw zorgen, in uw hart, in uw woning een dier verlatenen — en gij zult ondervinden, wat mij eens, jaren geleden, een kinderloos echtpaar zeide, dat een ouderlooze tot zich nam:

„Van die ure af hebben wij elkander inniger bemind dan ooit te voren. Van die ure af heeft een onzichtbare hand zegen gebracht in ons huis."

VIII

ONZE OUDERS

Eenig in haar soort is de verhouding van het kind tot zijne ouders.

Ouders kunnen meer dan éen kind bezitten; een tweede huwelijk kan de ledig geworden plaats van den echtgenoot weder vervullen; het aantal broeders of zusters is niet noodzakelijk beperkt tot éen — maar het kind heeft niet meer dan éen vader en niet meer dan éene moeder.

En is de band tusschen kind en ouders eenig, hij is ook onvernietigbaar. In het aandoenlijk „Vaarwel", dat Byron richtte tot zijne van hem gescheidene vrouw, zegt hij: „Denk niet, dat de scheiding tusschen u en mij zoo spoedig voltrokken is. Er zal nog wel eens in uw hart een gevoel voor mij oprijzen, wanneer gij

de trekken van mijn gelaat zult zien opkomen in die van ons dochtertje." Aldus luiden zijne woorden:

> Should her lineaments resemble
> Those thou never more may'st see,
> Then thy heart will softly tremble
> With a pulse yet true to me.

Dit is het onuitwischbare: het kind *gelijkt* op zijne ouders. De mensch draagt het wezen van zijn vader en moeder in zijn gelaat, in zijn uit- en inwendigen lichaamsbouw, in zijn lach, in zijn gang, in de wijze, waarop hij zich des nachts onbewust omwentelt op zijn legèr. Er zijn familietrekken. De Romeinen ontleenden er hunnen naam aan. Al naarmate de gelijkenis aanwezig was in neus, lip, wang of hoofd, heetten zij: Nasones, Labeones, Buccones, Capitones. Bekend is de neus der Bourbons en de lip der Habsburgen. Wie eenige studie van dit onderwerp maakt, staat verbaasd hoe het wezen der ouders zich tot in kleinigheden herhaalt in dat van hunne kinderen.

Men heeft beweerd, dat er een zekere geheimzinnige stem des bloeds bestaat. Ruw pleegt men in onzen tijd over die stem des bloeds te spreken. Wat Schiller in zijn „*Räuber*" (Ir Acte, 1e Sc.) Frans laat zeggen dreigt een gemeenplaats te worden. Maar wat er van gezegd worde, een stem des bloeds *is* er, en niet alleen des bloeds.

Onze geheele persoonlijkheid draagt de kenteekenen, dat wij zijn het kind van dezen vader en van die moeder. Eerst als het bloed niet meer vloeit zwijgt die stem. Of juister: zelfs dan spreekt die stem nog in onze kinderen. En daarom: gij zoon, die uw vader wilt verloochenen, spaar uw moeite, of laat eerst uw oog uitgraven, want in de wijze, waarop gij het omhoog slaat, herkennen wij den zoon uws vaders; laat eerst uw mond verstommen, want de klank van uw stem deelt ons den naam mede van uw geslacht.

En deze twee, wier wezen onuitroeibaar is gelegd in het onze, waren de eersten, wien wij ontmoetten bij onze intrede in het leven.

Hoe waren wij toen? Pasgeboren mensch, waren wij hulpbehoevender dan het pasgeboren dier. Zoo hulpbehoevend waren wij, dat wij zonder tusschenkomst van menschen zouden gestorven zijn. En de menschen, die tusschenbeide kwamen, waren onze ouders. Zij stelden zich tusschen den voor ons verderfelijken invloed der natuur en ons. En had onze moeder geen kleeding voor ons bezeten, zij zou zichzelve de kleederen gescheurd hebben van het lichaam of ons anders hebben gedekt met haar lichaam-zelf. Zoo zijn wij ouder geworden, en grooter en sterker, altijd onder de vleugelen van vader en moeder; door hen beschermd, bewaakt, verzorgd, geleid. Angsten hebben zij voor ons uitgestaan,

zorgen voor ons gedragen, offers voor ons gebracht. Wat wij hebben en zijn, zijn en hebben wij door hen.

Geen ander gevoel mag ons voor vader en moeder vervullen, dan het gevoel van vrome vereering, — dan PIËTEIT.

Maar bij dit mijn beweren overkomt mij een gevoel, alsof ik geschreven had: vogels moeten vliegen en visschen moeten zwemmen. Want vrome vereering van vader en moeder is voor het kind in gelijke mate eene „van zelf-heid" als zwemmen en vliegen dat is voor visschen en vogels. Van nature is het kind aldus gezind jegens de vrouw, aan wier borst hij het hoofd heeft neergevlijd, jegens den man, in wien hij zijn natuurlijken beschermer heeft ontvangen.

Daar zweeft mijn lezer een vraag op de lippen. Als ouders hun ouderplicht vervullen, zoo zegt hij, is die piëteit van het kind natuurlijk; maar moet het kind zijn ouders nu ook eeren, wanneer zij dien plicht verzaken? Ook wanneer zij het kind verwaarloozen en mishandelen? Ook wanneer zij door een onmatig of ongebonden leven voor de zooveelste maal de vreeselijke wet in werking brengen, dat aan de kinderen de zonden bezocht worden der vaderen? Kan men iemand eeren, die niet eerwaardig is?

Op deze vraag moet een antwoord worden gegeven.

En er is een antwoord te geven, al is het moeielijk.

HET KIND TREDE NIET IN EENE BEOORDEELING VAN ZIJNE OUDERS.

Vooreerst verandert onze blik op menschen en menschelijke zwakheden met het toenemen van onze jaren. Een oordeel, dat eenigszins rechtvaardig is, kan het kind eerst vellen, wanneer het rijp is, dikwijls dan eerst, wanneer zijne ouders reeds lang zijn heengereisd. Vandaar dat de tekortkomingen des vaders gewoonlijk zachter worden beoordeeld door de moeder dan door de kinderen. Zij is volwassen en kent den mensch beter dan hare zonen en dochters. Maar ook: haar is de wroeging bekend en de zielestrijd van den zwakken man. Haar oor en haar oor alleen hoort in het nachtelijk uur het tandgeknars van den armen worstelaar.

Maar ten tweede: *het ouderschap zij onschendbaar.* Zijn zij, die de verheven plaats van vader en moeder innemen, onwaardigen, dat komt te hunner verantwoording, maar het kind zwijge stil. Waar de piëteit voor den persoon niet kan bestaan, daar moet de piëteit voor de plaats, die hij inneemt, blijven.

Velen zijn dit niet met den schrijver eens. Maar deze maal ervaart hij den steun van het volk, dat

zijn geheele redeneering kort en krachtig uitdrukt in dezen volzin: *„het zijn toch altijd uw ouders!"*

Toch is er nog een betere weg. Het kind kan meer dan den mantel der piëteit werpen over de gebreken van vader en moeder. Het kan trachten *den afgedwaalde te bekeeren.* Wie in de maatschappij heeft rondgezien, die heeft kunnen opmerken, dat vooral de dochter moeilijk heen kan over de gebreken van den vader. En toch, indien iemand, dan zoude zij invloed kunnen oefenen op zijn gemoed.

Hoeveel is niet bekend, maar zeker is het, dat heel veel is gewerkt in de harten van zondige ouders door de tranen en de gebeden hunner kinderen.

Zwijgt maar. Dat er ouders zijn, die hunne kinderen op een wijze mishandelen, die alle beschrijving te boven gaat; dat er ouders zijn, die hunnen kinderen het licht in de oogen uitblusschen, om met de aldus blind gemaakte kinderen rond te trekken en geld te bedelen -- het is ons bekend. En indien ons iemand vraagt of ook dit blindgemaakte kind aan zijn monsters van ouders vrome vereering verschuldigd is, dan antwoorden wij, dat we hier te doen hebben met eene afwijking, een ziekte-verschijnsel, een monstruositeit.

Vierderlei is de wijze waarop de piëteit zich uit. Vooreerst door *gehoorzaamheid.* Deze is behalve plichtmatig ook noodzakelijk. Zij bestaat in het opvolgen van een

315076

gebod, zonder dat men van dit gebod het „waarom" kent. Wie nu dit „waarom" eerst zou willen weten, zou in vele gevallen jaren moeten wachten voor hij het zou kunnen begrijpen — en inmiddels is de tijd van handelen voorbij.

Gehoorzaamheid verheft het kind. En zeer edel is hij, die gehoorzaam is wanneer zijne ouders niet tegenwoordig zijn. De knaap, de jongeling, die een gebod zijner ouders opvolgt, ook wanneer zij niet kunnen nagaan of hij het opgevolgd heeft, bezit een schoon karakter, een fier gemoed.

Moeten dan alle geboden blindelings worden opgevolgd? Natuurlijk niet. Een gebod om te moorden behoeft niet te worden opgevolgd. Maar de gevallen, dat iets zoo uitdrukkelijk slechts wordt geboden, zijn heel zeldzaam. Zelfs slechte ouders plegen hun kinderen de deugd voor te houden. „Ik doe het, maar ik wil het van mijn zoon niet zien," kan men dikwijls uit den mond van een vader vernemen. Inderdaad, wel moeten de ouders heel diep gezonken zijn, wanneer zij niet tot zichzelf inkeeren, als een kind gehoorzaamheid weigert met een beroep op zijn zedelijk gevoel.

De piëteit uit zich verder door *dankbaarheid.* Wederom, een gevoel komt over mij, alsof ik bezig ben waarheden als bergen neer te schrijven. Maar wij leven in een tijd, waarin alles verdedigd wordt, en in zulk

een tijd kan het noodig worden, dat wij elkander herinneren aan wat natuurlijk is.

De redeneering, dat ouders, die hun kroost verzorgen, niets meer doen dan hun plicht, is de redeneering eener ontaarde ziel. De dankbaarheid van een goed kind heeft geen grenzen. En het betoont die dankbaarheid in de eerste plaats door een rein leven, en bovendien door die kleine verrassingen en die kleine lieftalligheden, die een vader en eene moeder zoo rijk maken en die het kind zelf als troostende engelen omzweven zullen in de zware ure, wanneer het lijk van vader of moeder uitgedragen wordt.

Wat een kind zijn ouders verschuldigd is, zal ik niet optellen. Goed komen wij dat eerst te weten, wanneer wij vader of moeder zijn geworden op onze beurt.

In de derde plaats moeten wij *vertrouwen*, d. i. de overtuiging koesteren, dat hij, dien men vertrouwt, het goed met ons meent, naar zijn beste weten ons belang zal behartigen, zichzelf niet zoekt maar ons. Neen, bitterheid en wantrouwen mogen geen bezit nemen van ons gemoed; maar dit neemt niet weg, dat ons vertrouwen in de menschen niet toeneemt in gelijke mate met onze jaren. Zoo schrijven alle denkers. Daarvan zijn de boeken der wijzen vol.

Eenmaal heb ik een zeventigjarig man van grooten naam hooren zeggen: „Ik heb mijn leven overwogen.

Veel vriendschap heb ik ondervonden van vele grooten en goeden. Maar aan het eind mijns levens is mij die vriendschap het zoetst, die de oudste is — en daarom treedt als van zelf die vriendschap op den voorgrond, die de alleroudste is: die mijner bloedverwanten."

Welnu: de alleroudste vriendschap is die onzer ouders. Hen kunnen wij het veiligst vertrouwen. Zonen en dochteren! Vertrouwt uw ouders dan ook; vertrouwt ze toe: uw geheimen, uw plannen, uw moeiten, vooral: vertrouwt hun uw *zonden* toe.

Een vader had twee zonen.

Een dezer twee zeide: „Vader, geef mij mijn erfdeel: ik wil de wereld in."

De vader zeide: „Kind! Blijf bij uw vader!" Maar de zoon liet zich niet gezeggen. Hij ging.

Dat was erg.

In den vreemde gekomen, bracht hij zijn geld door in losbandigheid, zichzelf verslingerend aan het laagste gezelschap.

Dat was nog erger.

Eindelijk was alles verteerd. Daar stond hij, arm, verlaten, berooid, bedorven. En alsof dit niet genoeg ware: er kwam hongersnood in het land.

Toen ging hij naar een van de burgers der stad hulp vragen.

Dit nu was het ergste van alles, — *hij had dadelijk naar zijn vader moeten gaan.*

Ten laatste: de piëteit uit zich door *eerbiedige bejegening.* Waarin deze bestaat, laat zich meer gevoelen dan beschrijven. In daden, maar in daden niet alleen; in woorden, maar in woorden niet alleen; de eerbiedige bejegening vertoont zich in geheel de houding, die de eene mensch aanneemt tegenover den andere.

Oneerbiedig is de knaap, die, in het laatste nieuws der wetenschap onderwezen, ook maar door een enkelen oogopslag toont iets beter of iets meer te weten dan zijn vader of moeder.

Dát hij het beter weet, heeft hij in elk geval hun te danken. Laat hij bovendien voorzichtig zijn! Er komt een tijd, waarin hij het erts der levenswijsheid meer zal behoeven dan het goud der allernieuwste kennis.

Oneerbiedig is het kind, dat van alles het „waarom" weten wil. De wensch om van alles het „waarom" te weten is lofwaardig onder de les in het rekenen en de wiskunde, ja, het ware te wenschen, dat de leerlingen daar wat meer naar het „waarom" vraagden; is lofwaardig bij het maken van een opstel, en het ware te wenschen, dat de leerlingen zich daar wat meer rekenschap gaven van elk woord, vóor en aleer het neer te schrijven. Maar oneerbiedig is die vraag

naar het „waarom" tegenover ouders, van wie het kind weet, dat alles hun wordt ingegeven door de innigste liefde.

Knarsend klinkt het in het oor, wanneer een kind vader of moeder tutoyeert, zelfs wanneer het kind een volwassen man of vrouw is. En nooit zal het kind, wiens ziel fijn is besnaard, van vader of moeder spreken als van zijn „ouden heer" en van zijn „oude vrouw." Zulke manieren beleedigen de piëteit.

Groot is het voorrecht zijn ouders nog te bezitten, wanneer men zelf reeds volwassen is. Wie van de broeders of zusters den bejaarden vader of de bejaarde moeder mag bezitten in zijn huis, — boven diens huis schijnt een ster, diens woning is voor allen eerwaardig als de ouderlijke woning.

Geen rechtgeaard kind zal zijne ouders in hun ouderdom vergeten of verwaarloozen. De natuur heeft een liefelijke beschikking genomen. Zij heeft het kind de gelegenheid willen verschaffen iets terug te geven, gelijksoortig aan wat het ontving. De zwakheden des kinds zijn gedragen door de ouders, nu geeft zij de zwakheden van den ouderdom der ouders te dragen aan het kind.

Helaas! niet in aller kinderen hart leeft dankbaarheid over deze beschikking. Niet zonder reden is de spreuk ontstaan, dat éene moeder beter kan zorgen

voor twaalf kinderen dan twaalf kinderen voor ééne moeder. Maar er is een Nemesis. Laat mij iets mogen vertellen uit een boekje, dat dertig jaren geleden werd gebruikt op de scholen.

Een oude vader woonde in bij zijn gehuwden zoon. Door zijn ouderdom at hij — hulpbehoevende — als een kind. Toen liet de zoon op zekeren dag den ouden vader afzonderlijk eten, en het eten hem toereiken in een houten bak.

Twee dagen later komt de zoon te huis en vindt zijn eigen driejarig zoontje bezig met spaanders van een doos. En op de vraag: „wat doet gij daar?" geeft het kind ten antwoord: „ik maak een bak, om u daarin uw eten te geven, als gij oud en ik groot zal zijn".

Van dien middag af at grootvader weder aan tafel met de anderen.

Daar is iets zeer liefelijks in het Chineesche letterteeken voor *ouderliefde*. Dit is samengesteld uit twee teekens, waarvan het bovenste *een oud man* voorstelt en het onderste *een zoon*. Zoo drukt men het begrip: „ouderliefde" uit, door de voorstelling van een zoon, die zijn vader *draagt*. — Legge. — Juist, als onze ouders tot hooge jaren zijn gekomen, moeten wij hen niet *ver*dragen, — in *ver*dragen ligt minachting — maar *dragen*; hunne gebreken dragen; hunne eigenaardig-

heden dragen; hen niet door vreemden laten steunen, maar zelf hen dragen, dragen met geduld en liefde, dragen met vrome vereering, dragen vooral en overal naar de plaats der eere.

Eer uwen vader en uwe moeder, opdat het u welga en gij lang moogt leven op aarde. Dit kan natuurlijk niet beteekenen: eer uw ouders uit berekening. Eerbied, betoond uit berekening, is geen eerbied meer. Dat wist de schrijver van dit gebod ook wel.

En er is meer, dat hij ook wel wist. Hij wist wel, dat niet ieder kind, dat zijn ouders eert, voorspoed en lang leven geniet. Trouwens, had hij dit niet geweten, de eerste de beste had hem kunnen wijzen op ouden van dagen, die hunne ouders kwalijk hadden bejegend, en op kinderen, die hunne ouders steeds hadden geëerd en toch stierven in den bloei hunner jeugd.

Dit gebod: „eer uw vader en uwe moeder" moet dus, met de belofte, die er aan is toegevoegd, iets anders beteekenen, en het beteekent ook iets anders. Het beteekent: dat de toekomst eener natie nauw samenhangt met de piëteit, die de jeugd heeft voor den ouderdom, het opkomende voor het aftredende geslacht, het kind voor zijne ouders.

Het is altijd moeielijk den eenen tijd te vergelijken met den andere. Laat ons daarom het verleden niet prijzen boven het heden.

Maar een feit is het, dat onze tijd weinig eerbied, weinig piëteit kent.

Dat worde anders. Naast het huwelijk, naast het: „één man zal ééne vrouw aanhangen", is de piëteit van het kind voor zijn ouders een der hechtste pijlers, waarop de samenleving rust.

IX

DIENEN EN GEDIEND WORDEN

De kring der huisgenooten blijft in vele gevallen niet tot de ouders en de kinderen beperkt. Met ons onder een en hetzelfde dak wonen zij, die ons dienen. De groote, natuur en maatschappij beheerschende wet: *verdeeling van arbeid* heeft dien toestand doen ontstaan.

De verhouding tusschen ons en onze dienstboden is eene gewichtige zaak. Een groot deel van beider levensgeluk is er mede gemoeid.

Sommigen beschouwen die verhouding als een ruil. De eene partij geeft geld en onderhoud — de andere geeft arbeid; nu heeft ieder het zijne, en daarmede is de zaak uit. Maar wie zoo mogen redeneeren, zeker

niet zij, die de toewijding aan de menschheid eenmaal als leus van hun leven kozen.

„Nu heb ik een machinist, als nooit te voren" — zoo verhaalde eens een fabrikant. „Deze man is trotsch op zijne machine. Hij onderhoudt haar zoo, dat alles loopt alsof het van zijde is, en in zijn vrijen tijd — hij doet dit met groote kunstvaardigheid — ciseleert hij het blanke staal".

Wie nu de verhouding tusschen zich en zijne dienstboden opvat als een uitwisseling van geld en kracht, denkt over die dienstboden niet zoo hoog als die machinist over zijne machine. Die man wilde, dat zijne machine *schoon* zoude zijn, schoon in eene andere beteekenis nog dan *rein*, ofschoon ook in die beteekenis.

Hoe zal die verhouding dan moeten zijn? Wij moeten hun zooveel mogelijk vergoeden, wat zij meer aan ons ten offer brengen dan hun kracht. Dat meerdere is: *hun eigen huis.*

Dit offer is zwaarder dan wij zoo aanstonds wel inzien. Het leven „onder eigen" is een groote weelde. In den regel lijdt men liever armoede en ongemak onder eigen, dan een goede verzorging te genieten onder vreemden. Vandaar de bestaande weerzin om te worden opgenomen in een ziekenhuis of in een gesticht van weldadigheid. Ik verdedig dezen weerzin niet —

ik wijs slechts op het feit, dat die weerzin bestaat. Onder eigen is men *vrij*.

Maar het leven in het gezin van vader en moeder is daarenboven een band, heilzaam voor de deugd. Daar wordt het kind, ook het volwassen kind, vermaand, bewaakt, gedrongen tot het goede. Nu moet het meisje dat „onder de vreemden" gaat, én die vrijheid van beweging én die hulp voor hare zedelijke ontwikkeling derven, wanneer die vreemden de verhouding beschouwen als een eenvoudige ruil. Daarom kan deze beschouwing niet goed zijn, waar men de dienstbode zoöveel mogelijk in eigen huis een nieuw te huis tracht aan te bieden.

Hoe kunnen wij dat bereiken?

Te huis wordt niet bevolen. En wij behoeven onze dienstboden ook niet te bevelen. Met vriendelijk vragen bereiken wij niet alleen hetzelfde, maar meer. Maar wat wij vragen, moet wel overwogen zijn. Bij een andere gelegenheid hebben wij gesproken over het verderfelijke der improvisatie, van het onvoorbereid handelen. In de scholen wordt geleerd, dat de redenaar niet mag improviseeren, en men heeft recht. De improviseerende redenaar geeft aangelengde, geen voedzame spijze. Toch doet hij niet zooveel kwaad als de improviseerende huisvrouw. Hij bederft slechts een uur van zijn hoorders, maar de huisvrouw, die zonder overleg, zonder voorbereiding handelt, bederft het gansche leven van

een gezin. Door na te denken — juister: door vooraf te denken —, door de werkzaamheden te regelen vóor men beveelt, kan steeds de kortste weg worden genomen, kan noodelooze arbeid worden voorkomen, kan het den dienenden gemakkelijk worden gemaakt.

Pasbeginnende huisvrouwen, die geen moeder hadden welke het haar leerde, staan dikwijls verlegen. Bij het huren der eerste dienstbode willen zij geen oude, omdat deze hare onkunde zal doorzien, en geen jonge, bevreesd, dat èn Mevrouw èn de dienstbode er dan niets van zullen weten. Gezond verstand, een goed hart en voortdurende strenge voorbereiding kunnen evenwel in die gevallen alles goedmaken. Maar daarmede moet men aanstonds beginnen — daar men anders kans heeft, dat het nimmer goed wordt.

Is dan zoo de arbeid berekend op de krachten; is de arbeid zoo geregeld, dat alles gemakkelijk in elkander grijpt; wordt het bevel duidelijk gegeven, d. w. z. zóó, dat slechts éene opvatting, en wel de ware, mogelijk is; wordt dit bevel gegeven in den vorm eener vraag -- en schijnt over alles de zon van goedheid en hartelijkheid, dan is de dienstbode spoedig te huis in haar werk — en te huis zijn in den arbeid, waarmede men zijn brood verdient, is een der eerste voorwaarden om zich te huis te gevoelen in het leven.

Te huis wordt niet bevolen. Denken wij ons de

gemoedsbewegingen in van een vijftien- of zestienjarig meisje, dat zal gaan dienen, in het eerste oogenblik, dat zij in ons huis is. Wat is zestien jaren! Zij had nog onderwijs, vermaning, verzorging, zij had eigenlijk alles nog van anderen noodig. En zie — dat, waartoe menig volwassen man niet in staat is, dat verricht van heden af dit zestienjarig kind: zij voorziet geheel alleen in haar gansche onderhoud. Van het oogenblik, dat zij de hand slaat aan de schel van uw huis, staat zij in de groote wereld op zichzelf.

Zij treedt binnen en alles is haar vreemd. Vreemd de menschen, vreemd de meubels, vreemd het doel dier meubels, vreemd zijn haar de woorden, die zij hoort, zij, wier woordenschat klein is als de kring, waarin haar leven zich tot heden bewoog. Haar moeder gaf haar het beste aan wat zij bezit — en onder al het vreemde, dat haar omgeeft, is er een voortdurende angst in haar gemoed over hetgeen zij zal moeten beginnen, wanneer na eenige dagen het japonnetje, dat zij nu aanheeft, haar éénige, noodig zal hebben te worden verwisseld met een ander.

o, Beveel, beveel dit kind niet. Onderwijs, vermaan, wijs den weg, en doe wat goedheid, wat hartelijkheid, wat zilverklank in de trilling en in de buiging uwer stem. Kunt ge er reeds in de eerste week een nieuw bovenkleedje bijvoegen — doe het, mijn lezeres! — doe het, al is het van uw eigen zakgeld —

gedachtig aan dien machinist, die zijne machine ciseleerde... in zijnen vrijen tijd.

Trekken wij van het leven de uren van arbeid en slaap af, dan moet er nog wat overblijven, dat geheel ons eigendom is. Op datzelfde hebben ook de dienstboden recht. Sommige meesteressen denken daar anders over. Zij zeggen tot haar: „Gij hebt altijd werk, en hebt gij geen werk, dan moet ge het zoeken." Maar dit is bedriegelijke wijsheid. De werkdag moet een einde hebben: dat bevordert de blijde stemming onder den arbeid, en eene blijde stemming is voor dien arbeid: alles. Dan moet de vrouw des huizes er op gesteld zijn, dat de dienenden zich kleeden en zich den avond gezellig maken. In die uren kunnen zij werken voor zichzelf, kunnen zij lezen, en als zij om lectuur vragen, moet haar lectuur worden verschaft. Vernederend is het, nooit anders dan zoogenaamd stichtelijke lectuur te geven. Onstichtelijke lectuur mag in ons gansche huis niet worden gevonden — maar lectuur behoeft niet altijd te stichten, ten minste niet regelrecht. Boeiende verhalen, die de verbeelding niet bezoedelen maar het gemoed veredelen, leerzame, begrijpelijke novellen zijn voor dit doel aangewezen.

In die avonduren helpe men, al is het met opoffering van wat gemak, zoo mogelijk zichzelf, liever dan de dienstbode te schellen. Zoo naderen wij het

doel, haar in ons huis een te huis terug te geven.

Huisgenooten nemen deel in elkanders leed. Wanneer de dienstbode ongesteld is, dan ondervinde zij eene menschelijke bejegening. Bijzonder gevoelig is ieder mensch voor hartelijkheid, hem in ziekte betoond. Trouwens, ook bij dieren kunnen wij dezen trek waarnemen. En wanneer haar of haren bloedverwanten tegenspoed treft, daarvan op de hoogte gebracht door zijne vrouw, kan misschien de heer des huizes hulp verschaffen en raad. Zoo wordt de verhouding edel en gevoelen zij zich niet meer onder vreemden.

Huisgenooten nemen deel in elkanders lief. De morgengroet slaat elken dag opnieuw den band der menschelijkheid en toegenegenheid om de huisgenooten. Dat „goeden morgen" moet altijd weder de dienstbode doen gevoelen, dat zij als huisgenoote wordt erkend. Er zijn menschen die gedoogen, dat hunne kinderen de dienstboden bevelen, ruw bejegenen, niet groeten. Wie dat toelaat, handelt tegen het belang van dienstbode en kinderen beide, en het is de vraag tegen wier belang het meest.

Huisgenooten nemen deel in elkanders lief. Daarom moeten wij den verjaardag der dienende niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Wie dit sentimenteel noemt, stelle zich eens voor, zelf zijn geboortedag te doorleven onder vreemden, die er geen acht op slaan. Dan zou-

den zeker onze gedachten, als naar een paradijs, teruggaan naar den tijd, toen wij nog jarig waren in het midden der onzen, en bij die gedachten zou bittere weemoed dringen in de ziel.

Wat in het hart der dienstboden op dien dag moet omgaan, als niemand zich aan dat feit gelegen laat liggen? Reikhalzend verlangen naar het avonduur, wanneer het haar vergund is, hare familie te bezoeken — en als zij dan de deur achter zich dichttrekt, ontsnapt haar een zucht van verlichting.

Daar is een betere weg. Zend des morgens de poëzie van uw huis, uwe kinderen, tot haar om haar geluk te wenschen. Verras haar met iets, dat haar aangenaam is. Wanneer zij in het middaguur u en de kinderen onthaalt, zij nu eens op hare beurt u, maak er erkentelijk gebruik van. Wie weet, wie weet — als zij heden avond te huis komt van haar bezoek aan hare familie — wie weet of zij dan niet bij zichzelf zegt: „de vreemden zijn nog hartelijker voor mij dan mijn eigen bloed." En zoo iets, *al moeten we het er natuurlijk niet op toeleggen,* voor den goeden gang van uw gezin zou zoo iets niet nadeelig zijn.

Het huisgezin is een band voor de deugd. Dat moet ons huis zijn, gebiedend zijn, ook voor hen die ons dienen. Zij zijn als schapen zonder herder. Neen, niet ten onrechte wordt de kanselrede van Bourdaloue: „Over de zorg

voor onze dienstboden" gerangschikt onder de schoonste, die hij heeft geleverd. [1]) Want daarin wordt nadruk gelegd op onzen plicht om iets te doen, iets te *zijn* voor de zedelijke ontwikkeling dergenen, die, door ons te dienen, onttrokken worden aan het zorgende oog hunner ouders.

Wij moeten vermanen, wij moeten terechtwijzen, wij moeten gadeslaan, de minderjarige gadeslaan, ook wanneer zij niet in ons huis is. Met dit gadeslaan wordt geen spionnage bedoeld. Bedoeld wordt: dat een huisvrouw moet *weten*, dat hare dienstbode zich ook buiten haar huis ingetogen, zedelijk goed gedraagt.

Ten laatste: ons voorbeeld moet een voorbeeld zijn in het goede. De geest, die in onze woning heerscht, moet edel zijn.

Veel is nog te zeggen over dit onderwerp, maar wij willen het niet uitputten. Bespreken wij nog twee zaken. Vooreerst: boven haar loon moeten wij onzen dienstboden iets aanbieden. Dit maakt de verhouding milder. Hierbij worde niet vergete, dat de wijze, waarop iets gegeven wordt, de waarde aan het gegevene kan ontnemen en ook die waarde kan verdubbelen. Gracieus geven is dubbel geven. Zegt misschien iemand, dat het

---

[1]) *Sur le soin des Domestiques.* Ik kan de lezing van dit schoone stuk iedereen aanbevelen. Men vindt het in de „Dimanches", Tome Second. pag. 3. De gedachte, die er in wordt uitgewerkt, ligt in den text: „Je suis le bon Pasteur."

niet wordt opgemerkt — hij heeft geen menschenkennis.

Vooral ga een geschenk niet vergezeld van eene vermaning. Die twee vernietigen elkander, als plus en min in de algebra.

En ten laatste nog dit. Eens hoorde ik een zeer beschaafde dame zeggen: *mijne dienstbode representeert mijzelf*. Dat is het ware. Waar de dienstbode is, is Mevrouw. Als dit de verhouding is, gevoelen de dienenden zich onder de vreemden te huis. Zij zijn leden van het gezin. De zaak van dat gezin is hun eigen zaak.

Deze opvatting is hoog en schoon. Zij kan natuurlijk alleen daar bestaan, waar de dienende trouw, eerlijk en onbesproken is, maar is zij dat — en is zij dat niet, dan moet de band worden doorgesneden — dan is deze verhouding de ware.

Dienen en gediend worden — zoo is de titel van dit opstel. Tot hiertoe spraken wij alleen van het laatste — thans nog een weinig over het eerste.

Dienen is geen schande — dienen is eere. Wie *niet* dient, pleegt verraad aan zijn vaderland en aan de menschheid. Maar dienen en dienen is twee. Gelijk er heeren en vrouwen zijn, die spreken van uitwisseling van kracht tegen geld, zoo zijn er dienstboden, alleen dienende om den loon. Maar gelijk die heeren en vrouwen beneden den machinist staan, die de machine ciseleerde in zijn eigen tijd — zoo staan de dienstboden,

welke alleen om den loon dienen, beneden die machine. Als die machine werken zij, en dit is voor den mensch vernederend, omdat hij boven die machine zedelijk bewustzijn en gevoel van eigenwaarde heeft.

De dame, van wie ik sprak, heeft het gezegd: „mijne dienstbode representeert mij." Wie dient, moet zich beschouwen als te behooren tot het gezin. Offert zij haar eigen huis op voor dat van vreemden, die vreemden nemen op hunne beurt met haar een vreemde op. Dat „vreemde" moet weg, en daaraan kan de dienende medewerken, door, naar de diepgevoelde uitdrukking, „te arbeiden alsof het voor haarzelf ware." Zulk arbeiden is het hoogste, zulk dienen gaat hoog boven een zekere triviale opvatting van dienen uit.

Moet dit nu nog worden ontleed? Moet worden aangetoond, dat de dienstbode, die de deur opent, den bezoeker moet bejegenen met vriendelijkheid en onderscheiding; in de afwezigheid van den heer en de vrouw des huizes over het huis moet waken, alsof het haar eigen huis ware; de kinderen moet verzorgen en voorgaan in het goede, als waren het hare eigene kinderen; over al wat in het huis mag voorvallen zwijgen moet tegenover de buitenwereld, gelijk zij zwijgt over het gezin van haar eigen vader en moeder?

Ik hoop, dat dit niet noodig zal zijn.

Maar terwijl ik dit hoop, vrees ik iets anders. De goedgunstige lezer en lezeres zullen wellicht zeggen:

de menschen zijn niet alzoo, en voor deze dingen zijn de meesten ook niet vatbaar.

Dit zal misschien worden gezegd door heeren en vrouwen, die met deze beginselen hun huisgezin zijn begonnen, en die bedrogen zijn en misleid, en nu niet meer aan zulke verhoudingen gelooven. Gezegd worden door dienstbaren, die begonnen zijn te werken met hun hart, maar wier arbeid niet is gewaardeerd en die zijn afgestooten door hoogheid.

Denzulken geef ik ten antwoord: ik weet dat alles wel — en daarom juist is eene opwekking meer niet overbodig.

Maar behalve dat, de Geschiedenis weet ons van groote en schoone voorbeelden te verhalen, en naast die Geschiedenis bestaan er honderden voorbeelden om ons heen.

Wat leert ons de ervaring? Dat er onverbeterlijke, onhandelbare, ondankbare menschen zijn; menschen, die niet goed willen zijn gedaan. Ook, dat er trotsche, onverstandige, ruwe, hardvochtige menschen zijn, die meenen, dat de menschheid is gebakken uit tweeërlei deeg.

Maar diezelfde ervaring leert ook nog iets anders. Zij leert, dat een mensch met een hart als een keisteen tot de zeldzaamheden behoort. Dat voor zachtheid en goedheid ten laatste ieder moet bezwijken. De ervaring leert, dat de liefde overwint — en daaraan wenschen wij ons vast te houden.

X

HET GEZELLIGE LEVEN

Een goed ingericht leven bestaat uit twee deelen. Het eene behoort aan het beroep — het andere valt daar buiten. In het eerste zijn wij gebonden — in het andere zijn wij vrij. *Ge*spannen worden onze krachten in het eene — *ont*spannen worden zij in het andere. Toch mogen wij die vrije uren niet onbeheerd laten. Ook zij moeten in dienst van de toewijding worden gesteld.

Veel kan in die vrije uren worden gedaan. Men kan een nieuwe taal leeren, en dit is zeer aan te bevelen. Zoolang iemand nog eene nieuwe taal leert, blijft hij jong. Göthe — en die verstond de kunst des levens —

begon op zijn zestigste jaar nog met het Chineesch.
Men kan schilderen; men kan een instrument leeren bespelen; men kan aanvullen wat vroeger werd verzuimd, of waarvoor men vroeger de gelegenheid niet had om het te leeren; men kan zich wijden aan philanthropie; men kan het lichaam oefenen door paardrijden, gymnastiek en wat dies meer zij. Ieder kan hier kiezen naar zijn aanleg en omstandigheden. Dwingt ons beroep ons tot een zittend leven, dan zijn lichaamsoefeningen in den vrijen tijd aan te bevelen. Geleerden moesten eigenlijk allen paardrijden. Omgekeerd zijn letteroefeningen in den vrijen tijd aangewezen voor hen, wier beroep in lichaamsarbeid bestaat. Maar wat men ook voor zijne uitspanning kieze — daar is eene zaak, waaraan wij allen een deel onzer vrije uren moeten wijden, nl. *het gezellige leven*, de conversatie, d. i. naar de schoone beteekenis van het woord: het „zich naar elkander toe keeren" van de menschen.

Dit gezellig verkeer kan minder of meer uitgebreid zijn. De eenvoudigste vorm er van is het verkeer met onze huisgenooten. Misschien wordt aan het gewicht daarvan te weinig gedacht. Gezellig verkeer bindt de menschen aan elkander. En het is zoo noodig en zoo goed, dat man en vrouw, dat kinderen en ouders zich aan elkander verbonden gevoelen. Speel heden avond een uur met uwe kinderen en morgenavond hunkeren

zij naar uwe thuiskomst. Lees onder de thee uwe vrouw voor — in VI bespraken wij dit reeds — en de eenheid komt tot stand. Maak met uwe kinderen muziek, en de harmonie der verschillende partijen wekt harmonie tusschen de verschillende zielen.

Een duivel waart rond in ons vaderland. Hij verslindt menschengeluk en menschenwaarde; verwoest kindervreugd en vrouwenliefde; verbrandt de ingewanden des lichaams en bezoedelt de reinheid der ziel: „Sterke Drank" is zijn naam. Geen wonder dat edele mannen zich opmaken om dezen booze zijn macht te betwisten.

Maar hoe zullen wij slagen in onzen kruistocht tegen dit monster? De zielkunde leert, dat geen hartstocht wordt overwonnen dan door een anderen er voor in de plaats te stellen. Men richt, aan die wet gehoorzaam, volks-koffiehuizen op, en gelijk over elke poging, zoo verblijden wij ons ook over deze. Men houde mij ten goede, dat ik een nieuwe poging aanbeveel: het gezellige leven in de kroeg moet worden vervangen door het gezellige leven in huis.

De werkman heeft zijn dagtaak volbracht. Gaat hij nu naar huis, dan is het mogelijk, dat hij in zijn eenig vertrek zijne vrouw vindt aan een waschtobbe. Misschien hangt een natte wasch te drogen op lijntjes, als diagonalen door de kamer gespannen. Is het nu een wonder,

dat hij deze kans wil ontloopen en daarom zijne schreden naar de herberg richt? Daar immers vindt hij aan het buffet eene net gekleede juffrouw, die hem voor eenige centen een gevuld glas op een schoon blaadje overreikt. Zou dit nu geen middel zijn om hem naar huis te doen gaan, dat hij zeker was daar te vinden; een warm en verlicht en opgeruimd woonvertrek, het koffieketeltje gezellig razende, zijn pijp gestopt, zijne courant gereed, zijne vrouw opgewekt, vriendelijk, gekleed? Zou daarom het voorname middel om het drankgebruik te bestrijden niet liggen in de opvoeding van het meisje tot eene vrouw, die haar huis weet te maken tot een brandpunt van gezelligheid, en die in haar persoon *charmes* weet te bewaren voor den man, dien zij huwde? Het is voorwaar geen zonde, dat eene vrouw haar eigen man zoekt te bekoren.

Zwijg maar, ik weet wat gij wilt zeggen. Ik weet, dat de taak der vrouw zwaar is; dat netheid en gezelligheid geld kosten; dat het hart veler mannen hard is; dat er vrouwen zijn, die inderdaad heur huis gezellig maken en wier mannen toch liever elders zijn. Toch, dit neemt niet weg, dat het kwade niet kan worden overwonnen dan door het goede en dat onder al wat voor een man goed is, niets beter is dan gezelligheid te zoeken aan eigen haard en betooverd te worden door zijn eigen vrouw.

Er zijn meisjes, die vóor het huwelijk nooit anders voor haren aanstaanden man verschenen, dan na de grootste zorg aan zichzelf te hebben besteed. Maar in het huwelijk verslappen zij hierin. Dit is gevaarlijk spel. Elken avond wachte de vrouw haren man, zooals het meisje den jongeling wachtte. Niemand kan zonder poëzie en dit is de eer der vrouw, dat zij, zijzelf de hoogste poëzie is van haren echtgenoot.

Het gezellige leven kan de grens der huisgenooten overschrijden — men ontvangt menschen bij zich of bezoekt zelf anderen. Dit samenkomen der menschen is zeer nuttig. De menschelijke geest heeft behoefte aan *wrijving*. Wil de geest frisch blijven, dan moet hij geven en ontvangen. Maar het gezellig verkeer biedt meer voordeelen aan. Het slijpt de ruwe kanten van het karakter glad. In den omgang met menschen maken wij fouten, begaan wij vergissingen, maken wij soms een dwaas figuur. Dan gevoelen wij ons diep ongelukkig — een gevoel, dat heilzaam is, omdat het den mensch tot mensch vormt. Om gebreken als: plompheid, blooheid, argwaan af te leeren, is het gezellig verkeer de aangewezen leerschool.

Bovendien — om niet alles op te noemen — een gezellige bijeenkomst is een heerlijk middel om een jongmensch met goeden aanleg en goeden wil vooruit te helpen. Hij heeft dikwijls niet anders noodig dan één

woord van den Meester, den Meester, die hem met één blik doorgrondt. Dat éene woord kan hem zijn doel leeren kennen, de heirbaan hem openen voor het edelste streven.

Er zijn beminnelijke menschen, die stilzwijgend den ontluikenden mensch eene schoone toekomst openen, eenvoudig door hem met een meerdere in leeftijd en rang uit te noodigen op een gezellig avondje.

Twee gevaren zijn evenwel aan het gezellige leven verbonden. Lichtelijk overschrijden wij de grenzen van onzen tijd en van onze middelen.

Door te veel te offeren op het altaar der gezelligheid heeft menig geleerde zijn roem overleefd. Meer dan één gezin is te gronde gegaan, omdat de vader meer uren aan de conversatie wijdde dan de ambtsplichten gedoogden. Maar die conversatie kost ook geld, en menig echtpaar begon het huwelijk met het geven van zeer gezellige huiselijke feesten, om zich later voor de oogen der gansche wereld te moeten bekrimpen.

Als vanzelf zijn wij hier genaderd tot de inrichting van de gezellige samenkomst zelf. Wij zetten natuurlijk onzen gasten het beste voor, dat wij naar de mate onzer middelen, kunnen aanbieden. Wij doen dit niet om die spijzen en dranken zelf — ons huis is geen restauratie — maar om onze gasten daardoor te *eeren*. Omgekeerd zullen wij ons, als wij zelf gast zijn, zorg-

vuldig kleeden, eveneens uit eerbetoon jegens hen, die ons ontvangen. Wie dit verzuimt en door een zoogenaamde geniale slordigheid wil te kennen geven, dat zijn persoon genoeg beteekent, is inderdaad meer pedant en lomp dan geniaal.

Maar aan dit alles moeten grenzen zijn. Feestelijk onthaal en feestelijke kleeding mogen geen doel in zichzelf hebben; zij mogen alleen beteekenis hebben als dragers van iets geestelijks. Worden zij voor een feestelijke stemming *behoefte*, dan bewijst dit *armoede van geest.*

Hoe zullen wij ze beschrijven, die zoogenaamde „gezellige avondjes", bronnen van verveling en van leugen? Gewoonlijk bestaan ze uit drie deelen. Om een tafel zijn anderhalf uur lang twaalf of veertien menschen aan hun zetel genageld als eene kapel aan den muur. Gesprekken worden gevoerd over de allergewoonste onderwerpen: de voortreffelijkheid van eigen kinderen wordt breed besproken; waarheden als de tafel van vermenigvuldiging worden verkondigd. Nu en dan worden die gesprekken afgebroken door eene hartbrekende stilte. o, Het is begrijpelijk, dat somtijds iemand door een stoute paradox wat leven brengen wil in zooveel dood.

Evenwel, al is dit begrijpelijk, raadzaam is het niet. De paradox, meest geboren uit verklaarbaar ongeduld over het geestelooze, geboren dus in een milieu van

gelijkvloersheid, wordt juist daarom slechts zelden begrepen, en een niet begrepen paradox voert tot noodlottig misverstand.

Men beware zijn paradoxen voor hoogstens één heel goed vriend.

Is de thee gebruikt, dan vangt het tweede deel aan.

Het gezelschap verdeelt zich in groepjes van vier en brengt eenigen tijd met het kaartspel door. Soms ook wordt dit tweede deel aan de muziek gewijd. Die muziek is dan de aanleiding tot het voeren van gesprekken. Nu komen de tongen los. Is een muziekstuk geëindigd, dan wordt er geapplaudisseerd, dikwijls door een, dien een welwillende duw zijner buurvrouw waarschuwde, dat hij zijn gesprek moest staken, omdat het oogenblik voor toejuichen daar was.

De muziek wordt gemaakt soms door de kinderen des huizes, die nog aan den aanvang zijn van het steile pad der kunst en dan de slachtoffers worden van de ijdelheid der ouders, soms door gasten, wien is verzocht wat muziek mede te brengen en die dan aan de beschreven bejegening worden blootgesteld.

Is het tweede deel, aan kaartspel of muziek gewijd, afgeloopen, dan besluit een souper, meest het beste nummer van het programma, het geheel.

Zulk een avondje is natuurlijk de bron van leugen. Buiten gekomen, haalt men diep adem, zegt men tot elkander: „Goddank, dat wij buiten zijn,"

haalt men het hart op aan den reinen sterrenhemel. En toch, tien minuten vroeger heeft men met een vriendelijk gezicht bedankt — voor „het allergezelligste avondje."

Kan in deze toestanden geen verandering komen? Is het onontkoombaar, dat de menschen elkander zoo plagen? Laat ons zien.

Vooreerst: wie gevoelt geen woning, geen middelen, geen tact te bezitten om eenige menschen te gelijk een schoonen avond te bezorgen, die vrage nooit meer dan twee menschen te gelijk. Met hoe minder menschen we samen zijn, des te meer kan het gesprek in de diepte gaan, des te meer kunnen wij gesprekken voeren, die het hart raken. Zulk een avond kan zijn, wat een mijner vrienden noemt: „een avond met een sterretje."

Maar wanneer men meerdere menschen te gelijk uitnoodigt, stelle men toch ieder in de gelegenheid zich te onderhouden met ieder. Uit een vertrek neme men de groote tafel. Door eenige kleinere tafeltjes neer te zetten verdeelt zich het gezelschap: er komt vrijheid van beweging; ieder bekomt gelegenheid om actief te zijn.

Na dat eerste deel komt het tweede: kaartspel of muziek. Verschillend wordt over dat kaartspel gedacht. Wegens de groote ellenden, die er uit kunnen voortkomen, wanneer het hartstocht wordt, willen velen

er niets van weten. In ieder geval is het kaartspel een bezigheid van lager orde. Het verstand wordt er niet door ontwikkeld. Er zijn menschen met weinig verstandelijke vermogens, die voortreffelijk whisten. Toch is het kaartspel niet geheel te verwerpen, nl. onder twee voorwaarden. De eerste is, dat men niet spele om geld. De tweede is, dat het spel voornamelijk diene tot aanvulling van het gesprek. Wanneer vier menschen aan een tafeltje gezeten zijn en de kaarten opnemen als het gesprek hapert, om weldra die kaarten voor het gesprek weer te vergeten, dan zijn er tegen zulk een spel wel geen gewichtige bezwaren in te brengen.

Wordt er niet gespeeld, dan maakt men muziek. Reeds werd beschreven hoe men zich daarbij dikwijls gedraagt. Aan deze wijze van doen maken zich menschen schuldig, die in ieder ander geval een voorbeeld van beschaving zijn. Toch is het niet te verdedigen. Wil men zoo gaarne praten met muziek, dan late men een speeldoos werken, maar men wage aan deze vernederende bejegening zijn gasten niet.

Och! laten wij op een muziekavondje niemand uitnoodigen, dan wie de muziek als een heilige vereeren en niemand vragen zich te doen hooren, dan musici van minstens den tweeden rang. Dan zal er worden geluisterd in diepe stilte — dan zal niemand zich vervelen, dan zal niemand gedwon-

gen worden tot mooivinden tegen zijn geweten in.

Maar er bestaan nog andere hulpmiddelen. Laten wij gezelschappen vormen van acht of tien personen, die te zamen komen om de dramatische werken der groote schrijvers te lezen. Ieder brenge zijn eigen exemplaar mede en ieder leze zijn eigen rol. Om niet te spreken van wat onze eigene letterkunde oplevert, de werken van Shakespeare zijn voor alle Nederlanders toegankelijk gemaakt en voor wie Duitsch kennen, staan die van Göthe en Schiller open. Er is misschien geen aangenamer wijze om met deze meesterstukken kennis te maken. En op zulk een avond is van verveling of leugen geen sprake. Men verlangt naar de volgende samenkomst.

Waarom heeft dit gezamenlijk lezen niet meer plaats dan geschiedt? Misschien omdat zoo velen niet hardop lezen kunnen. Maar dan wordt het eene gewichtige vraag of bij lager, middelbaar en hooger onderwijs aan dit onderwerp niet meer aandacht moet worden geschonken. Daar reeds kon — in zooverre het nog niet gebeurt — het lezen met rolverdeeling worden ingevoerd en daardoor zoude de school wederom op eene wijs te meer werken voor het leven.

De groote zaak is, dat op eene gezellige bijeen komst allen actief kunnen zijn. Dit zooveel mogelijk

te bereiken, is de taak van gastheer en gastvrouw. Hij is de beste redenaar, die zoo spreekt, dat ieder hoorder denkt: „hij spreekt tot mij.” Zoo moet ook een gezellig avondje spreken tot ieder, die er deel aan neemt.

Maar ook de gasten hebben een plicht. Zij moeten medewerken; medewerken door hun gave, en indien zij geen enkele gave hebben, dan door hunne blijmoedige stemming. Zij moeten gemakkelijk opveeren. Loodzware menschen zijn moeilijke gasten.

Op zulk een avond valt alle onderscheid in rang en stand aan de zijde der meerderen weg. De minderen mogen dit onderscheid evenwel niet uit het oog verliezen. En allen moeten zich vrij en blij bewegen.

Wanneer klimt de mensch? De mensch klimt wanneer al meer en meer elk woord, elke handeling, elke kleinigheid onttrokken wordt aan het gebied van het onbeduidende en dus wordt aangedaan met beteekenis. Naarmate de mensch klimt zullen dus vooral zijne vermaken in beteekenis toenemen. Hoe meer dit het geval is, hoe meer de avonden, die wij bespraken, levend zullen worden — zullen worden, wat zij moeten zijn: een beeld van het ideale leven.

Jammer, dat al wat voortreffelijk is, zoo zeldzaam is en zoo moeilijk!

XI

VRIENDSCHAP

Op den weg ligt een steen, zoo zwaar, dat ook de sterkste man hem niet verplaatsen kan. Toch — verplaatst worden *moet* hij, en om dit te bewerken slaan zes mannen de handen aan het rotsblok; een hunner, de oudste, geeft een teeken — en de last wordt bewogen.

Dit is: *optelling van arbeid.*

Van alles wat maar iets beteekent zou het meeste niet tot stand zijn gekomen zonder deze optelling van arbeid. Zonder haar kan geen huis worden gebouwd, geen symphonie worden voorgedragen, geen schip zee kiezen, geen paal in den grond worden geheid. Zonder

optelling van arbeid wordt zelfs geen vloerkleed uitgeslagen.

En om nu bij dien steen te blijven: wanneer drie mannen hadden geduwd van links naar rechts en de andere drie van rechts naar links, dan zou de arbeid van de eene helft den arbeid der andere helft hebben vernietigd en de steen zou zijn blijven liggen — *als* een steen. Om hem in beweging te brengen moeten allen niet alleen willen, zij moeten ook willen in dezelfde richting — zij moeten wèl willen. Zonder deze welwillendheid geschiedt de arbeid te vergeefs.

Een deel van ons leven is gewijd aan ons beroep. In dat beroep heeft optelling van arbeid plaats.

De dienstbode moet haren arbeid optellen bij dien van hare mede-dienstbode, de hoogst geplaatste ambtenaar bij dien van zijne mede-ambtenaren. En allen hebben, als de mannen, die aan den steen stonden, behoefte aan de onderlinge welwillendheid der mede-arbeiders, behoefte aan eene vriendschappelijke verhouding.

Wie bij het huren eener dienstbode aan de sollicitanten de vraag voorlegt, waarom zij hare tegenwoordige betrekking verlaten, ontvangt minstens een van de tien keeren ten antwoord: „omdat ik het niet met mijne mede-dienstboden vinden kan." Wij kunnen van verschillende ambtenaren vernemen: „Ik verdraag het humeur en de onrechtvaardigheid van A of B maar,

omdat ik elken dag met hem samenwerken moet. Moest ik dat niet, dan...."

Hier staan wij voor een leed, dat nooit wordt opgenoemd onder de smarten der aarde, maar dat intusschen van de smarten der aarde een der grootste is. Door de behoeften aan het dagelijksch brood gebonden te zijn aan een bepaald beroep en in dat beroep aan een bepaalden werkkring, en in dien werkkring bloot te staan aan de voortdurende kwellingen van iemand, met wien men aldus samenwerken *moet,* ziedaar een levenskruis, dat onder de zwaarste behoort. En dit lot is meer dan wreed, wanneer hij, die plaagt, een trede hooger staat dan hij, die geplaagd wordt. In zijn fijn taalgevoel heeft het volk dan ook voor zulk eene bejegening een scherp woord afgezonderd — het gebruikt, uitsluitend voor deze wijze van doen, het werkwoord: *„judassen"*.

Maar de toewijding — en zij zou immers onze leidsvrouw zijn — de toewijding schrijft iets anders voor. Zij schrijft aan allen, die met elkander moeten arbeiden aan een en dezelfde taak, *eene vriendschappelijke verhouding* voor als *plicht.*

Wees rechtvaardig, en meer dan dat: *wees billijk,* zoo luidt haar eerste eisch. Wij zijn gehouden te doen wat recht is, maar boven het recht staat de billijkheid. Wij moeten onze menschen aanzien. Staat aan den

steen van zoo even een jonge, sterke man naast een, die eerst kort geleden hersteld is van eene zware ziekte, dan moet die sterke wat meer tillen, om daardoor den zwakkere iets uit de hand te nemen.

Wees inschikkelijk — zoo vernemen wij ten tweede. Kunnen wij, door eenen avond voor hem den dienst waar te nemen, onzen medearbeider in staat stellen een familiefeest te vieren, hem helpen in moeilijke omstandigheden, hem de vervulling van een hartewensch mogelijk maken, dan moeten wij daartoe bereid zijn, meer: wij moeten er gaarne toe bereid zijn. Dit „gaarne" is hier hoofdzaak. Wie een dienst niet *gul* bewijst, neemt met de eene hand terug, wat hij gaf met de andere. En wie den eens bewezen dienst later, onder welke omstandigheden dan ook, verwijt, diens ziel is zoo klein als een zandkorrel.

Maar ook — en dit is de derde eisch — men moet jegens zijne mede-arbeiders *kiesch* zijn. Dat vragen om niet verschuldigd dienstbetoon moet zeldzaam wezen. Ieder vervulle zijn eigen taak liefst zelf.

Waar de verhouding aldus is, daar wordt de arbeid een waar genot. Men spreekt van „de kunst om het dagelijksch leven op muziek te zetten." Welnu, dit heeft hier plaats. Wanneer eenige menschen, wier arbeid moet worden opgeteld, allen werken in dezelfde richting, allen wèl willen, allen iets voor elkander over hebben, allen begrip hebben van kieschheid

en billijkheid — dan wordt nooit het werk van den een vernietigd of bedorven door dat van den ander; dan heerscht er harmonie. En de melodie is er ook, want zij licht in het volbrachte werk zelf, dat in zijn volmaaktheid den stempel draagt van den vriendschappelijken geest, die woont in aller borst.

Nemen wij van ons leven den tijd, aan de uitoefening van ons beroep besteed, af, dan blijven er gedeelten over, waarin wij vrij zijn.

Ook in dien vrijen tijd hebben wij behoefte aan den omgang met menschen. Willen wij niet achteruit gaan, willen wij jong blijven, dan moeten wij van gedachten wisselen met menschen, wier denken aan het onze verwant is, dan moeten wij met de menschen verkeeren. Bovendien hebben wij behoefte aan het medegevoel der menschen, aan hun troost, aan hunne tegenwoordigheid bij onze vreugde. Ook, en vooral niet minder, is het voor onze eigene ontwikkeling noodig, dat wijzelf medegevoel kunnen betoonen, troost en hulp kunnen bieden, deel kunnen nemen in den voorspoed van anderen. En zoo ontstaat er een tweede soort van vriendschap, verschillende van de vriendschap tusschen vakgenooten. Reeds dit is een verschil, dat wij in ons beroep de menschen, met wie wij omgaan, niet kunnen kiezen, terwijl wij voor dat deel van ons leven, dat buiten het beroep ligt, in onze keuze vrij zijn.

Wie zullen wij dan uit de menschen, die met ons willen omgaan, tot onze vrienden kiezen? Aanstonds sta dit op den voorgrond:

VRIENDSCHAP KAN SLECHTS RUSTEN OP DE DEUGD.

Tusschen slechte menschen is geen vriendschap mogelijk. Dit kunnen wij zonder verder bewijs aannemen. Maar zijn wij overigens vrij? Misschien niet. Misschien is het aan te bevelen geen vriendschappelijk verkeer te onderhouden met menschen, tot wie wij in de maatschappij in eene verhouding van afhankelijkheid staan. Immers, dit kan in de vriendschap iets gedwongens brengen, en de vriendschap heeft de vrijheid lief. Geen hatelijker toestand dan „iemand te vriend te moeten houden."

In het kiezen-zelf moeten wij vooral niet te snel zijn. Vriendschap wil het liefst *worden*, en hoe langer het tijdperk van worden is, zoo grooter de levensvatbaarheid.

Soms ontstaat er vriendschap bij eene eerste ontmoeting. „Het is alsof wij elkander al jaren hebben gekend," zoo heet het dan. De volgende week noemt men elkander bij den voornaam — de volgende maand laat men zich photographeeren „op éen plaatje — om het volgend halfjaar goud te willen geven, wanneer men er al die plaatjes maar mede kon vernietigen.

Hiermede wil niet gezegd worden, dat een eerste

ontmoeting niet beslissend kan zijn. Maar zulke gevallen zijn te zeldzaam om niet als regel te mogen stellen, dat de vriendschap liefst maar moet *worden.* De zaadkorrel, die op rotsgrond valt, schiet wel spoedig op, maar zij verdort als de zon opkomt, omdat zij geen wortel heeft.

Maar al gebeurt het zelden, mogelijk is het, dat snel gesloten vriendschap stand houdt.

Eén vriendschap echter is er, die onmogelijk stand kan houden, nl. *de opgedrongene.* Deze stort ongetwijfeld vroeg of laat ineen. Wie vriendschap opdringt of opgedrongen vriendschap aanvaardt, schept zichzelf een bron van veel verdriet.

Is de vriendschap eenmaal geboren, dan zijn er eenige regelen, die zich niet straffeloos laten overtreden.

Vooreerst *mag er geen gras over de paden der vriendschap groeien.* Men moet elkander ontmoeten; het leven moet vloeiend blijven. Vooral bij elkanders lief en leed moeten wij op onzen post zijn. Dat is vriendenplicht en vriendenrecht. Te streng kan men hier niet zijn.

Maar omgekeerd moet hierin ook maat worden gehouden. „Spaar uw voet van het huis uws naasten, opdat hij niet zat van u worde en u hate" — zoo leerde voor eeuwen reeds de wijsheid der Hebreeën. In het algemeen moeten wij nooit iets beginnen, waarvan het te voorzien is, dat wij het niet kunnen vol-

houden. Zoo kan b.v. een dagelijksche omgang, een bij elkander inloopen des namiddags én des voormiddags geen stand houden. Aantrekkelijk in den aanvang, wordt het weldra drukkend. Dan komt de tijd, dat den bezoeker of der bezoekster wordt te kennen gegeven, dat op dit oogenblik het bezoek minder gelegen komt, — en dit is het begin van het einde.

Op aarde is de arbeid aan de taak des levens de hoofdschotel; het gezellig verkeer mag niet meer plaats innemen dan die van nagerecht. En een nagerecht komt immers niet alle dagen.

Ten tweede: *wij moeten onze vrienden beschermen.* Wij mogen niet toelaten, dat in onze tegenwoordigheid kwaad van hen gesproken wordt. Eigenlijk moest ieder fatsoenlijk man, verkeerend in een gezelschap, waar kwaad gesproken wordt van een afwezige, den hoed opnemen en heengaan. Deelen ernstige menschen ons bezwaren mede omtrent onze vrienden, dan moeten wij eischen, dat die bezwaren in hunne tegenwoordigheid worden herhaald.

Maar voor één ding hebben wij ons te wachten: wij moeten onzen vrienden het kwaad, dat van hen gesproken wordt, niet aanbrengen. De meening bestaat, dat dit een vriendendienst is. Maar die meening is valsch. Schoon zegt Mirza Schaffy: „De lasteraar schiet den in vergif gedoopten pijl ver achter mijn

rug af — maar de aanbrenger neemt dien pijl op en drukt hem met een vriendelijk gelaat mij in de borst."

Veel schooner en tevens mannelijker is het, eenvoudig door het feit onzer vriendschap het bewijs te leveren, dat de kwaadsprekendheid der menschen geen indruk op ons heeft gemaakt, dan het leven van den vriend te vergallen door het aanbrengen van kwaad gerucht. Er zijn evenwel gevallen, waarin het belang van den vriend eischt, dat hij gewaarschuwd wordt.

Maar vrienden moeten elkander ook beschermen tegen hen zelf. Soms nemen wij een ondoordacht besluit, en het is niet de geringste dienst, dien een vriend ons bewijst, wanneer hij ons dit besluit ontraadt en desnoods ons de uitvoering onmogelijk maakt, tot wij morgen zullen gekomen zijn tot bezinning.

Ten derde: *vriendschap moet waar zijn.* Alles kan worden overdreven, zoo ook dit. Wij gaan niet met elkander om, teneinde voortdurend herinnerd te worden aan onze zwakheden. Maar zal vriendschap iets wezenlijks zijn, dan moet zij niet schromen de waarheid te zeggen, wanneer het geluk van den vriend het eischt. Wederkeerige bewondering is laf. Elkander voortdurend op te hemelen is akelig — erger: is een hinderpaal op den weg tot zelfkennis. Brengt de waar-

heid iemand een schok toe, wat nood! hij zal terug keeren tot wie hem die waarheid zeide, zoodra hij de rechtvaardigheid van het oordeel heeft erkend.

Ten vierde: laat ons nooit ten opzichte van eenen vriend of eene vriendin zeggen: *„het komt er voor hem of voor haar minder op aan.*" Hoe? Komt het er minder op aan voor den man, voor de vrouw, die met ons zullen treuren, terwijl zij zelf misschien slechts reden hebben tot blijdschap — die zich in onzen voorspoed zullen verheugen, terwijl zij zelf wellicht reden hebben tot droefheid?

Onze vrienden en vriendinnen hebben recht op eene beschaafde bejegening. Zij in de eerste plaats. Onder den schoonklinkenden term van „iemand ronduit de waarheid te zeggen" wordt dikwijls hardheid en ruwheid binnengeloodst, terwijl men toch moest bedenken, dat het harde woord te dieper treft naarmate hooger prijs gesteld wordt op het oordeel van hem, die het spreekt.

Ten vijfde: *Echte vriendschap is niet alleen waar, maar ook trouw.* Het laat zich verklaren, dat de vriendschap de waarheid verwringt, door de fouten van den vriend te verkleinen en zijne deugden te vergrooten. Maar vriendschap zonder trouw is onbestaanbaar.

Wie van trouwe vriendschap spreekt, spreekt van een ronden cirkel.

Gaan wij den kring onzer vrienden na, dan ontdekken wij, dat ieder hunner een bijzondere rol in ons leven vervult. Met den een zijn wij gewoon te schaken, met den ander te wandelen, met een derde te spreken over wetenschappelijke onderwerpen, met een vierde musiceeren wij. Maar één is er, dien wij: „den vriend in nood" noemen, en die is de beste van allen. Evenwel, iets van datgene, dat iemand maakt tot den vriend in nood, moet in alle vriendschap zijn. Wanneer menschen, die in voorspoed met elkander omgingen, elkander verlaten in tegenspoed, dan vertoont zich de menschelijke natuur in een droevig licht.

Och! Heb deernis met den zwakken mensch. Zie, hij keert den rug toe aan de ondergaande zon. Wat heeft hij haar vurig vereerd in haren opgang!

Misschien zijn er geen menschen méér in de gelegenheid menschenkennis te verzamelen dan vorsten. Aan de hoven kan men leeren, wat de menschen over hebben voor wat goud en eer. Maar meer dan vorsten in hun heerlijkheid, kunnen *onttroonde* vorsten den mensch leeren kennen. Wat moeten zij de trouwe harten, die hen in hunne ballingschap volgen, liefhebben!

Ervaren menschenkenners hebben niet aan vriendschap geloofd. Busken Huet zegt ergens: „als wij wisten wat onze beste vrienden zeggen achter onzen rug, wij zouden geneigd zijn een woning te bouwen in

het diepst van een ondoordringbaar woud." En wat Larochefoucauld over de vriendschap zegt, onthoud ik mijn lezers in het belang van hun stemming.

Wat zullen wij er van zeggen?

Laat ons, tot eer van de menschheid, in vriendschap blijven gelooven. Elken dag worden ons illusies ontnomen. De wangunst ontsteekt een nijdige vlam in het oog van den een; kleinzieligheid bederft de aangeboren goedheid van den ander. Ons vertrouwen wordt minder naarmate onze jaren toenemen.

Toch — ons geloof in menschenadel niet opgegeven! Wie vriendschap althans in eigen hart bewaart, heeft het goede deel gekozen.

Wat zullen wij zeggen van het einde der vriendschap? Die uitdrukking heeft iets weemoedigs. Vriendschap denken wij ons liefst voor goed.

Maar zij is tevens de korte samenvatting eener wereld van gebeurtenissen. De oorzaken, die vriendschap doen eindigen, zijn vele.

„Alles is in alles" heeft de dichter gezegd. De wetten, die wij waarnemen in de stoffelijke natuur, nemen wij ook waar in de menschenwereld.

Vermeng zwavelzuur met koper en er komt kopervitriool. Vermeng dit kopervitriool met ijzer en er geschiedt iets opmerkelijks. Het koper wordt van het

zwavelvuur gescheiden en het ijzer vormt met het zwavelvuur eene nieuwe verbinding: ijzervitriool.

Desgelijks A. en B. Zij zijn vrienden, maar C. komt er bij, en nu gaan voortaan A. en C. samen, terwijl B. wordt geïsoleerd. Soms is A nog wel door B. zelf met C. in aanraking gebracht.

Ziedaar wat wij zien gebeuren.

Maar trouw is het niet, oude vrienden te laten varen voor nieuwe. En verstandig is het ook niet. Zonder twijfel is de kennismaking met menschen, die wij tot hiertoe niet hadden ontmoet, van belang voor de frischheid van onzen geest. Dien geest moeten wij voortdurend voorzien van nieuwe denkbeelden. Nu houdt jarenlange omgang met alleen dezelfde menschen ons in denzelfden kring van gedachten. Maar dit geeft geen recht tot ontrouw. Onder elke wisseling van het lot te kunnen rekenen op een edel, verstandig mensch, is daarenboven een voorrecht, waarmede geen spel mag worden gedreven. Om dit voorrecht waardig te zijn moet er ook omgekeerd kunnen gerekend worden op ons.

Niet om hun schitterend talent koesteren wij vriendschap voor de menschen. Wie dit doet, is een egoïst en kan niet eischen, dat anderen vriendschap koesteren voor hem, tenzij hij ook zichzelf schitterend talent toekenne. Vriendschap is een zaak des harten.

Wie oude vriendschap prijs geeft, omdat hij den roem van zijn huis verhoogen kan door nieuwe vriendschap met schitterende geesten — die wondt oude, trouwe harten en zal eindigen met alleen te worden gelaten.

Maar behalve het veronachtzamen van oude vrienden voor nieuwe kan misverstand een oorzaak zijn van het einde der vriendschappelijke verhouding tusschen twee menschen.

Een samenloop van omstandigheden kan zulk een misverstand doen ontstaan. En dit geschiedt niet zelden.

Het woord van Wallis: „Misverstand beheerscht de meeste levens" is niet zonder reden een gevleugeld woord geworden.

Wat is er tegen te doen? Er is genoeg leed in de wereld, dat niet te ontkomen is, om naar middelen te zoeken, die het leed wegnemen, dat niet noodzakelijk is. Misschien is *dadelijk spreken* een middel. Is er iets geschied, dat ernstig schijnt, dat men spreke. Maar men zwijge er van tegen anderen. Dan behoeft men morgen niet te gaan zeggen, dat men heeft gedwaald.

Tot hiertoe lagen de oorzaken van een vriendschapsbreuk in de vrienden zelf. Maar zij kunnen ook liggen in anderen. Hier komen wij in een diepte van het menschelijk hart, waarvan hij, die dat hart bestudeert,

het bestaan moet erkennen, maar waarvan een eerlijk man zich toch geen begrip kan vormen.

Er zijn nl. menschen, die er behagen in scheppen, de vriendschap van andere menschen te verstoren. Met vernuft weten zij ware feiten onwaar te groepeeren, op onschuldige daden en woorden een valsch licht te laten vallen en daardoor vrienden van elkander te verwijderen. Niet altijd valt het gemakkelijk zulke menschen te ontmaskeren. Als het vertrouwen van A. in B. eenmaal aan het wankelen is gebracht, dan is geen engelentaal zoo rein, of eene kwaadaardige uitlegging kan haar tot leugen maken. Dan viert de boosaardigheid hare triumfen.

Dit is zeer te betreuren. Deze boosaardigheid heeft menschen van elkander gescheiden, die elkander tot steun hadden kunnen zijn; heeft samenwerking bedorven, die ten bate van de maatschappij had kunnen komen; levens vergald, die zich in rijkdom van geluk hadden kunnen verblijden.

Tegen deze boosheid moeten wij ons wapenen. Misschien is er slechts één wapen: door eigen oogen te zien.

Nog vele andere oorzaken van verwijdering zijn er. Vooral worden vriendschapsbanden verscheurd door de *wangunst*. De zwakke mensch kan zoo moeielijk verdragen, dat zijn broeder een graankorrel meer bezit dan hij.

Maar wij onderzoeken niet verder en beantwoorden nog slechts deze vraag: wanneer *moeten* wij iemand de vriendschap opzeggen? Worden wij beleedigd of niet oprecht bejegend, dan is de vriendschap inderdaad reeds opgeheven, en er valt dus niets op te zeggen. Maar wanneer *moeten* wij iemand verder onze vriendschap onthouden? Het antwoord ligt voor de hand. Vriendschap kan niet anders rusten dan op de deugd. Wie het pad der deugd verlaat, mag onze vriend niet langer zijn. Wij kunnen den gevallene onze deernis betoonen; hem helpen, zooals ieder goed mensch een gevallene helpen zal; pogingen doen om hem op te helpen — maar van vriendschap mag geen sprake meer zijn en kan ook geen sprake meer zijn. Een gebouw kan niet bestaan zonder grondslag, en de deugd is de grondslag der vriendschap.

Hoe moet eene vriendschappelijke verhouding worden afgebroken? In het een en-twintigste hoofdstuk van zijn geschrift: „Over de Vriendschap" geeft Cicero een behartigenswaardigen wenk. Wij moeten zoo mogelijk een vriendschap, die eindigen moet, langzamerhand afbreken en niet door een schok. [1])

Los*gescheurd* moet de vriendschap alleen dan wor-

[1]) Het Latijn is teekenachtig. „Tales amicitiae sunt magis eluendae et dissuendae quam discindendae". Niet los*scheuren*, maar los*tornen*.

den, wanneer een onverdragelijk onrecht of een af te keuren handelwijze, die de scheiding onmiddellijk eischt, aan het licht komt.

Maar nooit mag vriendschap omslaan in vijandschap.

Het is zedelijk onschoon, dat menschen, die vroeger in vriendschap met elkander leefden, elkander belagen.

Haat en vijandschap verbitteren het leven. Daarom moeten wij voortdurend zorgen, dat er niets dan muziek klinke in ons gemoed. Het beste zal wel zijn, dat wij met die menschen, met wie wij niet meer kunnen omgaan in het heden en in de toekomst, wanneer wij hen niet geheel kunnen vergeten, leven in het verledene, toen alles nog goed was.

Kan vriendschap, die ophield door beleedigingen, den een door den ander aangedaan, ooit worden hersteld? Is verzoening mogelijk?

De ondervinding antwoordt hierop met een zeer weemoedigen glimlach. De eens stukgebroken vaas kan moeielijk zoo worden hersteld, dat zij weder de ongeschondene wordt van weleer.

Toch, wij moeten kunnen vergeven. Verzoening moet mogelijk blijven. Gemakkelijk is daarvoor te pleiten met de Heilige Boeken van verschillende volken in de hand. Daarin wordt gesproken van vergiffenis en verzoening. Maar deze maal doe ik op die boeken geen beroep. Ik beroep mij heden op het nuchtere, pro-

zaïsche Burgerlijk Wetboek. Welnu, dat Wetboek, dat slechts naar *recht* vraagt en niet naar *genade*, zelfs dat wetboek zegt: *dat schulden kunnen verjaren.*

Rijk aan omstandigheden, aanleiding tot botsing en misverstand, aan inwerking van anderen is het leven. Indien iets, evenals het goud, keur noodig heeft, is het de vriendschap. Die keur ontvangt zij van den tijd. Vriendschap, die dezelfde bleef, ondanks alle conflict van belangen, die noch in voor-, noch in tegenspoed veranderde, die waar bleef en de waarheid zelf verdroeg, in een woord: *oude* vriendschap, zij is de beste. En juist omdat zij de beste is, keert de mensch, naarmate hij toeneemt in jaren, tot zijn oudste vrienden terug. En omdat deze zijn bloedverwanten zijn, zien wij dikwijls, dat bloedverwanten elkander weer zoeken, wanneer de levensavond daalt. Einde en aanvang zoeken elkander. Daarom is hij een benijdenswaardig man, die in zijn ouderdom tot vriend heeft, wie eens de makker was zijner jeugd; die in den avond zijns levens zijn broeders en zusters nog voor zich ziet, met wie hij eenmaal dagelijks gezeten was aan dezelfde tafel.

XII

DE STAAT



obinson Crusoë woonde alleen op een eiland. Niet onvruchtbaar is het, eens na te denken over zijn toestand.

Vooreerst moest hij alles, wat tot het leven noodig is, zelf zich verschaffen. Niemand hielp hem in het bouwen van zijn hut, in het vervaardigen van zijn kleederen, in het zoeken en toebereiden van zijn voedsel.

Dewijl hij zoo voor alles alleen stond, bleef zijn arbeid gebrekkig. Had hij b. v. slechts voor voedsel moeten zorgen, hij had een voortreffelijk jager kunnen worden. Maar het wild voor vandaag was niet gevangen of

Crusoë moest zich wijden aan het herstellen van zijn hut. Hij kon niet aan een en hetzelfde werk blijven en daardoor in dat werk geen graad van volkomenheid bereiken. In het kort: er was geen *verdeeling van arbeid* mogelijk.

Maar ook voor *optelling van arbeid* was geen gelegenheid. Een boomstam, te zwaar voor de krachten van één man, moest Crusoë laten liggen. Daardoor bleef al zijn werk klein van afmeting — iets groots tot stand te brengen was hem onmogelijk.

Hiermede is niet alles gezegd. De eenzame ontbeerde de voorlichting van anderen. Wat hij wrocht, het was altijd in dezelfde richting, product van hetzelfde denken. Zijn denkbeelden kon hij niet kruisen met andere denkbeelden; zijn gedachten niet enten op anderer gedachten. Hij wandelde steeds in denzelfden cirkel rond.

Ook had hij niet veel prikkels om zijn werk te volmaken. Zelfs niet om het zoo goed mogelijk te doen. Voor wien zou hij ook? Het was maar voor hem zelf, al wat hij deed. Gelijk iemand, die alleen tehuis is, met den maaltijd weinig omslag maakt, zoo deed Crusoë met alles. Hij was nooit anders dan alleen te huis, en zijn te huis was het gansche eiland. Geen goedkeuring van vrouw of kind, van vriend of medeburger kòn hem ten deel vallen.

Het drukkendst was zijne eenzaamheid des avonds aan het strand. Dan vernam zijn oor niets dan het geruisch van het gewaad der zee, satijnen gewaad, waarop het donker avondrood fonkelde. In die oogenblikken, waarin de Natuur hem een hymne der onsterfelijkheid voorzong, had hij behoefte aan een mensch, tot wien hij zeggen kon: „hoe schoon!"

Eens wondde hij zich den voet. Dagen van pijn volgden. Ook toen drukte hem zijn toestand. Niet zoozeer was het de pijn, die hem ongelukkig maakte — kleinzeerig was hij niet! — maar dit, dat hij die pijn aan niemand klagen kon. Toen, met de koorts liggend op zijn bed van gras, werd hij gefolterd door den angst van alleen te moeten heengaan. Wat had zij gelijk, de oude vrouw, die hij eens — hij was toen nog een kind — had hooren zeggen, dat men stervenden niet alleen moet laten.

Toen dan ook, na vierjarige ballingschap, zijn oog een zeil, een naderend zeil, en eindelijk menschen zag — toen zijn oor den klank eener menschenstem vernam, zijn hand een menschenhand weer drukte — toen was het of hij geboren werd op nieuw, of hij verrezen was uit den dood, of hij kwam tot bewustzijn, of hij weder *mensch* werd.

DE PLAATS VAN DEN MENSCH IS ONDER MENSCHEN.

Dat daár onze plaats is; dat het wezen van den mensch op het leven onder menschen is aangelegd, — dat volgt uit de geheele inrichting van het menschelijk wezen, — dat volgt, om maar iets te noemen: uit zijn *spraakvermogen*. De eenling heeft de spraak niet noodig. Een wezen, dat spreken kan, is een wezen voor de gemeenschap.

Maar dit samenleven met anderen in éene maatschappij doet omstandigheden ontstaan, die op zijn beurt Crusoë weer niet kende. Niemand bedreigde zijn eigendom. Met niemand had hij geschil. Hij zelf had niet te waken, dat hij de rechten van anderen niet verkortte. Voor armen had hij niet te zorgen. Kortom: de samenleving van vele menschen doet de behoefte ontstaan aan *orde*, aan *recht*, aan *zorg voor de zwakken*. En hiermede houdt het niet op. In die samenleving zijn belangen te behartigen, die slechts behartigd kunnen worden door allen gezamenlijk. Er moet een macht zijn, die uitmaakt welke belangen dit zijn en die allen er aan doet samenwerken. Die macht nu gaat uit van den STAAT.

Hoe ver de grenzen van deze macht mogen gaan, is een punt van geschil. Wij zullen ons in dit vraagstuk niet verdiepen. Wel mogen wij zeggen, dat er niet veel is, waarin wij den Staat niet ontmoeten. Wij ontmoeten hem in den Minister en in den Politieagent; in de

kunst-musea en in de straatsteenen; in het toezicht op de volks-gezondheid en in de bescherming van handel en nijverheid; in de gehoorzalen der wetenschap en in de volksschool.

De Staat is eene gezegende, eene zedelijke — ja wij mogen zeggen: eene teedere instelling. Jammer is het, dat niet allen daarvan even diep doordrongen zijn. Het woord „Staat" wekt nog altijd bij velen allereerst de gedachte op aan strengheid, aan onverbiddelijkheid, aan militairisme. Maar het is die Staat, die zich het kind aantrekt, dat te vondeling werd gelegd; die opkomt voor de rechten van den wees; die voor onvermogende kranken en krankzinnigen zorgt. Een verzameling menschen, onder welke deze instelling niet bestond, zou een horde zijn, ten doode opgeteekend.

Even natuurlijk als de mensch bestemd is om te leven onder de menschen, even natuurlijk is het, dat onder die menschen de Staat zich ontwikkelt.

Wie nu een oogenblik maar nadenkt, en daarenboven „toewijding" zich stelde ten levensleus, die gevoelt aanstonds, dat hij persoonlijk met den Staat iets te maken heeft, dat hij tegenover dien Staat plichten heeft te vervullen. Staan wij achtereenvolgens bij een drietal dier plichten stil.

Vooreerst dienen wij de wetten van den Staat te *gehoorzamen.* Maar gehoorzamen en gehoorzamen is twee. Wie zich aan de wetten zijns lands slechts *onderwerpt,* is geen goed burger. Een goed burger heeft die wetten lief, omdat hij in haar den waarborg ziet van recht, van orde, van veiligheid, van beschaving. Niet uit onderwerping, maar uit eerbied hebben wij den Staat te gehoorzamen. De hoogstgeplaatste burger zal dan ook, als hij de zaak goed begrijpt, gewillig het bevel opvolgen van den geringsten politiebeambte, wijl in dat bevel niet die beambte, maar de gezegende instelling van den Staat tot hem spreekt.

De vraag mag worden gesteld: tot hoever moet de gehoorzaamheid gaan? De mogelijkheid mag immers worden aangenomen, dat de Staat iemand iets beveelt, waartegen zijn zedelijke overtuiging opkomt. In zulk een geval spreekt men van gemoedsbezwaren, van bezwaren der conscientie.

In het algemeen hebbe men bij zichzelf vooraf goed te onderzoeken of de gemoedsbezwaren inderdaad ernstig zijn. Zijn zij ernstig, zoo ernstig, dat men ontrouw zou worden aan zijne diepste overtuiging door het bevel van den Staat op te volgen, welnu: dan gehoorzame men niet — maar drage tevens gewillig de straf, door den Staat op die ongehoorzaamheid gesteld.

Moet de mensch dan maar zoo onrechtvaardig lijden?

Zoo gij wilt, onrechtvaardig wel — hoewel niet onwettig — maar indien onrechtvaardig dan toch niet onvruchtbaar. Want wat zal er gebeuren, wanneer heden gij en morgen een ander, overmorgen misschien een derde, gehoorzaamheid weigert aan een wet van den Staat en men daarbij gewillig zich de straf getroost, op die ongehoorzaamheid gesteld? Dan zal door dit edel verzet van u en van anderen de Staat langzamerhand tot het inzicht komen, dat zijn wet onrechtvaardig is — de wet zal worden gewijzigd, en wie komen na u, zullen de vruchten plukken van het offer, door u gebracht.

Socrates en Hugo de Groot waren beiden veroordeeld, laat ons aannemen: beiden wettig, maar beiden onrechtvaardig.

Toen men Socrates aanried te vluchten, antwoordde hij — Plato legt hem deze woorden in den mond — „Ik wil de wetten van mijn vaderland niet schenden" en hij vluchtte *niet.*

Hugo de Groot daarentegen ontsnapte uit zijne gevangenis.

Hard willen wij Hugo de Groot daar niet over vallen — maar wij gevoelen meer voor het gedrag van Socrates.

Ten tweede: wij moeten den Staat steunen. Voor-

eerst met ons geld. De weerzin, die bij velen bestaat tegen het voldoen der belasting is toch eigenlijk het gevolg van gebrek aan nadenken. Omdat men niet onmiddellijk ziet, wat men voor dit geld ontvangt, meent men er niets voor te ontvangen. En inderdaad ontvangt men al wat beschaving is er voor in de plaats. Wij hebben boven opgesomd — ten deele slechts opgesomd — wat wij aan den Staat te danken hebben. En willen wij dat alles ontvangen voor niets?

Wie belasting ontduikt, al is het maar door een stookgelegenheid te verbergen door eene schilderij, pleegt diefstal aan zijne medeburgers, en is klein van karakter.

Maar ook met onze personen moeten wij den Staat steunen. Waar het wordt gevorderd, moeten wij bereid zijn de veiligheid van den Staat persoonlijk te beschermen. De zaak van den Staat is immers onze eigene zaak.

Wij moeten den Staat steunen. In de praktijk komt dit dikwijls neer op het steunen van de politie. Veel meer nog dan dit het geval is moet de overtuiging wortel schieten, dat de politie de belangen van ieder behartigt. Zij treedt op zelfs om den misdadiger te beschermen tegen de woede des volks. Wie op haar smaalt, er zich een genoegen van maakt, haar heure tekortkomingen te verwijten — aan wal staan de beste stuurlieden! — haar in de uitoefening van het

gezag belemmert, die is een slecht burger — — en wellicht dankt hij haar straks reeds zijn eigen redding.

Eene zeer moeilijke vraag is deze: is een burger verplicht eene hem bekende misdaad aan te brengen? De wet stelt althans bloedverwanten en aangehuwden van een verdachte vrij van in diens zaak getuigenis af te leggen. In het algemeen wordt de aanbrenger dan ook door de volksmeening veroordeeld. Nog eens: de vraag is zeer moeilijk en de schrijver dezes wil het liever aan wijzer hoofden overlaten om haar beslist te beantwoorden. Dit staat evenwel bij hem vast: niet alle gevallen zijn gelijk. En waar een ernstig man heeft gemeend een hem bekend misdrijf te moeten aanbrengen, daar komt het oordeel over die handelwijze niemand toe.

Een *derde* plicht van den staatsburger is deze: dat hij zooveel mogelijk den Staat moet trachten te verbeteren. De Staat is eene zedelijke instelling, en als zoodanig is hij vatbaar voor ontwikkeling, voor verbetering.

Wanneer een natie in haar geheel niet stilstaat, mag ook de Staat niet stilstaan.

Op deze plicht moeten wij nadruk leggen, vooral omdat wij zoo grooten nadruk hebben gelegd op de gehoorzaamheid. Niet als slaven, niet als gedweeë

lammeren gehoorzamen vrije mannen — Vrije mannen gehoorzamen uit edeler beginsel. Zij gehoorzamen aan de wet uit eerbied, ook omdat zij het hunne doen om die wet op de hoogte te houden van de algemeene beschaving.

De middelen om die wet, om dien Staat te verbeteren, bestaan. Vooreerst kunnen wij daartoe het gesproken en het geschreven woord gebruiken. Wie meent een beter inzicht in de dingen te hebben, kan er over schrijven en spreken, en langs dien weg trachten zich aanhangers en geestverwanten te verwerven. Maar ten tweede kunnen wij, voor zoover wij het bezitten, gebruik maken van ons kiesrecht.

Inderdaad is het onbegrijpelijk, dat zooveel duizenden, die overigens in hun geheele leven zich beijveren plichtmatig te handelen, niets gevoelen voor dezen duren plicht.

Nog één middel om den Staat te verbeteren mag onze aandacht niet ontgaan. Het is: de verbetering van ons-zelf.

Er is een stelling: *iedereen ontvangt wat hij waard is*. Tegen die stelling bestaan bezwaren, wanneer wij haar zouden moeten toepassen op ieder afzonderlijk — maar wij beamen haar voor een volk in zijn geheel.

Een volk ontvangt de staats-instellingen, die het waard is.

Ieder make zich daarom de grootst mogelijke vrijheid, de zachtmoedigste en edelste wetten waard.

De grootste vrijheid nu is hij waard, die zichzelf het meeste bindt.

XIII

DE MAATSCHAPPIJ



taat en Maatschappij zijn twee.

De staat is er ten behoeve van de maatschappij — niet omgekeerd: de maatschappij ten behoeve van den staat. Wij kunnen ons van den staat niet losmaken — tot op zekere hoogte kunnen wij ons dat wèl van de maatschappij. Ontvluchten kunnen wij den staat niet — wèl is het mogelijk, dat wij ons in meerdere of mindere mate van de maatschappij afzonderen. En juist wijl zijne verhouding tot de maatschappij in zoo groote mate vrij is, voor zulk een groot gedeelte door hem zelf kan worden geregeld, zal de edeldenkende mensch des te meer ernst met die verhouding maken, haar met te helderder bewustheid

bepalen. De vraag: hoe die verhouding zal moeten zijn, trachten wij heden te beantwoorden.

1. Vooreerst: laten wij ons van de menschen niet afzonderen. In het algemeen is het niet goed zich af te zonderen. De menschen zien het niet gaarne, dat iemand alleen zijn weg gaat; zij vatten dit op als trots, en wreken zich daarover door van den zelfgenoegzamen zonderling allerlei kwaads eerst te gissen en daarna te verbreiden. Wie het zichzelf niet moeilijker wil maken dan noodig is, die leve met de anderen mede.

Maar het spreekt vanzelf, dat het niet deze reden is, om welke wij het leven der maatschappij moeten medeleven. Wij moeten medeleven met de anderen, omdat onder hen onze plaats is; omdat onze stem niet mag ontbreken in het koor; omdat wij ons niet mogen onttrekken aan den strijd, dien zij strijden, en waarvan de vruchten straks ook ten bate komen van ons. Vraagt iemand soms in prijzenswaardige bescheidenheid: wat beteekent mijne hulp, mijne medewerking? — hij wete dat alleen zijne *aanwezigheid* onder de anderen reeds waarde heeft. *De plaats van den mensch is onder de menschen.*

Waar is het, dat de afzondering groote aantrekkelijkheid heeft. Wij laten de afzondering in de kloosters buiten bespreking en hebben hier meer het oog op de

afzondering van vele geleerden, en op het eenzelvige leven van die velen, die hunne samenleving beperken tot den engst mogelijken kring, zich niet inlatende met het leven en streven van hunnen tijd.

Voorzeker: de afzondering is zeer aantrekkelijk. Heerlijk is het buiten den strijd der menschen te blijven; heerlijk den geest te bepalen bij wat den geest aangenaam is; zich te verdiepen in niets anders dan waarin men zelf zich verdiepen wil en niet in dat, waarin de belangen van anderen eischen, dat men zich verdiepen zal. Maar men zij voorzichtig. Afzondering voert tot geestelijke blindheid, tot hoogmoed, tot dweepzucht en — dit is niet zeldzaam — tot krankzinnigheid. Gewoonlijk is met menschen, die zich opsluiten in eenen engen kring, òf moeielijk òf in het geheel niet te redeneeren.

Maar behalve dat een leven in afzondering gevaarlijk is, is het ook iets heel leelijks: het is *verkapt egoisme.* Wie buiten den strijd der menschen, buiten de worsteling der geesten blijft, maakt het zich wel gemakkelijk. Maar ons gemak mag voorwaar onze gedragslijn niet bepalen. De maatschappij voert ons de rijkdommen toe van haar strijd en van haar geest — schenken wij de rijkdommen van onzen geest en van onzen strijd aan de maatschappij, al bestaan die rijkdommen in niet meer dan onzen goeden wil.

II. Wij treden de maatschappij dan in, en nu is het de vraag: wat zullen wij daar doen? Het antwoord is: daar zullen wij een beroep uitoefenen, dat woord „beroep" in den allerruimsten zin genomen. De wet laat ons in dit opzicht vrij. Wie genoeg vermogen bezit om zijne rekeningen te betalen, mag, wat den Staat betreft, zijn leven doorbrengen met niets-doen. Maar hooger dan de wet gaat hier het recht. En recht is: *suum cuique*, ieder het zijne. Ons geeft de maatschappij het hare: haar kracht, haar beschaving, haar ontwikkeling, haar zegen — eerlijk is eerlijk, nu heeft zij ook recht op het onze, d. i. op den zegen, de ontwikkeling, de beschaving, de kracht van ons. Wie geen beroep – in den ruimsten zin van het woord genomen -- vervult, die moge voldoen aan de wet van den staat, hij verkracht intusschen het recht der maatschappij.

III. Maar wij hebben er meer te doen dan een beroep te vervullen. Als wij maar even de oogen opslaan, ontdekken wij, dat er in die maatschappij veel wordt *geleden*. Bitter is de nood van duizenden. En of die nood nu is ontstaan door de schuld van anderen, door de schuld van de ouders of door de schuld van de lijders en lijderessen zelf, wat doet dit er toe, — de nood is er niet minder bitter om.

Aan ieder, die zegt: moet ik daarvoor zorgen? ben ik mijns broeders hoeder? antwoorden wij, dat de man,

die voor het eerst zulk een vraag deed, Kaïn heette. Wie mensch wil heeten, hem is het lijden der menschen *eigen* lijden.

Het is een schoone trek van onzen tijd, dat het menschelijk lijden zooveel harten, hoofden, monden en pennen in beweging brengt.

Sommigen meenen een middel, *het* middel, te hebben gevonden, dat alle lijden stillen kan. Schrijver dezes is voor zichzelf nog zoover niet om te kunnen uitmaken welk van deze panaceeën het ware is, ja, hij weet nog niet of er onder al die middelen wel éen gevonden wordt, waarvan de toepassing niet bitter zou tegenvallen. En al wás er een middel, dat het menschelijk leed in staat is weg te nemen, wat zoude het niet lang duren, voor men het zou kunnen toepassen.

We moeten ons dus heden wel bepalen tot een voorloopigen maatregel. En zulk een zijn we wel in staat aan te wijzen. Laat ieder den nood lenigen, dien hij lenigen kan.

IEDER DOE HET ZIJNE IN ZIJN KRING.

IV. Maar hierbij mag het niet blijven. De maatschappij moet niet alleen zoo welvarend mogelijk, ook zoo zedelijk mogelijk moet zij worden.

Indien wij de deugd van een mensch konden uit-

drukken door een cijfer en indien wij van iederen man en van iedere vrouw dit cijfer konden vaststellen, dan zouden wij met al die cijfers het volgende kunnen doen. Wij zouden ze bij elkander kunnen tellen en die som der cijfers dan deelen door hun aantal. De uitkomst dier deeling zou dan voorstellen: *het zedelijk peil der natie.*

Welnu: de uitkomst dier deeling moet steeds stijgende zijn — het zedelijk peil der natie moet voortdurend wassen. Dit te bevorderen is ons aller taak.

Hoe wij dit kunnen bevorderen? Door voor te gaan. Door niet mede te doen met wie het zedelijk gevoel wonden. Door rechtvaardig te zijn, als het moet, tegen veroordeeling en verdriet in.

Een groot deel van de zedelijkheid eens volks is de publieke opinie. Ten opzichte van deze publieke opinie bestaat een vreemd misverstand. Men rekent nl. bij die publieke opinie de eigen opinie nooit mede. Maar die rekening deugt niet. Uwe en mijne opinie zijn een deel van de opinie van allen. Gelijk wij ons beroepen op de meening van anderen, beroepen die anderen zich op de meening van ons. In zooverre wij ons dus nooit uiten, dan om wat goed is goed te noemen — wee een volk waar het kwade goed genoemd wordt! — ons woord nooit in dienst stellen van wreed egoïsme; opkomen voor deugd, waarheid, eerbaarheid en goede trouw; onze valsche schaamte overwinnende, ons liever

wagen aan den spotlach der wufte menigte, dan ontrouw te worden aan ons beter ik, — in zooverre verheffen wij de publieke opinie en daarmede het peil der zedelijkheid.

Daaraan kunnen wij ook medewerken op andere wijze. Voor de bestrijding van bijna elke grove zonde bestaan vereenigingen. Wie zich geroepen gevoelt, zich bij een of meer dier vereenigingen aan te sluiten, geve aan die roeping gehoor. Maar, bij volledige erkenning van al het goede, dat door die vereenigingen is gewrocht, moeten wij toch waarschuwen voor twee dingen.

Vooreerst: men overdrijve niet. Sommigen, vol van ijver voor hun verheven doel, hebben dat doel voorbijgestreefd door te meenen, dat de éene zonde, waartegen zij te velde trokken, ook de éenige zonde is, die aan het welzijn der maatschappij knaagt.

En ten tweede: er zijn menschen geweest, die al hun vrijen tijd besteedden aan den strijd tegen de zonden der menschen, en in dien tijd de zorg voor het geestelijk welzijn van eigen gezin verwaarloosden.

Dat verder de menschen eerder beter zullen worden door — positief — het goede in hen op te wekken, dan — negatief — het kwade in hen te bestrijden, zij ten overvloede hier nog eenmaal herinnerd.

V. Gaan wij nog een schrede verder. Welvaart en deugd zijn niet de eenige goederen, waarop wij voor

de maatschappij prijs moeten stellen. Van brood alleen kan geen mensch en dus ook geen verzameling van menschen leven. De maatschappij heeft behoefte aan wetenschap en aan kunst.

Aan wetenschap, zelfs wanneer deze geen enkele vrucht zou afwerpen voor de welvaart. Wetenschap heeft waarde in zichzelf. Indien dit niet alzoo is, dan is het grazend gedierte des velds, dat welvaart geniet en voor hetwelk geen zonde bestaat, het gelukkigste van alle schepselen. Maar dit zullen mijne lezers wel niet toegeven. Daarom ligt het op den weg van den vermogende de wetenschap te steunen met zijn geld, zijn naam, zijn invloed; de uitgave mogelijk te maken van groote werken, die wel jaren van geleerden arbeid eischen, maar toch niet in het licht kunnen verschijnen zonder geldelijken steun. Daarom moet bij allen de eerbied levendig blijven voor den arbeid van den geest.

Gelijk de wetenschap, alzoo ook de kunst. Ook zij moet worden gesteund, bevorderd, geëerd. Gelukkig de natie, waar vorst en volk wedijveren in dien eerbied; waar de kunstzin toenemende is.

•

Ten laatste: *beleedigen wij in die groote maatschappij niemand in wat hem heilig is.* Onder verschillende vormen mogen de menschen dat heilige vereeren — dat is ieders eigen zaak. Maar betoonen

wij aan ieders zoeken naar het heilige onzen eerbied — en zoeken wij voor ons zelf er ook naar. Want — de mensch, die in eigen borst niet iets koestert, dat hem heilig is; het niet kweekt, beschermt, het niet beveiligt voor de aanraking van niet gewijden — — die mensch zinkt eindelijk ineen.

Een jongeling was met lof bevorderd tot doctor in de rechten. Aan den feestdisch nam een vriend zijns vaders het woord en sprak: „Jonge doctor! aan deze tafel zijn wij als vrienden gezeten, en ieder heeft zijn eigen deel. Maar in de maatschappij, die gij nu binnentreedt, is het anders. Die maatschappij is een ronde tafel gelijk, waarvan het blad op den voet draait. Weet, dat wie aan *die* tafel naast u is gezeten, steeds er op uit is, het blad, zonder dat ge het bemerkt, een duw te geven, zoodat úw deel voor hém komt te staan.

Ik wensch u toe, dat ge aan die tafel genoeg kracht zult bezitten om het blad goed vast te houden, zoodat uw deel ook voor u blijft staan."

En toen dat feest was afgeloopen, ging de jonge doctor huiswaarts, knielde aan het bed van zijn moeder en fluisterde: „Is dit dan nu het doel van al mijn arbeid, dat ik komen moet in een wereld van vijanden?"

Maar de moeder antwoordde: „wel heeft de vriend uws vaders gelijk; in de maatschappij gaat het dikwijls

zoo. Toch wees hij u den verkeerden weg. Hij richtte uw blik op u-zelf — en hij had uw blik moeten richten op de menschen. Ga de menschenwereld in met uw jeugd, met uw kracht, met uw kennis. Breng haar welvaart; verlos haar van haar lijden; wees een voorbeeld van reine deugd; gloei voor het ware en het schoone; houd iets heiligs in uw hart — toen gij jonger waart leerde ik u immers de handjes vouwen — dat is de last, dien ik u opdraag. Wie uw deel van u wegneemt — zijn deel zal dan toch geringer zijn dan het uwe."

De jonge doctor ging rusten. Zijn moeder had licht ontstoken in zijn hart.

XIV

DE MENSCHHEID

eertien honderd millioen mannen, vrouwen en kinderen leven op dit oogenblik om ons heen. Al deze te zamen duiden wij aan met het éénе woord: *menschheid.*

Zij verschillen in schedelvorm en gelaatskleur, in taal en in zeden, in leefwijze en in godsdienst. Toch is er meer, dat zij met elkander gemeen hebben, dan dat hen van elkander onderscheidt. Geen een van al deze millioenen, wiens bestaan niet gevat is tusschen dezelfde polen: allen zijn geboren — en allen moeten sterven. Dezelfde gil werd gehoord bij ieders komst in de wereld — en aller is dezelfde doodsnik. Allen hebben behoefte aan lucht en aan voedsel, en gelijk de-

zelfde hemel allen overdekt, zoo staren allen met dezelfde vraag in de diepte der oneindigheid.

Zullen wij een van deze haten? Haten omdat hij een andere taal spreekt dan wij; den naam van den Oneindige spelt met andere letters dan wij; minder hoog steeg op den trap der ontwikkeling dan wij; een andere kleur heeft dan wij?

Ons antwoord is gereed. Wij hebben afgesproken tot leiddraad van ons leven het bekende gedichtje van Schiller te nemen. Welnu: de roos bloeit op de aarde en onthoudt hare geuren en kleuren aan niemand. Onbewust doet zij dit — onthouden wij, maar wij welbewust, evenals zij, aan niemand onzen zegen.

Een andere vraag is evenwel deze: kunnen wij de menschheid bereiken? Reeds in V. stelden wij deze vraag. Laten wij thans nader onderzoeken langs welke wegen wij tot haar kunnen komen.

In de eerste plaats moeten wij haar *leeren kennen.* Onbekend maakt onbemind. De onverschilligheid, die bij velen heerscht omtrent het wel en het wee van andere natiën, moet vooral geweten worden aan onbekendheid met het leven en streven dier natiën. Wie zich aan de menschheid wil wijden, moet haar en hare geschiedenis kennen. Daarom zijn populaire werken over de *Algemeene* Geschiedenis zoo nuttig en noodig.

Die Algemeene Geschiedenis leert ons: vooreerst, dat elk volk denzelfden strijd te strijden, hetzelfde leed te lijden heeft. Maar ook, dat geen enkel volk tot bloei en ontwikkeling komt, wanneer het niet het beste van andere natiën in zich opneemt. Zij leert ons, dat door alle eeuwen heen de wet regeert der *solidariteit*. Het mislukken van den oogst hier heeft het stijgen van de prijzen ginds tengevolge. De oorlog tusschen twee natiën brengt ellende over een gansch werelddeel. Het springen van een huis in Amerika geeft een schok, die gevoeld wordt tot in het hart van Europa.

Het wekken van belangstelling in het lot der menschheid is ook een taak van de pers. In toenemende mate worden de dagbladen eene geestelijke macht. Zij dringen door in alle lagen des volks. Een beschaafd, bevattelijk — vooral bevattelijk — verhaal van wat er elken dag in de groote wereld der menschen gewichtigs voorvalt, moeten zij brengen tot allen, opdat allen er van doordrongen worden, dat overal op aarde de menschen *menschen* zijn.

En wie het maar eenigszins kan, leere, behalve zijne moedertaal, al is het maar éene enkele vreemde taal daarbij. Langs dien weg: het lezen van de wereldgeschiedenis, het geregeld kennis nemen van de wereldgebeurtenissen en het lezen van boeken in eene vreemde taal zullen wij er toe komen, dat woord: „menschheid" niet meer zoo vreemd aan te zien. De mensch-

heid zal ophouden een afgetrokken begrip voor ons te zijn. En de uitdrukking: „toewijding aan de menschheid" zal meer worden dan een schoonklinkende oratorische uitdrukking, — want wij zullen van die menschheid elken dag duidelijker harteklop waarnemen en polsslag.

Is eenmaal onze belangstelling gewekt, *weten* we iets van hetgeen er gebeurt onder de redelijke schepselen, die tegelijk met ons deze planeet bewonen, dan moeten we — dit ten tweede — *naar eene taal zoeken, waarin wij met hen kunnen spreken.*

Verschillende voorname mannen hebben van zulk een wereldtaal gedroomd. Leibniz heeft zich ingespannen een schrift uit te denken, leesbaar voor allen, als noten- en cijferschrift. In onzen tijd is het Volapük gemaakt.

Hoe men overigens over het Volapük denke, in de gedachte-zelf om eene wereldtaal te scheppen ligt iets schoons — poging om een band te vlechten om alle schepselen, een brug te slaan over alle kloven, om ze tot elkander te brengen, de millioenen, uit eenen bloede geschapen.

Maar vóor het Volapük bestond er eene wereldtaal, en wel meer dan een.

Eene wereldtaal is de *kunst.* Rembrandt's doeken spreken tot alle volken Beethoven heeft gecomponeerd voor

de geheele menschheid. Door de poriën van de steenen der kathedralen ruischt een loflied, dat wordt verstaan en gevoeld door de zonen en dochteren van alle stranden.

Eene wereldtaal is de *wetenschap*. Wat zij ontdekt, stroomt de poorten der natien uit en wordt het gemeengoed der gansche aarde. Jenner gaf een voorbehoedmiddel tegen de kinderziekte voor het kind der Fransche en Duitsche moeder zoowel als voor dat der Engelsche. De keelspiegel was een geschenk van Garcia, de oogspiegel een gave van v. Helmholtz — ten bate van de kranke oogen en kelen onder alle volken. Gesproken tot de gansche wereld hebben de mannen, die de kracht ontdekten van stoom en electriciteit en de toepassing uitvonden van die krachten.

Maar — slechts weinigen zijn uitverkoren tot het spreken dier twee wereldtalen. Gelukkig is er nog een derde. Gelijk de roos eene wereldtaal spreekt, zij, die het oog verrukt, of zij bloeit op de Alpen of in de vlakte van Saron, zoo kan ook de mensch, *iedere* mensch, spreken tot alle menschen door de taal des harten, de sprake van deernis en barmhartigheid. De menschelijke lach en de menschelijke traan — ziedaar de menschelijke wereldtaal. De traan van deernis, door den barmhartigen Samaritaan geschreid, werd verstaan door den Jood, die aan den weg lag, krimpende van pijn. De glimlach van dankbaarheid, die zweefde om

den mond van den Jood, toen er olie werd gedruppeld in zijne wonden, werd begrepen door den helpenden Samaritaan. Volapük spreekt het Roode Kruis — Volapük spreken de volkeren, spreken gij en ik, als we ons koper of ons goud zenden naar de hulpbehoevenden, onder welke natie dan ook.

En nog wijs ik u een derden weg. Ieder onzer kan in het belang der menschheid *getuigen.*

Onder de beschaafde natiën bestaat een *volkenrecht.* Dit recht, deels geschreven, deels ongeschreven, bepaalt de wederkeerige verplichtingen der volken. Wordt een regel uit dit recht door eene natie geschonden, dan wordt die natie getroffen voor het minst met de verachting der andere natiën.

Zoo is er ook een *oorlogsrecht.* Niet alles is in den krijg geoorloofd. Zoo ver is de beschaving gevorderd, in die mate is het begrip van menschelijkheid gestegen, dat zelfs in den oorlog al het menschelijke niet maar is uitgeschud.

Welnu: wij moeten getuigen. Wanneer een volk misbruik maakt van zijne overmacht, eene kleinere natie onrecht aandoet, dan moeten wij getuigen. Getuigen moeten wij, wanneer in den krijg het oorlogsrecht wordt overschreden.

Ieder onzer heeft de beschikking over een deel der wereld-opinie. Voor dat stuk of zij het slechts stukje

zijn wij verantwoordelijk. Niemand sla zijne beteekenis op dit punt te laag aan. Als allen schande spreken over een daad van barbaarschheid, van ruw geweld — dan wordt men een volgenden keer voorzichtig. Laat ons er niet aan twijfelen: door ons getuigen voor recht kunnen wij het menschelijke brengen onder de menschheid.

Ja — die oorlog! Zwijg maar, ik weet wat gij zeggen wilt. Ik weet, dat hij de veerkracht onder de volken gezegd wordt te bewaren; dat de overbevolking geacht wordt hem onvermijdelijk te maken; dat krijg eene wet heet der natuur, aan welke wet ook de volken onderworpen zijn; dat men lachend wijst op de oneenigheid, die overal onder de menschen is, tot op de congressen der vredebonden toe. Dat alles weet ik. Maar tegenover die wetenschap staat het geloof. Het geloof aan eene toekomst, waarin het zwaard niet meer heerschen zal; in eene toekomst, waarin de menschen hunne veeten niet meer zullen uitwisschen in elkanders bloed. En ieder, die gelooft, getuige ervan in of buiten eenen vredebond.

De menschelijkheid moet eenmaal triomfeeren. En aan dien triomf kunnen wij medewerken door ons ernstig getuigenis.

Misschien wordt dit toegejuicht door sommigen, wier toejuiching den schrijver niet toekomt: door de kos-

mopolieten, d. i. door hen, die niets gevoelen voor een vaderland. „Juist" — zeggen ze — „de gansche wereld is mijn vaderland. Vaderlandsliefde is bekrompenheid. De geheele menschheid is ons — en ons vaderland is daar, waar we het goed hebben."

Aan de andere zijde zijn er misschien enkelen, die de beschouwing van den schrijver wraken. Zulk een gelijkstelling van alle volken, als hier voorgedragen wordt, gaat een weinig te ver. Volgens hunne beschouwing — „chauvinisten" worden zij genoemd — is er niets beters, dan wat groeit op vaderlandschen bodem, niets voortreffelijkers dan wat vervaardigd werd in vaderlandsche werkplaatsen, niets meer uitverkoren dan het eigen volk.

Noch de beschouwing van den kosmopoliet, noch die van den chauvinist kan ons behagen. De ware beschouwing schijnt ons deze — en zij wijst ons meteen een vierden weg om de gansche menschheid te dienen — *hoe meer iemand is voor zijn vaderland, des te meer is hij voor de menschheid.*

Reeds spraken wij van solidariteit. Het is opmerkelijk hoe ieder volk zijne eigene gave heeft; zijn eigen aanleg; zijn eigen talent. Griekenland was het volk van de kunst, Rome van het recht, Israël van den godsdienst — en dat waren zij voor de geheele aarde. Hoe beter de Griek Griek, de Romein Romein, de Jood Jood was, hoe inniger zij gloeiden voor hun eigen va-

derland en tot hoe hooger trap zij het eigenaardige van hun vaderland verhieven, hoe meer zij daardoor juist werkten voor alle volken.

Als wij, ten slotte, de zaak wel beschouwen, dan is er nog een weg, die ons voert tot het doel: *wijd u toe aan den enkelen mensch, waar gij hem ontmoet.*

Wat wij doen aan den minste, komt door duizenden kanalen eindelijk ten bate van de geheele menschheid. Als Rubinstein's vingeren over de toetsen glijden, dan bereikt ons de liefde zijner moeder, dan komt tot ons de arbeid van allen, die hem maakten tot wat hij geworden is, tot die van zijn onderwijzer en kleedermaker toe.

Een goed woord, gesproken tot een kind, dat bedelt langs de straat, bereikt eenmaal al de veertien honderd millioenen, die om ons leven. Denken wij aan den steen, die geworpen wordt in het water. Wij kunnen het wel niet narekenen — alleen de verbeelding kan ons het „hoe" aantoonen — maar dat neemt niet weg, dat het zoo is.

„Het menschelijke te brengen in de menschheid," dat was ons programma. Daarvan behoeven wij ons niet te laten afbrengen. Wie dat programma overdrijving noemt, toont gebrek aan nadenken. Wek in iederen mensch het goede, en gij wekt het goede in allen.

IEDERE MENSCH VERTEGENWOORDIGT DE GANSCHE MENSCHHEID.

XV

DE MENSCH



Wat is dan nu die mensch, aan wien wij ons zullen wijden?

Misschien is dit antwoord het beste: één groot raadsel.

Meesterstuk der natuur, is zijn lichaam drager van de geschiedenis der eeuwen. Gelijk in de gansche Schepping, zoo staat ook in het menschelijk lichaam, tot in de nagels zijner vingertoppen, het woord: WORDING te lezen.

Maar dat lichaam is de mensch nog niet. Wij nemen bij hem waar: gevoel en bewustzijn. Hij gelooft, heeft lief en hoopt. Ons geheele spraakvermogen is er op ingericht, dit alles niet toe te schrijven aan het lichaam.

De mensch *is* geen lichaam, hij *heeft* er een. Zijn oog ziet niet, *hij* ziet — door middel van zijn oog. Niet zijn oor hoort, *hij* hoort — door middel van dat oor. Niet zijn hersenen denken, *hij* denkt — door middel van die hersenen. Heeft ons spraakgebruik gelijk, dan is er een zekere „ik", die zich van het lichaam als van een werktuig bedient.

Maar: hééft het spraakgebruik gelijk? Wóónt in het lichaam een geest, zooals in het schip de schipper, in den kerker de gevangene, in het doosje de kapel?

Gesteld: het ware alzoo — dan zouden we nog maar weinig verder zijn. Wij staan dan immers voor het nieuwe raadsel, hoe deze schipper op zijn schip, hoe de geest op het lichaam werkt.

In alle eeuwen hebben de schranderste hoofden over deze vraag nagedacht, en nog vele eeuwen zullen zij er over denken.

Is de mensch louter stof? Is hij tot stof aangedikte geest? Is hij stof en geest beide?

Dit is zeker, wij nemen tweeërlei soort van verschijnselen waar: stoffelijke en geestelijke, en voorloopig zullen wij ons wel moeten tevreden stellen met het woord, dat Donders vond voor den samenhang dezer twee: zij zijn *congénère.*

Wij voor ons, bepalen wij ons er toe met een en ander te beschrijven van deze wonderlijke verschijning op aarde.

De mensch dan vertoont zich aan onze oogen in lichamelijke gestalte. Dat lichaam is broos van nature. Fijn is het bewerktuigd, maar juist die fijnheid is de bron van pijn en smart. Gezondheid is eigenlijk een woord van dezelfde kracht als b. v. cirkel. Beide bestaan alleen in de verbeelding. Gelukkig zijn wij dus geformeerd, dat bezigheid ons de wondeplekken van ons bestaan voor een wijle kan doen vergeten. Maatstaf voor bij benadering volkomen gezondheid is: zich wel te gevoelen, als men in rust is. Maar het aantal dergenen, die in rust verkeerend niet weten, dat zij een lichaam bezitten, is gering.

Laat ons de kwalen en ziekten der menschen niet opsommen; niet gewagen van verbeten pijn, van angsten, in stilte doorstaan. Wij moeten verder. Dat lichaam heeft behoeften. Om voedsel roept de maag, om lucht de longen, om schoeisel de voet. Gij hebt recht: die behoeften zijn oorzaak van beschaving; doen dienst als de zweep, den mensch voortdrijvend tot den arbeid — maar zij zijn oorzaak van lijden tevens. Toch zijn zij wederom bronnen van genot, wanneer zij worden bevredigd. Een genot is de frissche teug water bij fellen dorst; de beet in den appel voor den gezonden knaap; de dampende schotel voor den vermoeiden werkman.

Zoo wandelt hij op aarde, de mensch, met dat zwakke

lichaam in een kamp geplaatst met eene natuur, die berekend schijnt op eene andere soort van wezens. Intusschen — die natuur weet hij aan zich te onderwerpen. Haar temt hij zoowel als den leeuw der woestijn. Deze zwakke is nochtans heer der schepping. Aan den geest de overwinning, en de geestelijk meerdere is hij. Zijn edel denkvermogen maakt het onbewoonbare bewoonbaar, doet hem wegen vinden om de natuur te bestrijden met hare eigene wapenen. Hij geeft nergens den moed op; hij staat voor geen probleem; hij deinst voor het onmogelijke niet terug — hij onderzoekt alle dingen, geen rust vindende voor hij, wat hij zoekt, gevonden heeft.

Dorst naar kennis is hem ingeschapen, en er is een gansche wereld tot kennisneming aanwezig. Vandaar dat die kennisdorst nooit kan worden gelescht. Integendeel. Hoe meer de mensch weet, hoe meer zijn onkunde hem duidelijk wordt. Elk probleem, dat hij heeft opgelost, wijst hem nieuwe problemen. Elk geheim, dat hij heeft ontdekt, is een licht door hem ontstoken, maar dat een nieuw boek laat zien, met zeven zegelen gesloten.

Zijn wij thans gereed met onze beschrijving van den vorst der aarde? Dat niemand het meene. Deze vorst is op zijn tijd een slaaf. Heerscher over millioenen zijner natuurgenooten; ontdekker van wat tot heden een

ondoorgrondelijk mysterie werd geacht, is deze man nochtans gevangen door een enkelen vrouwenlonk; bezweken voor een enkelen beker, gevuld met wat gloeienden wijn. Nooit voldaan, strekt hij de hand uit naar het verbodene om in een enkel oogenblik de vrucht te verspelen van jaren inspanning. Over hem komt de drift als een niet te keeren vloed over het strand. Dan wordt zijn blik verduisterd; voor geluid zijn oor ontoegankelijk; dan staan hem de hersenen stil; hij maakt zich meester van wat hij begeert als in een vlaag van waanzin – om te ontwaken als een wrak. Zoo heeft de mensch, meer nog dan in de natuur, zijn vijand in zichzelf.

Wel is zijn wezen raadselachtig – samenkoppeling van de meest tegenstrijdige bestanddeelen. In het eene oogenblik vertoevend in de sferen der hoogste reinheid, kunt gij hem aanstonds daarna vinden in den jammerlijksten poel der zonde. Wreed, is hij nochtans dikwijls teer als een kind; trotsch, geeft hij menigmaal de bewijzen van de grootste gemeenzaamheid; streng, heeft hij zijne buiën van zwakke toegefelijkheid. Zenuwachtig van daag, verstoord als gij geen notitie van hem neemt — kunt gij hem morgen geen grooter dienst bewijzen, dan hem over te laten aan zijn lot.

Maar als het schip een roer, zoo bezit hij in zichzelf een kracht, die hem tracht te houden in de goede

richting. Nu en dan heeft hij het bewustzijn: IK MAG NIET. Waaruit dat besef: „iets niet te mogen" is geboren, het is alweder een raadsel. Maar hij bezit het, en dat hij het bezit is de adel zijner natuur. De verloochening daarvan komt hem te staan op vernietiging — gehoorzaamheid er aan verheft hem boven elke macht van menschen, al zou zij gekleed gaan in een toga van hermelijn. Dat besef van „niet te mogen" is de zoutkorrel, die de spijze voor bederf bewaart. Het verbindt de menschen aan elkander en brengt ze al te zamen aan de voeten eener Hoogere Macht.

Edel is hij van nature, de hooggeboren mensch. En het edelst is hij, wanneer zij machtig over hem wordt, wier wezen niet is te peilen: DE LIEFDE. Dan zinkt al het slechte in hem weg; dan treedt zijn dierenaard terug; dan komt op zijn gelaat engelenglans.

Maar gelijk elk vermogen in den mensch een bron is van genot en van lijden tevens, alzoo ook de liefde. Geen tranen zoo bitter, als door de miskende liefde geschreid. En wanneer haar voorwerp haar ontnomen wordt — de ware liefde is stil — dan legt zij op het gelaat de trekken van stomme smart.

Dezen mensch nu is het gezet van deze wereld eenmaal te scheiden. Dit weet hij vooruit. *Sterveling* noemt hij zichzelf. Zoo leeft hij de weinige jaren van zijn

bestaan, om dat bestaan strijdend, strijdend met de natuur, met het lot en met zichzelf. Maar taai is de hem aangeboren levenslust. Zelden anders dan in waanzin, of uit vrees voor schande, slaat hij de handen aan zichzelf. Hij geeft den kamp niet spoedig op, zich vasthoudende aan een stroohalm.

Vol van leed en jammer, van zwakheden en teleurstellingen, van rouw en van hartzeer moge zijn leven zijn — door de macht zijner phantasie is hij in staat naast die wereld zich eene andere te scheppen. Door die phantasie ziet hij een ideale wereld zweven boven het werkelijke heden; door de nevelen heen ontwaart hij een oneindigen horizon. Vraagt gij dezen eenvoudige, voor wien alle dagen op elkander gelijken, die niets meer kent dan een schamel bestaan, vanwaar zijn blijde levensmoed — hij zal u antwoorden, dat deze enge cirkel de wereld niet is, waarin hij leeft, maar dat hij verkeert in eene ruime sfeer, het maaksel van zijn eigen hart.

Hoe zullen wij nu dezen mensch bejegenen? Zullen wij de fiolen van onzen toorn uitstorten op zijn hoofd? Den gevallene treffen met de bliksemschichten onzer verontwaardiging? Den laaghartige de mate doen gevoelen onzer verachting? Het zwaard onzer wrake wetten voor die zich aan ons recht vergreep?

Dit alles — het is zoo — geeft voor een oogenblik

ontlating aan het overkropt gemoed. Maar slechts voor een oogenblik. Als aan de wraak — *zoet* wordt zij genoemd — voldaan is, dan is een blik op het slachtoffer verre van verkwikkend. Als de toorn, de verontwaardiging is geuit, dan wordt dit niet gevolgd door een gevoel van bevrediging. Daar is een betere weg:

TRACHTEN WIJ DEN MENSCH TE BEGRIJPEN.

„Begrijpen is vergeven," dat is gezegd en dat is tegengesproken. Zeker is het, dat begrijpen deernis wekt.

Nooit staat een misdaad, een misstap op zichzelf. Zij heeft een verleden, en wie weet, welk een strijd haar voorafging — welk een doodsangsten zijn uitgestaan, toen zij eenmaal was geschied, die wordt vervuld met deernis. Hoe meer wij toenemen in jaren, hoe zachter wij worden in ons oordeel. Bewaar uw toorn: hij is al ongelukkig genoeg, hij die misdeed.

En ook veracht hem niet. Is ooit een mensch geheel zonder waarde? Te bewijzen is het niet, dat er geen menschen zouden zijn, bij wie alle zedelijk gevoel voorgoed verdwenen is. Maar dat zij er zouden zijn, daartegen komt al wat in ons is in verzet. Aan niemand wanhopen wij — welnu, dan mogen wij ook niemand verachten.

Hoe dan? Met reden mag het worden betwijfeld of der boetpredikers arbeid ooit rijk is geweest aan vruchten. Spreek over het goede — zwijg het kwade dood, dat is de zielkundige weg. Eer den mensch. En indien gij hem niet eeren kunt, zooals hij thans is, eer dan in hem dat, wat hij worden kan. Verpletteren wij hem niet onder het gewicht onzer eigene deugd — het is mogelijk, dat wij morgen dieper gevallen zijn dan hij. Maar heffen wij hem op, reiken wij hem onze reine hand.

DAAR IS GEEN KWAAD TE GENEZEN DAN DOOR HET GOEDE.

XVI

ACHTING VOOR ZICHZELF


l zijn wij in het geheel der dingen niet meer dan een atoom, — dat atoom zijn we dan toch. Zij onze beteekenis gering, van eenige beteekenis is toch ieder onzer. En nu kunnen de menschen veel. Ze kunnen ons de plaats onthouden, die ons toekomt, ontkennen kunnen zij onze waarde — ons die ontnemen kunnen zij evenwel niet.

NIEMAND KAN EEN MENSCH ZIJNE WAARDE ONTNEMEN, DAN DIE MENSCH ZELF.

Wie zich hiervan goed doordringt, staat wel ompantserd in de wereld. Het bewustzijn: „mijne waarde

ligt in niemands hand dan in de mijne," geeft kracht. Wee hem, die van dit bewustzijn niet is vervuld. Die zich laat medenemen door het menschelijk oordeel, die geeft het beheer over zijn waarde uit de hand, die eindigt met bitter te worden en verloren te gaan. Vele en groote voorbeelden staven dit.

Maar het bewustzijn, dat onze waarde in niemands hand berust dan in die van onszelf, heeft noodzakelijk deze keerzijde: *dat we dan ook voor het behoud dier waarde zelf moeten zorgen.* Voor een en ander, dat daartoe behoort, wordt deze maal des lezers aandacht gevraagd.

Eigenlijk openbaart zich de achting, die iemand voor zichzelf heeft, in al zijn daden en woorden, in zijn geheele gedrag, in zijn gansche leven.

Vooreerst in zijn *kleeding.* Dat „de kleederen den man maken" is daarom waar, wijl de man zijn kleederen maakt, d. i. ze kiest en ze beheert. In die kleederen komt voor den dag: onze smaak, onze slordigheid, onze netheid, onze ijdelheid, dat is, alles te zamen genomen: onze geest. Praal in de kleeding is, voor een man althans, akelig. Voor den ernstigen man is kleeding niet meer dan een middel om zich te beschutten tegen het weder, geen middel om zich op te sieren. Maar daarom vervalt hij nog niet in een ander uiterste. Zijn kleed is voegzaam; zijn linnengoed wit

als de hagel; het geheel vlekkeloos, d. i. zonder vlekken. Opzichtige kleuren zijn hem niet welgevallig.

Zedelijke wedergeboorte, zoo is den schrijver gebleken, oefent aanstonds invloed uit op iemands gewaad. Zoodra een man den drank heeft afgezworen, verandert zijne kleeding. In het middaguur binnenkomende bij zulk een, werd mij eens gezegd: „nu heb ik hedenmiddag vijf centen bespaard, die ik anders verdronk — *en ik heb een knoop aan mijn jas gezet.*" Inderdaad: hij. die zich vertoonen kan met een knoop te weinig aan zijn jas, maakt een treurigen indruk, — en er zijn menschen, die weken loopen kunnen, zonder zelfs het draadje te hebben afgeknipt, waaraan de ontbrekende knoop was vastgehecht.

Ten tweede: wie zichzelf acht, beheerscht zijn tong. Tegenover: „zichzelf achten" staat in het Hoogduitsch: *zich wegwerpen.* De Hollander spreekt van: *zich vergooien.* Welnu: wie liegt, vergooit zich. Wie vloekt, vergooit zich. Wie dubbelzinnigheden, wie trivialiteiten zegt, vergooit zich.

Ja, over „het liegen" zou veel te zeggen zijn. Dat de liefde het hoogste is, en dat zij het spreken van eene onwaarheid kan gebieden — het is beweerd. Het is beweerd door zedenleeraars van den eersten rang. Hier staan wij voor een moeielijk vraagstuk. Andere zedenleeraars, ook van den eersten rang, hebben ge-

leerd: „sterf liever en laat liever iemand sterven dan dat gij eene onwaarheid zoudt spreken." Wat zullen wij hierop zeggen?

De echtgenoot en de beide zonen van Arria waren doodkrank. Gedurig vraagde de vader naar den toestand zijner zonen. Maar Arria gaf altijd een hoopvol antwoord.

Weldra stierf een der zonen, juist toen de ziekte des vaders in haar crisis was.

In dezen stand van zaken komt de moeder aan het leger van haren echtgenoot. Deze vraagt weder naar zijne zonen. Wat moet Arria nu antwoorden? De minste gemoedsbeweging kan doodelijk voor hem zijn.

Arria *liegt*. „Het gaat beter," zegt zij. En dan snelt zij weg, want zij kan hare tranen niet langer bedwingen.

De vader genas van dat oogenblik af. [1])

Wie onzer zou Arria niet hebben veroordeeld, wanneer zij, door starre waarheidsliefde gedreven, haren man door het spreken van de waarheid den dood had aangedaan?

Gelukkig komen de gevallen, waarin het spreken van de waarheid zulke hevige gevolgen heeft, niet dikwijls voor. Daar het nu in het algemeen een rond

[1]) Dit verhaal is ons medegedeeld door Plinius, Ep. III. 6. Zie Rothe. Theol. Eth. § 1065.

mensch tegen de borst stuit, angstvallig uit te rekenen, wat voor elk bijzonder geval goed of kwaad is, zoo zal wel het beste zijn den algemeenen regel te aanvaarden — en men vergete niet, dat deze regel de meest verborgen vezelen onzer ziel raakt — WEES WAAR.

Laat ons niet vloeken. Wie vloekt tot zijn meerderen — wie vloekt tot zijn minderen — wie vloekt tot zijns gelijken — ieder, die vloekt, wanneer en tot wien ook, *vergooit zich*. Een woord minder gesproken werkt meer uit dan de heftigste uitdrukking.

Natuurlijk is het vloeken nog om andere redenen met het volste recht te veroordeelen. Maar hier spreken wij niet eens van die andere redenen. Hier spreken wij alleen over het behoud van onze waarde, die verloren gaat, wanneer wij ijdelijk den Naam gebruiken, die Heilig is, d. w. z. waaraan niet mag worden *geraakt*.

In het algemeen: opstuiven, toornig worden, het woeden laten hooren van de zee, die inwendig bij ons kookt — dat alles tast onze waarde aan. Wie achting voor zich zelf heeft, maakt zijn gansche leven tot één groote poging om den inwendigen storm inwendig te houden. Hij bedwingt zich. Liever de lippen aan bloed gebeten dan getoornd. Liever eigen nagels in eigen vleesch gedrukt dan den vrijen teugel gelaten aan

de woede. Onszelf in onze macht te hebben — dat zijn wij aan onze eigene waarde verplicht.

Wij blijven intusschen mensch. Overloopen kan ons de heete gal. Maar in die oogenblikken moeten we de eenzaamheid zoeken, en dat aanstonds. Daar kunnen we de losgekomen zenuwkracht een uitweg laten, zeggen wat onzen toorn prikkelt, onze verontwaardiging gaande maakt, onze ziel bedroeft en verbittert. Maar daar ook moet de storm tot bedaren komen en van daar de wereld niet weer in, voor onze hand weer vast is, onze tong weer beheerscht wordt door onze rede: van daar de wereld niet weer in, vóor we onszelf hebben hernomen. Hartstocht = passie = lijden = zwakheid. Elke uiting van hartstocht is alzoo van onze zwakheid een bewijs.

Laat ons geen trivialiteiten, geen dubbelzinnigheden zeggen. Zij verminderen onze waarde. Op het oogenblik lachen de omstanders er om, maar als zij morgen met anderen van u spreken, rekenen ze u die tot verwijt.

Laten wij ons niet tot taak stellen andere menschen te *vermaken*. Aanzie de samenleving en word wijs. Daar zijn deftige menschen, die zich nog nooit moeite hebben gegeven uit hun plooi te komen. Deze zijn het, die ontzien worden. En er zijn anderen, die zich aan het gezelschap geven, die zich inspannen anderen

vroolijk te maken. Deze zijn het, jegens wie men zich gemakkelijk vrijpostigheden veroorlooft. Waarin zou hiervan de oorzaak liggen? Waarschijnlijk heeft „men" hier gelijk. Wie de menschen wil vermaken, jaagt een doel na, waarvoor hij niet is bestemd. Een clown is op zijn plaats — en op die plaats geacht naar de hem toekomende mate — in het paardenspel. Wie die rol vrijwillig vervult in de samenleving, vergooit zich.

Laat ons „neen" kunnen zeggen. Voor vele menschen is weigeren een moeielijk ding. Of zij missen er den moed toe, òf zij willen zoo gaarne helpen, dat zij den vrager niet onbevredigd van zich kunnen laten gaan. Dan worden uit de goedheid des harten beloften gedaan, die òf niet kunnen vervuld worden, of ten koste van offers, die men tegenover vrouw en kinderen niet brengen mag. Het slot is, dat men meer voor de menschen doet dan vele anderen en toch zijn eigenwaarde er bij inboet.

Zien wij het wel in, dan staat het met deze zaak aldus: wie meer doet voor de menschen dan hij mag en kan, handelt verkeerd. Daar hij toch niet allen helpen kan, maakt hij zich tot vijand allen, die hij niet heeft geholpen, en die hem wijzen op anderen, die in hetzelfde geval verkeerden en die wel door hem zijn gesteund. Willen wij onze waarde behouden, dan moeten wij *rechtvaardig* zijn, en wel: rechtvaardig met

verstand. Onze rechtvaardigheid moet voortdurend onder het toezicht staan van onze toewijding. We moeten de billijkheid betrachten. Maar dan moeten we voor het overige kunnen weigeren. Elke belofte — al hebben wij haar gedaan in de goedheid van ons hart — elke belofte, zelfs de kleinste, die wij niet nakomen, vermindert onze beteekenis. Vooruitgang bestaat daarin dat elk onzer woorden voortdurend meer gedekt wordt door werkelijkheid.

Van onze woorden komen we — ten derde — tot *onze daden*. Wij mogen nooit een daad bedrijven, die zedelijk te veroordeelen is. Dit moet alzoo zijn, niet opdat het oordeel der menschen over ons gunstig moge wezen, maar dit moet alzoo zijn uit achting voor onszelf. Alleen, hermetisch opgesloten, moeten wij voor wat niet zedelijk is terugdeinzen. Wie in den spiegel ziet, moet kunnen zeggen: „Ik zie een eerlijk man."

Twee heeren wandelden in burgerkleeding in eene vreemde stad. De een was officier.

„Laat ons hier binnengaan," zei de ander tot hem, „ge kunt het best, ge zijt niet in uniform."

Maar de officier antwoordde: „Ik ben altijd in uniform, in de uniform nl. van eerlijk, zedelijk man: ik ga hier niet binnen."

Wanneer wij aldus onder de menschen optreden, rein in kleeding, in woorden en in daden, optreden met een zekere distinctie, doet de achting voor onszelf nog twee eischen. De eerste luidt:

BEWAAR UW ONAFHANKELIJKHEID.

Breed zou dit voorschrift zijn uit te werken. Maar dit blijve aan den lezer zelf overgelaten. Thans alleen het volgende:

Bewaren wij de ons toevertrouwde geheimen.

Verraden wij ze zelfs niet door een blik. Wie ons geheim kent, is onze meester. Daarom moeten we zeer ongaarne een geheim ontvangen. Is het niet noodzakelijk, dat wij het weten, dan moeten we er liever geen kennis van nemen. De dappere veldheer ontvliedt ten zorgvuldigste het gevaar.

Nooit moeten wij de erkenning onzer waarde uitlokken. Dit levert ons over aan de macht van anderen. Bovendien is die erkenning overbodig. Daar staat een beuk in uw tuin en om dien beuk heesters. Heeft die beuk werkelijk levenskracht, méér levenskracht dan die heesters, dan buigen deze voor hem uit zichzelf.

Wie de erkenning van zijn waarde wil uitlokken, bereikt juist iets anders dan hij beoogt. De waarde die hij heeft, verliest hij.

„Een man die een ridderorde begeert, is daardoor reeds die ridderorde niet waard" — hoorden wij Donders meermalen zeggen.

Nooit ook mogen wij komen in het gevolg van een ander. Er bestaan schitterende kringen, waarin te zijn opgenomen het leven veraangenaamt. Aangetrokken door den glans van dien toovercirkel, verheugt men zich, er binnen te mogen verkeeren. Weldra bemerkt men evenwel, dat wie in dezen cirkel verkeert, zijn zelfstandigheid moet prijsgeven. Dan is het hoog tijd dien kring te verlaten. Want de ondervinding leert, dat wie te laat zijne zelfstandigheid herneemt, zich haat op den hals haalt. En — de Ségur had gelijk — aristocratische haat is wreed en „duurt lang."

In het algemeen is het trouwens van belang vrij tegenover de menschen te staan. Wie zich opdringt, wie zich indringt, is niet meer vrij. Men moet ons uitnoodigen. Worden wij niet uitgenoodigd, laten wij dan leeren tevreden te zijn met wat wij bezitten. Laten wij niet komen ten laste van anderen. Ziekten en buitengewone rampen geven ons vrijheid de hulp onzer medemenschen te aanvaarden. Maar een gezond man verdient zijn eigen brood.

Natuurlijk — geschenken veraangenamen het leven. Een verrassing werpt een zonnestraal over een geheelen dag. Maar die verrassing, dat geschenk, moet te zijner tijd van onze zijde worden beantwoord naar de

mate van ons vermogen. Wie dat niet kan — die weigere een geschenk. Is zulk een weigering te hard tegenover de goede en vriendelijke bedoeling, welnu, het geschenk worde aanvaard met eene met angst vermengde distinctie. Een tweede geschenk zal dan niet volgen.

Vernederen wij ons zelf niet — maar laten wij er ook geen getuigen van zijn, dat een ander zich vernedert. Reeds het verhaal van iets kleins doet ons aan, hoeveel te meer die kleinheid zelf.

De tweede eisch, dien de achting voor ons zelf doet, is deze:

WIJ MOETEN ONS HANDHAVEN.

Deze eisch is niet altijd even gemakkelijk. Daarom zal de wijze, zooveel hij kan, de oorzaken, die dit noodig maken, voorkomen. Hij lokt geen conflicten uit, maar tracht ze te ontgaan.

Wij ontmoeten op onzen levensweg onder anderen ook driftige en heerschzuchtige menschen.

Driftige menschen moeten grootmoedig worden bejegend. Tegenover drift geen tergende bedaardheid. Tegenover drift oprechte zachtmoedigheid. Dan zinkt de driftige ineen en vraagt morgen, misschien van avond reeds, vergiffenis.

Maar wie iemand morgen houdt aan het woord, dat hij heden in zijn drift heeft gesproken, handelt verkeerd. Dan houdt de driftige die woorden vol en gaat zoeken naar bewijzen. Onverzoenlijke scheiding is het treurig slot.

Met heerschzuchtige menschen zij men voorzichtig. Hun de eer en de rechten te geven, die hun toekomen, maar niet meer dan die, is misschien de kortste weg om conflicten met hen te vermijden.

En vooral is het wijs zoo weinig mogelijk te strijden over het recht van het spel. Dan worden meest tijd en kracht verbruikt aan ledige fantasieën. Maar zijn we voor een bepaald geval geplaatst; staat er een bepaald belang op het spel, dan is de tijd van optreden daar. Treden we op, — laten dan onze eischen zoo zijn, dat we eigenlijk recht hadden meer te eischen. Wie een graankorrel meer eischt dan hij mag, verspeelt daardoor het recht dat hij wél heeft. Wie daarentegen in zijne eischen matig is en bescheiden, staat sterk.

Hoe moeten wij ons aangedane beleedigingen behandelen? Wij zijn aan onszelf verplicht ons niet alles te laten aanleunen.

Nu zijn er beleedigingen, die ons niet *mogen* raken, op welke acht te slaan beneden ons moet zijn. Zwijgen is hier de schoonste houding.

Maar er zijn beleedigingen, waartegen we moeten

opkomen. Den mensch, die een boos hart heeft, moeten wij liefst niet wederstaan. Maar wie ons beleedigt uit misverstand, in dwaling omtrent ons geraakt door den samenloop der omstandigheden, dien hebben wij te beantwoorden met een kort verhaal van de blanke waarheid. In sommige gevallen moeten wij recht zoeken bij de overheid.

Dit laatste wordt door velen niet als genoegzaam erkend. Onontkoombaar wordt in sommige gevallen het zoeken van eigen recht, het duel geacht. Dat duel bewijst evenwel niets. Toch wordt het maar niet afgeschaft. En zoo komt het geval voor, dat iemand eerst beleedigd wordt en daarna geplaatst wordt tusschen de keuze: een duel of verlies van zijn ambt.

Hoe moet aan dezen toestand een eind worden gemaakt? Ons dunkt, dat we hier een geval hebben, waarop we wezen in ons fragment: „De Staat." Wanneer de wet en het recht elkander niet dekken, wanneer de wet iets gebiedt, waartegen ons rechtsgevoel opkomt, dan zal die wet dikwijls niet worden gewijzigd dan nadat sommigen als offer gevallen zijn.

Welnu, dat offer moet worden gebracht.

Wanneer eenige, door en door zedelijke, bekwame mannen liever hun ambt hebben nedergelegd dan een duel te aanvaarden, dan zal eindelijk worden ingezien dat dit toch al te dwaas is. De opinie zal zich wijzigen. Het duel, of liever: de keuze tusschen duel of ambt, zal verdwijnen.

Wij beschreven een hoog standpunt — dat der zelfgenoegzaamheid. Hieraan moet iets worden toegevoegd. De achting van andere menschen, hun erkenning van onze verdiensten, hun goedkeuring, hun lof kan en, tot zekere hoogte, mag ons niet onverschillig zijn — en geen mensch *is* er ook onverschillig voor, als we hem zien in de verborgen hoekjes zijner ziel. Maar ieder, die die achting der menschen wil verdienen door zich bij de menschen aangenaam te maken, zal haar juist daardoor verliezen. Eén weg is er maar, die tot dat doel voert:

WILT GIJ GEACHT WORDEN DOOR DE MENSCHEN,
HEB ACHTING VOOR UZELF.

In dit hoofdstuk is niet gesproken over de taak, die de toewijding ons oplegt. Toch staat de achting voor ons zelf met de toewijding in nauw verband. Wanneer twee menschen hetzelfde doen, is dit nog niet hetzelfde. De beteekenis van een daad, van een woord, hangt samen met de beteekenis van den man, die de daad verricht of het woord spreekt.

Alleen de achtenswaardige maakt indruk.

XVII

TERUGSLAG



Nemen wij aan, dat daar een mensch is, die al wat wij tot dusverre beschreven, volbrengt — m. a. w.: die geheel en al een levend voorbeeld is van toewijding, dan is het de moeite waard te vragen, hoe nu die toewijding terugwerkt op hemzelf.

Deze vraag willen wij trachten te beantwoorden. Maar vooraf eene opmerking. Wat wij gaan bespreken is niet het zoogenaamde „loon der deugd". Die term: „loon der deugd" is eene uitdrukking van lager orde. Deugd om loon is, althans naar de opvatting van „deugd" door ons voorgedragen, geen deugd meer. De ware deugd is die, welke betracht wordt, al zou

er straf op staan. Vandaar onze titel: terugslag.

Ten einde eenige orde in onze beschouwingen te brengen, vragen wij achtereenvolgens: hoe werkt de toewijding:

A. op onzen geest,
B. op ons lichaam,
C. op onze stemming?

A. Hoe werkt de toewijding op onzen geest?

Vooreerst: hoe op ons *verstand?* Men weet, dat wij een zes- of zevental vermogens onderscheiden. Bespreken wij van die vermogens eenige. Vooreerst *de waarneming*. Deze wordt door de toewijding scherp. Een moeder ontdekt haar kind in de verte onder twintig andere. Zoo de herder het verloren schaap. En zijn honderd schapen houdt hij gemakkelijk uit elkander, zijn honderd schapen, die voor een vreemde allen op elkander gelijken. Zie den geleerde. Zijn geest, door zijn onderwerp geboeid, ontdekt werelden, die verborgen blijven voor den onverschilligen toeschouwer. De toewijding maakt het oog van den geest *scherp*.

En scherp ook *het geheugen*. Er was eens een kind, dat niet onthouden kon. De onderwijzer gaf eenvoudige sommetjes op, die dan door de leerlingen eerst moesten worden nagezegd en daarna opgelost. Maar de eenvoudige opgave: „één paard heeft vier pooten, hoe veel pooten hebben nu zes paarden?" kon dat kind

niet onthouden gedurende de éene minuut, die het noodig had om zijne plaats te verlaten en zich voor de klasse te begeven.

Toen verhaalde de meester op zekeren dag de geschiedenis van Crusoë. De oogen tintelden, met open monden werd geluisterd, ook door het geheugenlooze kind. Na het eindigen der vertelling haalde de meester een schoone geïllustreerde uitgave van Crusoë voor den dag, liet het kind de platen zien en zei: „nu zal ik dit boek hier op dit kastje neerleggen, zoodat ge het altijd voor uw oogen hebt. En wanneer gij nu een week lang de sommen kunt nazeggen, is het boek voor u."

En het kind kòn voortaan de sommen nazeggen — het hàd geheugen — een gansche week lang.

Dat kwam — omdat het kind ER BIJ was geweest.

Welnu — als de toewijding in ons woont, dan zijn we BIJ de dingen. Onder haren invloed wordt het geheugen sterk.

Op dezelfde wijze zouden we alle vermogens van het verstand kunnen behandelen. Staan we alleen nog stil bij de *verbeelding.* Wanneer ons hart bij eene zaak is, worden we *vindingrijk.*

Voorbij een blinden muur loopen drie mannen: een schilder, een architect en een koopman.

De schilder zegt: „wat zou op dezen muur dit bepaalde tafereel goed uitkomen!"

„Neen," — antwoordt de architect — „maar wat zou men dit gebouw anders en schooner hebben kunnen samenstellen?"

„Heerlijke gelegenheid voor een advertentie!" zegt de koopman.

Zoo vindt ieder in dien muur datgene, waarvoor zijn hart in hem brandende is. Hoe meer nu ons hart brandt, hoe meer we vinden. Ja — waarvoor vinden we geen middel, geen gelegenheid, geen weg — wanneer maar eerst onze geest zich er geheel op werpt, er zich aan toewijdt.

Men heeft gezocht naar eene bepaling van *genie.* Ofschoon wij ons aan zulk eene bepaling niet zullen wagen, durven wij toch wel zeggen, dat een der kenmerken van het genie: *oorspronkelijkheid* is.

Nu heeft iedereen iets oorspronkelijks in zich. Dat wij er niet mede voor den dag komen, ligt vooral aan ons gebrek aan moed. Men zal ons er misschien om uitlachen. Wanneer we zeggen, wat de meerderheid zegt, dan zijn we ten minste voor dat uitlachen veilig. Dikwijls gebeurt het dan, dat anderen zeggen en er lof mede inoogsten, wat wij reeds jaren lang in stilte hebben gedacht, maar uit vrees hebben verzwegen.

Die vrees nu wordt door de toewijding op de vlucht gedreven. Wanneer wij onze gedachten mededeelen, niet voor onszelf maar onbaatzuchtig voor een doel,

dat buiten ons ligt, dan komt over ons een heilig *durven*, een heroïeke moed om onszelf te zijn.

Die zichzelf verliest, zal zichzelf vinden.

Zoo komen wij door scherpte van waarneming en geheugen, door vindingrijkheid en moed, door een ruimen blik op de wereld — en ook door onze zelf- en menschenkennis, vruchten van denzelfden boom — tot de kennis van het beste doel en van de beste middelen om tot dat doel te komen.

Toewijdig schenkt WIJSHEID.

Tot de vermogens onzer ziel behoort ook het *gevoel*. Wij spreken van gevoel voor waar, schoon en goed, van zelf- en medegevoel.

In het vorige fragment werd reeds een en ander gezegd over het spreken van de waarheid. Zeker is het, dat door een leven van toewijding reeds aanstonds de hatelijkste aller leugens, de leugen om eigen belang te bevorderen, wordt afgesneden. Wie zich toewijdt, *is* waar. Hij *kan* het zijn.

Ook voor het zedelijk-schoone wordt hij gevoelig. Geheel opgaande in zijn verheven doel, komt er walging in zijn gemoed voor het zedelijk-leelijke. Hij wil en kan er niet van hooren. Alleen het rein-menschelijke is in staat hem te boeien, en doet dit al meer en meer.

Hoe verder hij komt, hoe meer alles getrokken wordt in den kring van het zedelijke — hoe meer ook hij zelf wordt binnengeleid in de mysteriën van het zedelijk schoone.

Bij de meeste menschen vertoont het zelfgevoel afwijkingen. De een schat zichzelf te hoog — de ander schat zichzelf te laag. Zich zijner juiste waarde bewust te zijn — dat is het ware. Althans, wanneer wij onszelf hebben te verdedigen. Maar als regel is een andere toestand wenschelijk. Gezond is hij, die niet gevoelt, dat hij een lichaam heeft. Goed staat het met hem, die niet gevoelt, dat hij een geweten heeft. En zoo is de mensch in den besten toestand, wanneer hij zichzelf niet gevoelt, wanneer hij aan het afwegen van zijn waarde niet denkt. — En dat juist is de vrucht van de toewijding.

Maar vooral hebben wij hier te spreken van het medegevoel. Dat medegevoel is van zoo groot gewicht dat men in den regel, als men van „gevoel" spreekt, „medegevoel" bedoelt: d. i. gevoel voor de vreugd en de smart van anderen. „Dit medegevoel is misschien het eenige gevoel, — aldus A. Pierson — dat met de jaren niet verflauwt, gelijk het, om te ontstaan, de jaren niet afwacht."

Welnu, wie zal onder alle menschen op de aarde meer medegevoel bezitten dan hij, die zich aan de menschen toewijdt? Niemand toch komt meer dan hij

met de menschelijke smarten in aanraking; niemand wordt meer dan hij door die smarten geroerd; niemand aanschouwt meer dan hij menschelijke vreugde; niemand schept meer dan hij in die vreugde behagen.

Men onderscheidt wel eens grove en fijne menschen.

Fijne menschen zijn zij, die fijn gevoelen wat een ander kan kwetsen of hinderen. Een fijn mensch zal tot een ander niet spreken over diens zwakheden, gebreken, fouten; zich wachten diens teere punten aan te raken. Een fijn mensch zal zijn eigen aanvallig kind niet medenemen, wanneer hij ouders gaat troosten, die een kind van gelijken leeftijd hebben verloren. De toewijding, die ons voortdurend denken doet om anderen, maakt ons fijngevoelig in de bejegening onzer medemenschen.

Niets bezoedelt ons gemoed meer dan het egoïsme. Dat egoïsme maakt den mensch niet enkel hardvochtig, onaandoenlijk voor het lijden van anderen — maar ook: onwaar, bekrompen, onvatbaar voor de inwerking van het schoone. Hier staat alles met elkander in verband. Treden wij echter dien benauwden dampkring uit, verlaten wij het cirkeltje van ons lieve IK, knoopen we ons den boezem los, om ons te werpen in den breeden oceaan der zelf-overgave, dan wordt ons hart gevoelig voor de indrukken van het beste, dat er in de wereld is — ons gemoed wordt rein. En die reinheid stijgt, stijgt onder den voortdurenden invloed

der toewijding, die alle krachten aan het werk stelt, die alles samenvoegt tot harmonie, die reinheid stijgt onder de macht der toewijding tot SCHOONHEID.

Wij komen tot den *wil*.

„Als ik *wilde*," zoo zeggen honderden en duizenden, „dan zou ik...."

Wij doen aan deze honderden en duizenden de eenvoudige vraag: „maar waarom wilt gij dan niet?"

En het is misschien goed dat ieder onzer zich eens alleen in zijn kamer begeeft en zich in een rustig uurtje deze twee vragen voorlegt:

a. Wat zoude ik wel kunnen, als ik eens wilde?

b. Waarom wil ik dan niet?

Wat we zouden kunnen als we wilden? Meer dan wij ons voorstellen. Niemand weet hoeveel hij kan. In ieder onzer is een sprank van de Almacht gelegd. Een zee van vuur slaapt in de kiezelsteenen, die de paden van uw tuin plaveien. Een zee van muziek is in de lucht onzer kamer. De heerlijkste beelden rusten in den ruwen marmerklomp.

Wat slaapt, wat rust niet in den minste onzer!

Als we wilden!

Ja.... als!

Waarom willen we dan niet?

Omdat we geen toewijding hebben. Aan het eind

van dit werk komen wij op deze zaak terug. Voor heden zij het genoeg te zeggen, dat we wel kunnen willen, als maar eenmaal de toewijding er is. Zij zet den wil in beweging. Zie dien knaap, die vier malen moet worden geroepen om aan tafel te komen. Hij laat zijn maaltijd staan voor zijn studie.

Men heeft — want een zwakke of zieke wil, hoe moeten wij hem noemen? is een heel erge zaak — men heeft hulpmiddelen bedacht, om den wil in beweging te brengen. De een draagt een briefje bij zich, om zich te herinneren, dat hij voort moet; de ander legt zulk een briefje vóor zich op zijn schrijftafel; een derde hangt de Tien Geboden in zijn huiskamer op; Israël spijkert ze in een houten kokertje aan zijne deuren. Zoo worstelt de zwakke menschheid, die groote lijderes, om te leeren willen.

Dit alles kan men haar laten. Maar dit alles is hulpmiddel, surrogaat, niets meer. Het eene, het groote middel is: geëlectriseerd te worden; te worden aangedaan met geestdrift. De vuursteen heeft een slag noodig om vonk te geven. Die slag is voor den mensch de toewijding. Zij doet den wil aan met KRACHT.

Trekken wij een en ander samen, dan ontvangt de menschelijke geest van de toewijding het heerlijk drietal:

WIJSHEID, SCHOONHEID EN KRACHT.

B. Welken invloed heeft de toewijding nu op het lichaam?

Ons lichaam is broos en onderhevig aan tallooze kwalen.

Laat ons eerbied betoonen aan de geneeskunde en aan de geneeskundigen. De eerste heeft een heerlijk doel: het menschelijk lijden te verminderen. De laatsten hebben een moeitevol leven en een dikwijls ondankbare taak. Overdag en in den nacht staan zij voor ons gereed. Nooit zijn zij van hunne rust zeker. De stand der geneeskundigen is een edele stand.

Der geneeskunde en den geneeskundigen onze eerbied!

Maar — is eigenlijk het woord: „genezing" niet een verzachtende uitdrukking, een euphemisme? Kunnen wij wel gelooven aan genezing? Laat, streng genomen, zelfs eene verkoudheid haar sporen niet na?

En dan het heirleger kwalen, voor welker ongeneeslijkheid men wél uitkomt! De talrijke ziekten, van welke de geneeskunde toegeeft, dat zij er slechts de rol van toeschouwster bij vervullen kan!

Daarom zal meer en meer de nadruk gelegd worden op *het voorkómen* der krankheden. En hier nu vervult de toewijding een groote rol.

Wie zich in haar dienst stelt, leeft kuisch en matig. Om zich zoo lang mogelijk aan de belangen der men-

schen te kunnen wijden, zorgt hij voor zijn lichaam, den zichtbaren drager van zijn geest.

Niet alleen voorkomt de toewijding krankheden, zij draagt ook bij tot hare genezing. Of men het wil gelooven of niet: waar is het, dat de geest op het lichaam grooten invloed oefent. Hoop doet leven, ook in dezen zin, dat de hoop aan het lichaam kracht schenkt. Daarom aarzelt de geneesheer zoo lang, eer hij den lijder de hoop ontneemt.

En naast die hoop is van groot gewicht voor ons herstel: het vestigen van onze aandacht op wat anders dan op onze kwalen. Geen tijd te hebben om te denken aan onze pijn — ziedaar een heilzaam recept. En wederom — de toewijding schenkt ons én de hoop én de kracht om de aandacht van onze kwalen af te trekken.

Hem, die steeds met zichzelf bezig is, beschiet de horizon der hoop. Hem, die alleen met zichzelf bezig is, verschijnen de kwalen door een vergrootglas. Daar komt de toewijding en vestigt onzen blik op arbeid, op de wereld, op het lijden van anderen, dat nog zooveel zwaarder is dan het onze. Nu richt het kranke lichaam zich op en gevoelt nieuwe veerkracht.

Zie nog eenmaal den invloed der toewijding op het lichaam. Wat geen beteekenis, geen doel heeft, is on-

schoon. Het waardelooze stuk hout, dat op den grond ligt, ontsiert dien grond. Neem het op, plaats het op de pees van een boog — en alles wordt anders. Dit stuk hout heeft nu een doel, en daardoor verkrijgt het verhooging van rang. Een nieuwen naam ontvangt het, den naam van *pijl* — en nu is het niet meer iets leelijks.

Zoo wordt alles, wat beteekenis ontvangt, *schoon*. Ook het gelaat van den mensch. Laat dat gelaat scheef zijn, misvormd. — zoodra de geest er uitdrukking aan heeft gegeven, zoodra de mond goede woorden begint te spreken, wordt die misvorming vergeten — de mensch wordt *schoon*.

En omgekeerd wordt het schoonste gelaat op den duur vervelend, wanneer de bezitter of bezitster onbeduidend is. Een looze deur, enkel voor de symmetrie aangebracht, al is zij op zichzelf nog zoo schoon van vorm, hindert. De nieuwere architectuur heeft dan ook liever geen symmetrie dan iets zonder beteekenis. Men laat tegenwoordig looze deuren weg.

Zoo gaat van de toewijding ook op het lichaam een versterkenden en veredelenden invloed uit.

C. Ten derde zouden wij den invloed der toewijding op onze *stemming* bespreken.

Die stemming is een voornaam deel van ons. De stemming is de kleur onzer ziel.

Bedorven kan zij worden, door anderen en door ons-zelf.

Verdrietig worden wij door den ondank en de liefdeloosheid der menschen. Ook de miskenning, waaraan wij soms blootstaan, grieft ons.

Maar aan zulk eene stemming doet de toewijding ons ontkomen. Zij immers doet ons arbeiden, niet om den dank der menschen te verwerven — maar om die menschen tot menschen te maken; niet om zelf door hen bemind te worden — maar om henzelf tot beminnen te brengen; kortom: wie zich toewijdt zoekt zichzelf niet en is daardoor torens hoog verheven boven wat de menschen hem daarvoor aanbieden. Zijn toewijding doet hem alle bejegeningen beantwoorden met nieuwen arbeid aan het welzijn der menschen. Daardoor overwint niemand hem, maar overwint hij allen.

Hier is het als met de worstelaars in de Grieksche spelen.

Twee mannen van gelijke kracht hebben ieder een eind van een touw in de hand. Het is de vraag wie den ander zal medetrekken.

Blijven zij beiden rechtop staan, dan wint niemand.

Maar wanneer A. zich achterover buigt, dan zal hij B. medetrekken, tenzij B. achterover buige naar *zijn* kant.

A. behandelt B. kwaad. Nu kan B. het alleen winnen wanneer hij A. goed bejegent.

Maar buigt A. over — behandelt hij B. buitengewoon kwaad, dan zal B. niet kunnen staande blijven, tenzij hij zich overbuige naar eigen kant en A. buitengewoon goed bejegene.

En daartoe stelt de toewijding ons in staat.

Er liggen ook oorzaken in onszelf, die onze stemming bederven. Wie stilstaat bij zichzelf; wie vraagt hoe de menschen over hem denken; wie niet arbeidt, vooral wie niet arbeidt — die heeft een treurig gemoedsbestaan.

Maar worden wij door de toewijding in het volle leven geworpen; omringt ons van alle kanten een volle taak en vatten wij die taak met al onze krachten aan — dan worden wij vervuld met stille blijdschap.

Zoo is Zij, die wij tot heden toe telkens tot uitgangspunt namen van onze overdenkingen, zoo is de heerlijke Toewijding de groote Kunstenares, die al wat wij in ons aan krachten bezitten tot de uiterste spanning brengt.

En men weet — de snaar geeft, op het punt van haar uiterste spanning gebracht, den schoonsten toon.

Groot is de invloed van den mensch, die dit beeld vertoont. Hij wordt inderdaad PERSOON, d. i. — heerlijke beteekenis van dat woord! — HIJ KLINKT DOOR. Van hem uit gaan kracht en bezieling. Naar zijn

woord wordt geluisterd, op zijn voorbeeld wordt gewezen.

En de zwakken — zij houden hem bij de slippen van zijn kleed en vragen hem: „Geef ons van uwen zegen!"

XVIII

WIJDING



Keeren wij terug tot ons punt van uitgang. Het grootste en hoogste zoekende, zouden wij ter schole gaan bij de plant.

Die plant — en ziehier de zevende trek, waarover wij [1]) beloofden te spreken — die plant staat niet op zichzelf. Zij slaat haar wortels in den bodem en klemt zich daar vast aan het Alleven. Zij is met dien bodem *verbonden* — de plant heeft *religie*.

Al wat boven den grond is, schenkt zij weg: dit is haar *toewijding*. Maar in de eenzaamheid ontvangt zij daarvoor haar voedsel — dit is haar *wijding*.

---

[1]) Blz. 11.

En wat die plant nu doet onbewust, de mensch kan het met bewustzijn. Hij kan in stille eenzaamheid de gemeenschap zoeken met het Geheel; zich drenken aan de Bron van al het bestaande.

Omtrent het verband tusschen de wijding en de toewijding maken wij een drietal opmerkingen.

Vooreerst dan: *zonder de wijding moet de toewijding sterven.*

Wij treden de menschenwereld in. Wij zijn vol van de beste plannen, de heerlijkste voornemens. Ons hart is jong, ons hoofd is helder, onze moed is stout. Maar wat ontdekken wij nu? Eene ellende zoo peilloos diep; eene ontbering zoo schrijnend fel; eene onkunde zoo hopeloos taai — dat al onze stoutheid, onze helderheid en onze jeugd belachelijk machteloos blijken tegenover zooveel nood. We raken verward in de tegenstrijdigheden. Wat oplossing schijnt, blijkt weldra niets anders te wezen dan verplaatsing van de kwalen. Vol van dilemma's is de gansche wereld. Te kiezen heeft men vaak, niet tusschen goed en slecht, maar tusschen slecht en slecht. Ook de beste van ons is met al zijne toewijding het kind gelijk, dat met de hand de zee wil ledigscheppen.

Of dit overdrijving is? Vraag het aan dien eerbiedwaardigen grijsaard, die jaren lang geworsteld heeft om een zijner zonen tot een zedelijk leven te brengen.

Vergeefs heeft hij geworsteld — en dat was nu maar om één mensch te behouden.

Of dit overdrijving is? Vraag het aan die moeder, wier gansche leven Egyptische duisternis is, omdat zij haar eenig kind niet kan leeren willen.

Maar ik behoef niet te bewijzen, dat het geen overdrijving is. Wie mij tegenspreekt op dit punt, doe eene enkele week de ronde met een geestelijke of een geneesheer; vrage aan een rechtsgeleerde een week ongezien toehoorder te mogen zijn van wat de menschen hem komen verhalen; bezoeke krankzinnigengestichten en gevangenissen.

Wat zullen wij doen? Ons arbeidsveld beperken, zegt er een. Tot hoe ver dan? Hoe groot mag hij wezen, de straal van den cirkel, waarbinnen wij onze toewijding zullen betoonen? Geeft gij een maat op — och! misschien zal uw maat morgen reeds blijken te groot te zijn. Wij zullen ons meer moeten beperken — nog meer — tot — nu, tot machteloos en moedeloos wordens toe.

Neen — onze toewijding zinkt in elkander, smelt weg als sneeuw voor de zon, verstuift als uitgebrand papier — wanneer zij aan zichzelf overgelaten blijft. Om in het leven te blijven, heeft zij GELOOF noodig.

Wij moeten overtuigd zijn, dat alle lijden zal worden saamgesmolten in een heerlijk accoord; overtuigd zijn, „dát het eind der dingen geen wanklank zijn zal"; over-

tuigd zijn, dat onze kleine kracht haar plaats heeft in het groote plan. Hebben wij die overtuiging niet, dan wordt onze arm verlamd, onze bezieling uitgedoofd. Kortom:

ZONDER GELOOF STERFT DE TOEWIJDING.

En dat geloof nu ontvangt hij, die er in de eenzaamheid om vraagt.

Maar wij hebben ook te maken met onszelf. De toewijding — het is zoo — spant alle krachten, maakt ons rein, als zij er eenmaal is. Maar eer zij er is, moeten vleesch en bloed er dikwijls aan gelooven. Het woord klinkt schoon en het neer te schrijven is een gemakkelijk werk. Maar dat woord te maken tot *daad* — dat is een weinig zwaarder. Wij zagen het vroeger reeds, dat er in ons iets sterven moet — juister: dat wij zelf in ons iets moeten dooden, voordat wij aan de toewijding zijn. En dat: zelf iets van zich te dooden — kost heel veel *pijn.*

Zeg tot den dronkaard: „gij moet niet drinken; gij bezorgt vrouw en kinderen er zooveel ellende mede en uzelf ook.” En als hij nuchter is, zal hij u antwoorden, „dat hij dat zelf ook wel weet, maar dat hij den drank niet laten kán.” Als de hartstocht komt, dan scheert hij alles weg: voornemens, beginselen — alles,

ook de toewijding. Eén dam is er, die hem kan tegenhouden, één macht waarbij zijn macht te kort schiet — het voortdurende gebed.

Wat zijt gij sterk, gij die zegt, dat ge daar buiten kunt! Wij gelooven u op uw woord. Maar, niet van de zwaksten, van de sterksten, van die sterken, die ook door u met eerbied worden genoemd, is het ons bekend, dat zij buiten dat gebed niet konden; ons bekend, dat zij, zijzelf hun kracht dááraan toeschreven, dat zij voortdurend hun wortelen sloegen in den oneindigen Bodem van al wat is — en met die besten voor oogen, durven wij neerschrijven:

ZONDER GEBED STERFT DE TOEWIJDING.

Al wat is, staat onder de wet der traagheid. Ook ons ideaal. Onze voorstelling van wat goed is, overgelaten aan zichzelf, moet langzamerhand armer worden aan inhoud. De kleuren van het ideaal, worden zij niet telkens verfrischt, moeten verbleeken. Als de beweegkracht niet telkens wordt vernieuwd en aangevuld, gaat de machine al langzamer om eindelijk stil te staan.

Zoo is het nu ook met onze toewijding. Wordt zij niet gevoed, dan wordt niet alleen het veld van haar arbeid kleiner — wij zagen dit straks reeds — maar ook daalt het doel, dat zij bereiken wil. Beweegkracht

moet zij daarom voortdurend ontleenen aan de Eeuwige Beweegkracht; voortdurend moet zij weer putten uit de diepte — zal ons ideaal van goed niet dalen, dan moeten we telkens terug naar de bron van ons zedelijk bestaan. Die bron welt in ons hart. Daar wordt ons toegeroepen: GIJ ZULT. Daar spreekt de zedelijke eisch met absolute macht, d. w. z. zonder rekenschap te geven. Wie niet telkens en telkens weer die bron opzoekt; niet telkens weer de zedelijke waarheid voor zich stelt — of juister: zichzelf stelt voor de zedelijke waarheid, die in hem woont, diens ideaal moet dalen. Wie niet voortdurend in de waarheid komt, gaat achteruit, ook in zijne voorstelling van het goede. En daar is geen dieper komen in de waarheid dan het gebed. Wederom: zonder dat sterft de toewijding.

Ten tweede: *de mensch heeft behoeften, waarin de toewijding niet kan voorzien.*

Over ons komt ons lot. Al zoeken wij onszelf niet, we behouden toch ons gevoel. En dat lot kan pijn doen.

Het is waar: wij moeten ons lot omzetten in onzen geestelijken vooruitgang, onzen rouw tot zegen maken voor anderen, onzen tegenspoed aangrijpen als prikkel om meer te arbeiden. Dit is de edelste houding, die wij vermogen aan te nemen tegenover ons lot. Maar daarmede mag de pijn verminderd worden, weggenomen wordt zij niet.

De toewijding moge, als zij er eenmaal is, ons behoeden voor versagen — zij moge ons een middel aan de hand doen om van ons lot iets te maken — ons er meê verzoenen, dat kan zij niet.

Maar verder gaat de macht der wijding. Wijding is: zich één gevoelen met het Geheel. Wie op die hoogte staat, ziet geen vijandschap tusschen het lot en zichzelf. De toewijding kan ons niet verder brengen dan tot *berusting* — de wijding leert ons: *onderwerping.*

En er is nog eene menschelijke aandoening, die de toewijding niet vermag te verwekken.

Wij leven niet alleen om goed te zijn. Hoog is het doel der zelf-overgave. Heerlijk, het menschelijke in de menschen te bevorderen! Maar wij leven niet alleen voor deugd en voor arbeid. In ons hebben wij het vermogen — de behoefte, om te *bewonderen*, te *danken*, te *aanbidden*, en van deze drie is bij de loutere toewijding geen sprake.

Nu moge men voor deze drie niets gevoelen — er zijn menschen, die het beweren, en wij laten hen in hun recht — maar of men het gevoelt of niet, bewondering, dank en aanbidding brengen ons op een gansch ander terrein dan de toewijding.

En wáár zij aanwezig zijn, daar brengen zij den hoogsten graad van leven te voorschijn.

De toewijding voert den mensch niet hooger dan tot *blijdschap.*

De wijding brengt hem tot dank, aanbidding en bewondering en voert hem daardoor tot *verrukking.*

Ten derde: *de toewijding wordt onder de macht der wijding edeler van karakter.*

Vooronderstel: daar is een mensch, die het niet kent, het gevoel van eenheid met het Geheel — het gevoel van afhankelijkheid van de Bron van al wat leeft. Hij verklaart volzinnen als: „de wortels slaan in het Alleven", voor woorden zonder zin. Te beschaafd om er den spot mede te drijven, zegt hij ieder andersdenkende te eeren, en zelf intusschen zich toe te leggen op de verbetering der menschen.

Wat — zoo vragen wij — zijn die menschen dan voor hem? Wat kunnen zij voor hem zijn? Medeschepselen — en niets meer. Hij kan — dit is het hoogste — zich slechts aan hen toewijden.

Maar daar is een ander. Deze verstaat den gewraakten volzin wel. Hij voelt zich verbonden met den oneindigen Grond der dingen. Voor hem is al wat mensch heet daarmede verbonden als hij. Voor het gewijde hart zijn daarom de menschen meer dan medeschepselen — zij zijn kinderen van denzelfden Vader.

Wat vinden we in de diepten van ons hart? Daar vinden wij den eisch der volkomenheid. Daar vinden wij schuldbesef. Welnu: ook de anderen, helderder of

donkerder, dat doet er niet toe — ook de anderen vinden dien eisch en dat besef in hun hart. Hierin ligt, meer nog dan in het bloed, de verwantschap tusschen menschen en menschen.

Men verdedigt zedelijkheid zonder godsdienst. Men beweert dat de zedelijkheid den godsdienst niet behoeft. Ja, men beweert dat de godsdienst aan de zedelijkheid schade doet.

Maar, zoo vraag ik, wat worden de menschen voor ons, als de godsdienst valt? De godsdienst is de band, die ons aan den Grond der dingen hecht; de band, die ons hecht aan den Grond der deugd; is de bron van schuld- en plichtbesef. Ontken dien band en dat besef — en gij werkt te midden van natuurgenooten. Gevoel dien band, ken dat besef — en gij arbeidt te midden van medeschuldenaren, van schepselen, die mede bestemd zijn de aandoening der verrukking te kennen. Kortom: de toewijding alleen behoudt ook in haar hoogsten vorm iets kils. Menschen ziet zij — een menschheid kent zij niet; natuurgenooten — geen huisgenooten. Maar wordt zij aangeraakt door de wijding — dan komt haar een blos op de wangen; dan speelt een glimlach haar om den mond — de wijding doet de toewijding stijgen tot LIEFDE.

Er is toch zooveel deugd zonder religie — zoo roept

men mij tegen. Zoo is het — er is veel deugd zonder religie. Wij kennen edele mannen, die verklaren met alle religie gebroken te hebben.

Maar wij kennen ook planten, die leven — en toch reeds van den wortel zijn afgesneden. Zij leven nog van de sappen, welke die wortels haar eenmaal toevoerden. Zie toe — weldra is het gedaan — de plant zal sterven.

Zoo ook hier. Eeuwen van godsdienstige opvoeding en godsdienstig onderwijs zijn vooraf gegaan. Van de sappen toegevoerd door die eeuwen, leven zij nog, zij, die wel zedelijkheid maar geen godsdienst kennen.

En dat zij zelf, de godsdienstlooze deugdzamen, al is het dan niet met zooveel woorden, *erkennen* dat deugd het zonder den godsdienst niet kan volhouden, daarvoor bestaat een bewijs. Het bestaat in meer dan woorden — in een daad. Dit toch zien wij in honderden voorbeelden, dat de godsdienstlooze deugdzamen het allerdierbaarste wat zij op aarde bezitten, hun eigen kinderen — — laten onderwijzen door een leeraar van den godsdienst.

Abraham en Lot waren vrienden.

Maar er kwam scheiding tusschen hen.

Toen zeide Abraham, de oudste: kies.

En Lot, de jongste, was onbescheiden genoeg óm te kiezen.

Na het uiteengaan kwamen er echter vijanden, die Lot gevangen namen.

Toen moest Abraham te hulp komen om Lot te redden.

Godsdienst en deugd waren vrienden.

Maar — er is scheiding gekomen tusschen deze twee.

De oudste, de godsdienst, zeide: kies. Kies u het terrein, waar gij werken wilt.

En de godsdienstlooze deugd koos haar terrein.

Maar nu — dit kan de denker voorspellen, en de voorspelling is eigenlijk overbodig, want de zaak *is* reeds alzoo, — nu komen de vijanden: levensmoeheid, pessimisme, daling van het ideaal, lusteloosheid — de oudste van de twee, Abraham, de godsdienst moet komen, om den gevangene te verlossen. [1])

De richting van ons leven moet zich bewegen in de richting van het Heelal. Dan eerst komt onze natuur tot haar recht. Dan eerst komt in ons — het eenige gevoel, waarbij een mensch rust kan hebben, het gevoel van *overwinning*.

Hoe daartoe te komen?

Wie overwinnen wil, moet sterk zijn. Vanwaar de kracht tot overwinning?

[1]) J. H. Gunning Jr., Overlevering en Wetenschap, blz. 19, heeft mij op de gedachte gebracht van deze vergelijking.

De kracht vloeit uit den wil. Die wil — hij kan.

Maar hier kunnen wij niet blijven staan. We vragen, als kinderen, verder: vanwaar de wil? Ja, wij allen, zwak van wil, hoe komen wij aan dien *wil?*

De wil is uit het *geloof.* Wie *gelooft* in zichzelf, wie gelooft dat hij *zou* kunnen, die hééft den wil.

En nog eens: hoe komen wij aan dat geloof in ons zelf, wij, twijfelaars van nature, wij, zwevende tusschen macht en onmacht?

En op die vraag antwoordt een gansche heldenschaar, antwoordt het beste deel der menschheid: bidt — en gij zult het ontvangen.

Uit het gebed het geloof — uit het geloof de wil, — uit den wil de kracht — en na lange en bange worsteling uit haar de zegepraal.



